

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXXII) XXIV vol. 79.

Број 1/2024

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 1/2024 Год. (XXXII) XXIV vol. 79 стр. 1-202

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске”
1994. као научни часопис излази од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36

Телефон: 011/3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs, E-mail: pr@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs, www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/

За издавача:

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Редакција:

др Драган Марковић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Јован Базић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Приштини
– Косовска Митровица

др Владан Станковић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Шуљагић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Стошић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Драган Јовашевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Нишу
др Александра Мирковић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Марија Ђорић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Милена Пешић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Секретари:

мр Андреа Матијевић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

мр Милица Топаловић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

мр Ненад Спасојевић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Лектура и коректура:

Ања Маљевић

Савет часописа:

Академик Елена Малишева, Руска академија наука

проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

др Никола Жутић, научни саветник у пензији, Институт за савремену историју, Београд

др Драган Новаковић, научни саветник, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

др Дубравка Стајић, виши научни сарадник у пензији, Институт за политичке студије, Београд

проф. др Брачо Ковачевић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука,
Универзитет у Бања Луци

проф. др Урош Шуваковић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Београду

др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд

др Маријана Максимовић, научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд

проф. др Димитриј Константинович Безњук, редовни професор, Белоруски државни универзитет

проф. др Кирил Шевченко, редовни професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск

проф. др Хакан Јалап, ванредни професор, Омер Халисдемир универзитет, Ниде

др Михаил Лобанов, доцент, Московска школа економије

Слог и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ОБЛИЦИ ВЛАДАВИНЕ И ГЛОБАЛНИ МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Јелисавета Благојевић Миљанић

ПРВЕ ГОДИНЕ ПУТИНОВЕ ВЛАДАВИНЕ:
РУСКО-ЕВРОАТЛАНТСКИ ОДНОСИ САРАДЊЕ
И ПАРТНЕРСТВА.....13-30

Данијел Спорца

„СУЛТАНИСТИЧКИ РЕЖИМ” У ВЛАДАВИНИ
НИКОЛАЈА ЧАУШЕСКУА (1974–1989).....33-59

ПОЛИТИЧКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ, ЕКОЛОШКЕ ПАРТИЈЕ И ЗЕЛЕНИ ПОЛИТИЧКИ ПОКРЕТИ

Новак Гајић

КОРПОРАТИВИСТИЧКО И ЛИБЕРАЛНОДЕМОКРАТСКО
ПОЛИТИЧКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ: РАЗЛИКОВАЊА И
МОГУЋНОСТ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ.....63-83

Јовица Павловић

THE EVOLUTION OF ENVIRONMENTAL PARTIES
AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS IN THE
REPUBLIC OF SERBIA.....85-102

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Александар Гајић

ЏЕЈМС ЈУНКЕР: ПОСТХЛАДНОРАТОВСКИ
ХОРИЗОНТИ СВЕТСКЕ ДРЖАВЕ.....107-123

Хатица Бериша

ИНДО-ПАЦИФИЧКИ РЕГИОН КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ,
„ПИВОТ” НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА.....125-151

АКТУЕЛНО

Сања Домазет, Јелена Николић

**КРЕАТИВНО ПИСАЊЕ КАО АЛТЕРНАТИВА
САВРЕМЕНОМ НОВИНАРСТВУ.....155-167**

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Ивана Лукнар

ПОЛИТИКА КАО УМЕТНОСТ ИЛУЗИЈЕ.....171-175

CONTENTS

FORMS OF GOVERNMENT AND GLOBAL INTERNATIONAL RELATIONS

Jelisaveta Blagojević Miljanić

THE FIRST YEARS OF PUTIN'S REIGN:
RUSSIAN–EURO–ATLANTIC RELATIONS OF
COOPERATION AND PARTNERSHIP.....13-30

Daniel Sporea

“SULTANISTIC REGIME” UNDER THE REIGN OF
NICOLAE CEAUSESCU (1974–1989).....33-59

POLITICAL REPRESENTATION, ENVIRONMENTAL PARTIES AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS

Novak Gajić

CORPORATIST AND LIBERAL DEMOCRATIC
POLITICAL REPRESENTATION: DIFFERENCES
AND THE POSSIBILITY OF COEXISTENCE.....63-83

Jovica Pavlović

THE EVOLUTION OF ENVIRONMENTAL PARTIES
AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS
IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....85-102

ESSAYS AND STUDIES

Aleksandar Gajić

JAMES JUNKER: POST-COLD WAR HORIZONS
OF THE WORLD STATE.....107-123

Hatidža Beriša

THE INDO-PACIFIC REGION AS A GEOPOLITICAL
“PIVOT” OF THE 21ST CENTURY.....125-151

CURRENT ISSUES

Sanja Domazet, Jelena Nikolić

CREATIVE WRITING AS AN ALTERNATIVE TO
CONTEMPORARY JOURNALISM.....155-167

REVIEWS

Ivana Luknar

POLITICS AS THE ART OF ILLUSION..... 171-175

УВОДНИК

За тему првог броја *Политичке ревије* у овој години уврстили смо два рада наших спољних сарадника. Први рад (Ј. Благојевић Миљанић) бави се првим годинама владавине Владимира Путина и односа Русије и САД, које карактеришу односи сарадње и солидарности након терористичког напада у Њујорку 11. септембра 2001. године, отварање НАТО Канцеларије за информације у Москви, усвајање Акционог плана за борбу против тероризма, као и успостављање Савета НАТО-Русија. Ови процеси сарадње трајали су до августа 2008. године и руске војне акције у Грузији, када долази до захлађења ових односа. Други рад (Д. Спорца) бави се владавином румунског председника Николаеа Чаушескуа 1974–1989), коју аутор дефинише као „султанистички режим” – екстремни облик патримонијализма који је резултирао насилним свргавањем брачног пара Чаушеску и успостављањем новог режима. Аутор овде помиње румунску револуцију.

У другој рубрици обрађена су питања корпоративистичког и либералнодемократског политичког представљања, те проблематика еколошких партија и зелених политичких покрета. Поменуто политичко представљање презентовано је методом упоређивања једног са друга два како би се одговорило на питање да ли они могу постојати заједно у једном политичком систему, те да ли могу бити компатибилни комплементарни, и како би могли бити. Кад је реч о еколошким партијама и покретима, они се у Србији нарочито политички формирају и ангажују у последњој деценији доласком стране индустрије, што је изазвало погоршање животне средине, а ове организације својом стратегијом очувања животне средине привукле све више грађана.

У оквиру рубрике *Огледи и студије* налазе се два интересантна чланка из домена геополитике, у првом аутор (А. Гајић) у делу Џејмса Јункера представља постхладноратовске хоризонте светске државе, кроз радове овог аутора из 1993. и 2011. године, а у другом аутор (Х. Бериша) приказује успон Кине и трансфер светске геополитике са Евро-Атлантског на Индо-Пацифички регион.

Актуелан је текст о питањима савременог новинарства у којем ауторке (С. Домазет, Ј. Николић) указују на „суноврат новинарства”, које се кроз процес таблоидизације своди на функцију забаве, и

као алтернативу указују на неопходност литерарног журнализма и креативног писања.

У рубрици осврта, приказа и научних полемика и овога пута смо у прилици да вам понудимо квалитетан текст. Ради се о приказу под насловом *Политика као илузија*.

Редакција *Политичке ревије* вас обавештава да радове за следећи број прима до 1. маја текуће године.

Главни и одговорни уредник
др Момчило Суботић, научни саветник

**ОБЛИЦИ ВЛАДАВИНЕ И ГЛОБАЛНИ
МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ**

13

Јелисавета Благојевић Миљанић

ПРВЕ ГОДИНЕ ПУТИНОВЕ ВЛАДАВИНЕ:
РУСКО-ЕВРОАТЛАНТСКИ ОДНОСИ САРАДЊЕ
И ПАРТНЕРСТВА

33

Данијел Спора

„СУЛТАНИСТИЧКИ РЕЖИМ” У ВЛАДАВИНИ
НИКОЛАЈА ЧАУШЕСКУА (1974–1989)

УДК 327(470)''20''

DOI: 10.5937/pr79-46398

Прегледни рад

*Јелисавета Благојевић Миљанић**

Скупштина Црне Горе, Подгорица

ПРВЕ ГОДИНЕ ПУТИНОВЕ ВЛАДАВИНЕ: РУСКО-ЕВРОАТЛАНТСКИ ОДНОСИ САРАДЊЕ И ПАРТНЕРСТВА**

Сажетак

Циљ овог рада је да укаже на период развоја односа сарадње и заједничког дјеловања Русије и евроатлантских савезника. Ријеч је о почетку владавине Владимира Путина (*Владимир Владимирович Путин*) чије је основна спољнополитичка идеја била усклађивање два процеса: обезбјеђење што повољнијег међународног окружење како би се постигла унутрашња стабилизација земље и њен економски опоравак, и обнова руског утицаја у међународним односима, прије свега у Европи и сопственом сусједству. Нови почетак односа означио је Путинов израз солидарности и најава помоћи Сједињеним Америчким Државама након терористичког напада 11. септембра 2001. године, затим отварање НАТО Канцеларије за информације у Москви, усвајање Акционог плана за борбу против тероризма, као и успостављене Савјета НАТО–Русија. Но, након августа 2008. године и руске војне акције у Грузији долази до захлађења односа. Наведено је приказано кроз анализу садржаја доступне литературе и документације као и примјену историографског метода, при чему је изведен закључак да су потези у међународним односима

* jelisaveta.blagojevic@skupstina.me.

** Истраживање које је представљено у раду спроведено је за потребе израде дипломског/ завршног рада на Факултету политичких наука, Универзитета Црне Горе.

одређени унутрашњом економском, војном и укупном стабилношћу актера.

Кључне ријечи: Путин, НАТО, Русија, тероризам, Сједињене Америчке Државе

УВОД

До краја мандата предсједника Бориса Јељцина (*Борис Николаевич Ељцин*) (Влагојевић 2022) у Кремљу, односи Русије и НАТО били су захладили. За вријеме интервенције односно бомбардовања авијације Алијансе у СР Југославији,¹ Јељцин је прекинуо односе са НАТО, престала је руска сарадња у Партнерству за мир, а тек основани Стални заједнички савјет за сарадњу остао је без руских представника (Vukadinović 2004, 155). Избором за предсједника Руске Федерације Владимира Путина, у марту 2000. године, указала се нада за нови почетак у односима Москве и Брисела. Главна Путинова спољнополитичка идеја била је да се ускладе два процеса: обезбјеђење што повољнијег међународног окружење како би се постигла унутрашња стабилизација земље и њен економски опоравак, и обнова руског утицаја у међународним односима, прије свега у Европи и сопственом сусједству. Према Енцел Стент (Stent 2019), Путинов свијет има седам стубова: „мјесто за столом Русије при свим важним међународним одлукама; једнакост легитимности интереса Русије и Запада; право на сферу ‘привилегованих интереса’; већу сувереност неких држава (великих сила) од осталих; подршка *status quo* и конзервативним вриједностима, против политике промјене режима (осим у сопственој сфери утицаја); корист од подељености Запада; супротстављање либералном свјетском поретку, кога треба замијенити концертном великих сила по угледу на онај из XIX века” (Трапара 2021).

Новоизабрани руски предсједник добро је знао да се бројни проблеми са којима се Русија суочавала: стално заостајање темпа развоја, подјеле у друштву, биједи и деморализација (92), не могу

¹ О оправданости НАТО интервенције у СР Југославији и њеној (не)супротности међународном праву односно ојени исте као (не)агресије припремљени су бројни радови и анализе из различитих визура и са различитим закључцима (Ђуровић 1999; Глигоријевић 1999; Morton 2003; Вуковић 2018; Вјадо 2017, и други).

ријешити без различитих форми страног учешћа у виду кредита, инвестиција, помоћи. Стога, Путин се, на почетку своје владавине, одлучио за прагматичан и рационалан однос према евроатлантским савезницима, очекујући да би такав прилаз могао бити добро прихваћен у Бриселу, и да би омогућио компромисно рјешавање отворених питања без крупније штете по међусобне односе. Са друге стране, Западу је најмање одговарала нестабилна Русија под контролом Путинових главних противника на унутрашњој сцени – националиста и неомарксиста. Иако се неки Путинови кораци Западу нијесу допадали, он је, ипак у њему, за разлику од неконзистентног и ауторитарног Јељцина, видео рационалног и промишљеног актера који може гарантовати стабилност и предвидљиве политичке одлуке у Москви.

Одмах по доласку на предсједнички положај Путин је, са изјавом да је могуће да Русија једног дана постане чланица НАТО (155), понудио евроатлантским савезницима излаз из застоја у односима, који су практично били сасвим прекинути због Косова и Чеченије. Истовремено, Лорд Робертсон (*George Islay MacNeill Robertson*) који је постао генерални секретар Алијансе у октобру 1999. године, одлучио се посветити прекиду пат позиције између Русије и НАТО.

Поред добре воље коју су показали Путин и Робертсон, два су кључна догађаја подстакла убрзање процеса обнове сарадње: несрећа на руској подморници Курск, 12. августа 2000. године, када је НАТО понудио помоћ у спасавању посаде и терористички напади на САД, 11. септембра 2001. године, када је Русија стала уз Вашингтон и остале чланице НАТО у борби против глобалног тероризма (Turković 2006, 178).

ОДНОСИ НАТО

– РУСИЈА НАКОН 11. СЕПТЕМБРА 2001. ГОДИНЕ

Терористички напади на Сједињене Америчке Државе (Свјетски трговински центар и Пентагон), 11. септембра 2001. године, пробудили су свијест о потреби организованог међународног дјеловања у борби против тероризма и других изазова међународном миру и безбједности, гдје је Русија добила важно мјесто. Одмах на почетку првог мандата амерички предсједник Џорџ Буш (*George*

Walker Bush) је најавио отказивање АБМ² (Ђурђевац 2011), на шта Кремљ свакако није могао гледати са одушевљењем. Међутим, то није спријечило Путина да буде међу првим лидерима који су изразили солидарност са САД и најавили помоћ (Чехулић 2003, 299; Vukadinović 2003, 94; 156),³ што је битно утицало на евроатлантске савезнике да промијене гледиште према Русији. „Ако је тачно да је прије свог наступа на ТВ-у, на којем је најавио подршку и ступање Русије у Антитерористичку коалицију, Путин окупио лидере Думе и након што је изложио свој план остао скоро усамљен, тада је очито да и читава спољнополитичка стратегија која слиједи иза 11. септембра 2001. може бити с правом названа *Путиновом доктрином*. Путинова доктрина је отворила пут за нове руско-америчке односе и за нову фазу веза на релацији НАТО–Русија” (2003, 94).

Проблем глобалног тероризма дао је сјајну прилику Москви да успостави пријатељске односе са Вашингтоном и Бриселом, и да се, као њихов савезник у Антитерористичкој коалицији, покуша изборити за равноправнији положај на глобалној сцени. Заједничка борба против тероризма требало је да омогући Русији да добије америчку подршку за улазак у Свјетску трговинску организацију, као и веће инвестиције неопходне за брзи напредак земље. Русија је жељела да евроатлантски савезници побуну Чечена виде као тероризам, како би добила њихов пристанак за све видове руских акција којима се тај „тероризам” настоји искорјенити (Vukadinović 2003, 156). Истовремено, Москва је у заједничком дјеловању са снагама чланица НАТО у Централној Азији, видјела јаку брану радикалном исламу.

У складу са тим, непосредно након терористичких напада, Русија је отворила ваздушни простор за потребе војних операција коалиције против Талибана у Авганистану, ставила је на располагање обавјештајне податке као подршку борби против тероризма и

² Буш је најавио укидање Споразума о антибалистичким ракетама из 1972. године да би изградио антибалистички штит изнад САД (Ђурђевац 2011).

³ Помак на боље у руско-америчким односима најављен је још на првом сусрету руског председника Путина и америчког председника Буша 16. маја 2001. у Љубљани (Словенија). Буш је истакао да „Русија упркос невјерници дијела јавности, може бити снажан амерички партнер и пријатељ” (Чехулић 2003, 299). Убрзо након овог састанка, руска страна поздравила је америчке најаве потребе стварања јединствене и цјеловите Европе заједно са Русијом, док је америчка страна у руском напуштању војних база на Куби и Вијетнаму видјела доказ руске спремности да се заврши с хладноратовским приступом (Vukadinović 2003, 156).

дозволила америчким снагама да се стационирају у некадашњим совјетским републикама: Киргистану, Туркменистану, Тацикистану, Узбекистану и Грузији (Vukadinović 2003, 155).

Позитиван развој односа НАТО–Русија огледао се и у отварању НАТО Канцеларије за информације (*NATO Information Office – NIO*) у Москви, у фебруару 2001. године. Основни задатак Канцеларије био је унапређење међусобног повјерења кроз информисање руске јавности о активностима Алијансе, и о сарадњи НАТО и Русије у разним областима од заједничког интереса, као што су борба против тероризма, спрјечавање ширења оружја за масовно уништење и слично (Чехулић 2003; Vukadinović 2003). Средином 2002. године, Алијанса у Москви отвара Војну канцеларију за везу путем које је обезбијеђен редован проток информација и консултација између НАТО Војног одбора и руског Министарства одбране. Наредне године успостављена је и директна специјална телефонска линија између канцеларија генералног секретара НАТО и руског министра одбране. Почетком 2004. године, приликом посјете генералног секретара НАТО Јап де Хоп Шефера (*Jap de Hop Shefer*) Москви, потписани су споразуми о успостављању руских војних канцеларија за везу при обје НАТО стратешке команде.

Након терористичких напада у Русији, Брисел и Москва су, 9. децембра 2004, усвојили Акциони план за борбу против тероризма (*NATO–Russia Action Plan on Terrorism*) којим се предвиђа заједничко дјеловање фокусирано на спречавање тероризма, борбу против терористичких активности и управљање посљедицама у случају терористичких напада.⁴ Русија је 2004. године с циљем обезбјеђивања пловних путеве на Средоземљу од евентуалних терористичких активности или шверца оружја за масовно уништење, неколико ратних бродова ставила под команду НАТО у склопу поморске операције Активно настојање (*Active Endeavour*) (видјети: NATO 2022). У оквиру Партнерства за мир, Москва и Брисел су 2005. године потписали Споразума о статусу снага, којим је договорена сарадња оружаних снага Русије и Савеза на стратешком, оперативном и тактичком нивоу.

⁴ Овај план је усвојен у оквиру Савјета НАТО–Русија. Видјети: NATO 2011.

САВЈЕТ НАТО – РУСИЈА

Побољшање односа Сјеверноатлантски савез–Русија није могло спријечити други круг проширења НАТО. На самиту у Вашингтону 1999. године поред примања у пуноправно чланство Чешке, Мађарске и Пољске, усвојен је и Акциони план за чланство (*Membership Action Plan* – MAP) (Vukadinović и др. 2006, 134), који је понуђен државама кандидатима како би се, кроз сарадњу на политичко-економском, одбрамбено-војном, безбједносном и правном плану, лакше припремиле за улазак у НАТО. На самиту челника НАТО у Прагу 2002. године потврђена је намјера даљег ширења његових граница на исток (Петровић и Петровић 2007)⁵ и најављен је пријем Ерстоније, Литваније, Летоније, Бугарске, Румуније, Словачке и Словеније до 2004. године.

На најаву другог вала ширења НАТО савеза Путин није одговорио пријетњама, а није покренуо ни антинатовску кампању, јер је био свјестан да тим чином неће ништа добро постићи: не би промијенио одлуку НАТО, већ би само погоршао односе са евроатлантским савезницима, који су након 11. септембра 2001. почели да иду узлазном линијом. У складу са тим, Москва је прихватила проширење као реалност коју није поздравила, али је на другој страни, оснивањем Савјета НАТО – Русија (*NATO–Russia Council* – NRC) добила знатно боље позиције у самом Савезу него што их је имала до тада.

У жељи да проширењем НАТО не искључе Русију из рјешавања низа нових изазова међународном миру и безбједности, на НАТО самиту у Риму 28. маја 2002. године, евроатлантски савезници су јој понудили нови облик сарадње дефинисан документом под називом „Односи НАТО–Русија: Нови квалитет” (*NATO–Russia Relations: A New Quality*). Потписивањем овог документа заснованог на циљевима и принципима Темелног акта из 1997. године (НАТО

⁵ У вези са приступом нових земаља чланица НАТО је усвојио политику отворених врата (*Open door policy*), која се ослања на одредбу о проширењу формулисану чланом 10. Сјеверноатлантског уговора (Петровић и Петровић 2007, 137). Члан 10. Сјеверноатлантског уговора гласи: „По једнодушном споразуму стране уговорнице могу позвати да приступи овом уговору ма коју другу европску државу која је у могућности да се залаже за начела овог уговора и доприноси безбедности северноатлантске области. Ма која држава тако позвана може постати уговорна страна тиме што ће положити инструмент о своме приступању код владе САД. Влада САД обавијестиће све стране уговорнице о предаји таквог инструмента о приступању” (2007).

2022), руски и савезнички шефови држава и влада су се обавезали да ће сарађивати у областима од обостраног интереса: борба против тероризма, пролиферације оружја за масовно уништење, управљање кризама и сродним областима (NATO 2010).⁶

Истовремено, овим актом успостављен је Савјет НАТО – Русија (*NATO–Russia Council – NRC*) (Vukadinović 2004, 157) као форум у којем чланице Алијансе и Русија као група равноправних партнера, треба да на принципу једнакости и консензуса, заједнички договарају и дјелују унутар широког спектра питања од глобалног значаја за безбједносни поредак. Савјет НАТО – Русија био је инструмент америчке политике за увлачење Русије у Европу, којим је требало да ријеша одједном неколико питања: европски простор тиме постаје цјеловито интегрисан у евроатлантским односима; стварају се услови за спровођење једне јединствене НАТО политике; елеминишу се руске критике НАТО и дефинитивно се снижава углед Русије која тиме постаје једна од великих европских држава без икаквих додатних ознака силе које би јој омогућавале неке посебне односе са САД (Vukadinović 2004, 157). Савјет је замијенио дотадашњи Стални заједнички савјет НАТО – Русија основан 1997. године у оквиру којег се, за разлику од НРЦ, однос НАТО – Русија одвијао

⁶ Овим документом је дефинисано девет основних подручја на којима се заснива сарадња: *борба против тероризма*, кроз фокусирање на посебне пријетње усмјерене прије свега на територију и становништво Русије и чланица НАТО, као и на људе и средства заједничких мировних мисија на Балкану; *crisis management*, што подразумева: јачање сарадње кроз размјену мишљења и информација о мировним операцијама, сарадњу и консултације у вези са догађајима на Балкану и даљу подршку концепту заједничких НАТО–Русија мировних операција; *борба против пролиферације оружја за масовно уништење* кроз сарадњу како на глобалном тако и на НАТО–Русија нивоу; *контрола наоружања*, преко које се жели постићи већи ниво међусобног повјерења у вези са свим питањима која се тичу конвенционалног или нуклеарног наоружања; *подручје ракетне одбране* подразумева анализу компатибилности ракетних снага, терминологије и стварних капацитета, као и испитивање могућности интензивније сарадње, укључујући и заједничке тренинге и вјежбе; *истраживање и спашавање на мору*, са посебним освртом на надгледање имплементације НАТО–руског документа о спашавању посада подморница (*NATO–Russia Framework Document on Submarine Crew Rescue*) и јачање сарадње у овој области; *војна сарадња и сарадња у реформама одбрамбеног система*, кроз заједничке тренинге и вјежбе. Најављено је успостављање заједничког НАТО–руског војног образовног центра у којем би се оспособљавале заједничке снаге за супротстављање новим изазовима XXI вијека; *уклањање последица цивилних непогода* – сарадња на плану цивилне заштите, односно пружање помоћи и уклањање последица проузрокованих елементарним непогодама, природним и климатским катастрофама, епидемијама, заразним болестима и сл; и *сарадња у сузбијању нових пријетњи и изазова у XXI вијеку* (NATO 2010).

према формули билатералне сарадње НАТО+1. То је допринијело јачању међусобног повјерења и разумијевања, чинећи међусобну комуникацију и консултације далеко прикладнијим конкретној сарадњи.

Сваке године чланови Савјета усвајају годишњи план рада у складу са главним подручјима сарадње дефинисаним документом „Односи НАТО–Русија: Нови квалитет”. Састанцима Савјета који се одржавају најмање једном мјесечно на нивоу амбасадора и војних представника, два пута годишње на нивоу министара спољних послова, министара одбране и начелника штабова, а према потреби и на нивоу самита, предједава генерални секретар НАТО. Раду Савјета значајну подршку пружа Комитет за припрему (*Preparatory Committee*), који се састаје барем два пута у мјесецу како би припремио дискусије амбасадора и надгледао све активности експерата који су под покровитељством Савјета (НАТО 2022). У склопу Савјета функционише низ *ad hoc* и сталних радних тијела која су надлежна за развој сарадње у посебним областима наведеним у документу из 2002. године.⁷

Стварање Савјета НАТО – Русија омогућило је Руској Федерацији да први пут у историји службено износи ставове унутар Алијансе. Ипак, то није значило да Москва има право одлучивања о питањима ширења НАТО, а ни право вета на војне и политичке одлуке Савеза. Исто тако, Русија није чланица НАТО па је самим тим не обавезује ни једна одредба оснивачког Сјеверноатлантског уговора из 1949. године. Дакле, равноправност Москве са чланицама Савеза се односи само на одлучивање у оквиру НРЦ о питањима од заједничког интереса дефинисаним документом из 2002. године.

Упркос показаној доброј вољи и израженом задовољству представника свих чланица Алијансе и руског предсједника Путина на самиту у Риму, у позадини су се ипак могле чути оштре критике. Хенри Кисинџер (*Henry Alfred Kissinger*) је, на вијест о оснивању Савјета, одговорио текстом објављеним у Вашингтон Посту под насловом „Русија партнер, али не у НАТО”. Према Кисинџеру, Русију је и даље потребно посматрати као потенцијалног агресора против

⁷ Министри спољних послова НРЦ-а су, 9. децембра 2004. године током политичке кризе у Украјини, заједнички усвојили изјаву којом су позвали све странке да „истрају у мјерама избјегавања насиља, да се суздрже од застрашивања гласача, те да заједнички раде на стварању слободних и праведних избора који одражавају вољу украјинског народа” (НАТО н.д.).

којег је НАТО и основан, те самим тим њен улазак у Алијансу, али и у Савјет не треба дозволити, већ јој само омогућити да партиципира у Г7 и ОЕБС зарад очувања међународног мира и безбједности (Vukadinović и др. 2007, 224).⁸ Нови односи НАТО – Русија нашли су се на удару критике и од стране руских националиста, бирократа и војних кругова који су оптуживали Путина да сувише попушта, а да заузврат Русија не добија ништа, осим пука обећања (160). Срж њихове критике се састојала у следећем: усмени договор о неширењу НАТО, Запад није испоштовао, већ се сада појављује чак на Балтику; затим, помагањем САД да уђе у Централну Азију, Русија је самој себи „блокирала пут”, односно корумпирани режими у бившим совјетским републикама ће врло брзо постати амерички сателити; САД неће помоћи Русији у борби против чеченског „тероризма”, који заправо ужива америчку „тиху подршку”; и на крају, америчке акције у Ираку и Југославији доказују америчку тежњу за хегемонијом и контролом цијелог свијета (160).

Владимир Путин се није обазирао на те критике, знајући да је једини начин да се домогне пријекно потребних средстава и новца за обнову и брзи развој земље сарадња са евроатлантским савезницима (Bžežinski 2004, 73). Оваква одлука председника Путина произлазила је из реалистичних геополитичких калкулација: с обзиром на јачање Кине на истоку (при чему је кинеска привреда већ сада пет пута јача од руске, а становништво девет пута бројније), јачање непријатељства код неких 300 милиона муслимана на југу (...), те властиту руску економску слабост и демографску кризу (с падом броја становника на 145 милиона и даљим трендом опадања), Русија једноставно није имала другог избора. Надметање с Америком било је бесмислено, а савез с Кином значио би субординацију” (73). За разлику од свог претходника, Путин није настојао да убјеђује САД и западноевропске савезнике како Русија може сама, и да јој они нијесу потребни, а да се, са друге стране, гуши у бројним, првенствено економским проблемима. Руски председник је био свјестан да

⁸ Осим тога, дио америчке политичке елите и јавности наглашава да Русија не може постати савезник САД, што образлажу следећим аргументима: Русија ће у случају неког новог успона бити опет велика држава са супротним интересима од америчких, стога САД не би требало да помажу Русији да изађе из тешке ситуације да би се она опет могла супротставити Америци; затим, са једне стране Русија сарађује у Антитерористичкој коалицији, а са друге помаже Иран, Сјеверну Кореју, Кубу и друге земље које су „осовина зла”; и на крају, руска политика у Чеченији потврђује да Руси не знају шта је демократија, нити желе да науке (Vukadinović 2004, 158).

Русија као пријатељ Запада може рачунати на веће инвестиције и на добијање модерне технологије, као и на већи извоз руских сировина и горива (Vukadinović 2004, 163). Путинова војна стратегија је, такође, била у складу са руским реалним снагама на том пољу. Имајући у виду да су дани нуклеарног такмичења са САД прошлост, те да је руски нуклеарни арсенал прилично застарјео, Путин се одлучио за политику минималног нуклеарног застрашивања настојећи да бар сачува позицију Русије као нуклеарне државе (Vukadinović 2004, 163). Истовремено, укључујући Русију у Антитерористичку коалицију руски лидер је добио прилику да широј међународној заједници покаже опредјељеност за евроатлантизам, те да добије подршку савезника у борби против чеченског тероризма. Путин је развијање односа Русије с НАТО видјео као гарант руске безбједности, при чему је формирање Савјета НАТО – Русија сматрао максимумом који је наследница Совјетског Савеза до тада добила, с обзиром на то да нити је жељела, а нити је могла постати пуноправна чланица Сјеверноатлантске алијансе. Овакву спољну политику Путин је могао водити у великој мјери захваљујући томе што је уживао завидну популарност код куће, гдје му се вјеровало да ће Русију извести на прави пут.

Но, осим заједничких интереса изражених кроз оснивање Савјета, однос Русије и НАТО одувјек су мање-више оптерећивала питања у вези са којима имају другачије интересе (нпр. ширење НАТО на исток). До актуализовања тих и појављивања нових спорних питања долази крајем другог мандата предсједника Путина који се сада могао ослонити на прилично економски опорављену Русију (163). „Русија је остварила запажене резултате од како је Владимир Путин преузео предсједничка овлашћења од претходника Бориса Јељцина 1999. године. Руска економија, чији је обим прије само неколико година био мањи од обима португалске економије, сада је шеста по величини, са рекордно високим растом. Растуће богатство Русије, захваљујући извозу енергената и огромном приватном сектору подигао је животни стандард многих до нивоа који није виђен од прије распада Совјетског Савеза. Под Путином, који је два пута биран за предсједника, Русија је отплатила дугове Свјетској банци и другим међународним финансијским институцијама. Девизне резерве су увећане на стотине милијарди долара, а Русија сада инвестира и у земљи и иностранству” (Bžežinski 2004, 73).

РУСКА ВОЈНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У ГРУЗИЈИ

За вријеме првог Путиновог мандата у Кремљу руска спољна политика је углавном била реакција на тријумфалистичку политику САД „побједник узима све” која се заснивала на становишту да је Америка победила у Хладном рату, а постсовјетска Русија је поражена нација, као Њемачка и Јапан после Другог свјетског рата. Према том приступу, Русија је изгубила пуни унутрашњи суверенитет, па САД лагано могу да контролишу њен политички и економски развој (као што су покушале дведесетих). За Американце Русија више не може имати аутономне националне интереса у свијету, што имплицира право САД на улазак у руске традиционалне сфере утицаја на Балтику, Централној Азији и Кавказу.

Таква политика САД према Русији створила је утисак у руским политичким круговима и јавности, да Америка уз помоћ НАТО жели да је опколи како би она остала слаба и изолована, зависна од њихове милостиње, што је довело до бујања национализма, затим уништило јак проамерички лоби у Москви и изазвало оптужбе да је сваки уступак Америци капитулирајући. У таквој ситуацији, Путин је ријешо да одлучно одговори на сваки следећи потез Вашингтона којим би руски национални интереси били угрожени.

Када је амерички предсједник Џорџ Буш најавио инсталирање америчког ракетно-одбрамбеног система у Чешкој и Пољској, Путин је оштро реаговао. По њему, САД су самостално кренуле у постављање нових радара и ракета и игнорисале забринутост која се јавила у Русији (Кисинџер 2003, 61). Међутим, Буш није послушао овај савјет, већ је најавио изградњу антиракетног штита у Пољској и Чешкој без икакве консултације са Москвом. Према Кисинџеру (2003, 61), један од основних приоритета САД у политици односа са Русијом требало је да буде: „ (...) омогућити да се руски глас у настајућем међународном систему чује и саслуша с дужним поштовањем; при томе посебну пажњу треба посветити стварању руског осјећаја да заиста учествује у међународном одлучивању, посебно у питањима која утичу на њену безбједност.” Осим тога, Путин и Буш нијесу штедјели ријечи критике када се расправљало о Косову, о Ирану, а посебно о могућем уласку Украјине и Грузије у НАТО. На опроштајном сусрету двојице предсједника почетком априла 2008. године у Сочију, Буш је покушао да разговор с Путином настави на равноправној основи, али је за тако нешто било прекасно.

Димитриј Медведев (*Дмі́трий Анато́льевич Медве́дев*) изабран је за новог предсједника Руске Федерације у марту, а инаугурисан у мају 2008. године, док је Владимир Путин остао и даље у Кремљу као премијер. Током првих неколико мјесеци предсједничког мандата Медведев је изразио спремност за сарадњу са западноевропским савезницима и САД. Међутим, обећања која је новоизабрани руски предсједник донио са собом већ су у августу „пала у воду” услед кратког руско-грузијског рата и руске одлуке да призна независност Јужне Осетије и Абхазије. Такав развој догађаја резултирао је заостравањем руско-америчких односа и одлуком Алијансе од 19. августа да суспендује рад Савјета НАТО – Русија до окончања сукоба (Јовић-Лазич 2014, 291). Москва је после тога замрзла војну сарадњу са НАТО, да би потом 26. августа предсједник Медведев признао независност Абхазије и Јужне Осетије, при чему је поручио: „Тај избор је коначан и неопозив. Нашу одлуку немогуће је промијенити. Призната је независност Абхазије и Јужне Осетије. У складу са међународним правом настале су двије нове државе” (President of Russia 2008).

Реакције евроатлантских савезника на руску војну акцију у Грузији и признање независности грузијских отцијепљених провинција била је веома оштра. У говору у Фондацији Маршал, америчка државна секретарка Кондолиза Рајс (*Condoleezza Rice*) истакла је да: „Русија из XIX вијека и данашња Русија, не могу функционисати паралелно” (Zina 2008). Истовремено, француски министар спољних послова Бернард Кушнер изјавио је да је одлука Русије о признавању независности Јужне Осетије и Абхазије „ван свих закона и потиче страх, те како се овакво потицање страха може проширити на Украјину и Молдавију” (*Deutsche Welle* 2008).

Сјеверноатлантски савезници оцијенили су да Русија оваквим понашањем (Bžežinski 2004) жели да осујети намјере Грузије да постане чланица Сјеверноатлантске алијансе,⁹ с обзиром на то да Кремљ јужни Кавказ види као своју интересну сферу. Изгледа да се предвиђања Бжежинског нијесу показала тачним: „Једном кад се Русија помирила с неизбјежним континуираним ширењем НАТО

⁹ О евентуалном пријему Грузије у НАТО, представник Русије при НАТО Димитриј Рагозин је рекао: „Да ли су западни политичари сагласни с тим да је грузијски предсједник Михаил Сакашвили тај коме се може пружити рука и да Грузија под његовим вођством не може бити примљена нити у једну озбиљну институцију те да он мора да одговара пред судом? Мислим не. Но, важно је да западни политичари у својим главама схвате, с ким желе радити” (Krauze 2008).

и изабрала засладити ту горку таблету истицањем пријатељске једнакоправности с НАТО кроз заједнички Савјет НАТО – Русија, нестале су и препреке за ширење НАТО досега у бившем совјетском простору” (Вжежински 2004, 72). За разлику од Американаца који су истицали да се Русија никада не би усудила да војно интервенише у Грузији, да је ова земља постала чланица НАТО, друге земље Алијансе говориле су да би читав НАТО био увучен у војни сукоб са Русијом да је Грузија у августу, којим случајем, била његова чланица (Јовић-Лазич 2015, 262).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Постсовјетска Русија одувijek је настојала да ближе сусједство што јаче веже за себе, јер се, у крајњој линији, ради о сфери њених непосредних интереса. Лидери ових држава су у прилично деликатној ситуацији, они морају добро извагати шта им је корисније: јача сарадња са евроатлантским савезницима или јача везаност за Москву. Са једне стране, финансијска и технолошка подршка која им је неопходна може се добити прије свега од САД и западноевропских савезника, а, са друге стране, на различите начине су везани за Русију, па донекле и зависни од ње.

За многе државе бившег Совјетског Савеза та дилема је одавно ријешена – одлучиле су да се дистанцирају од Русије и постану чланице НАТО. Неке то чине из страха за сопствену безбједност, неке из жеље да сачувају своју земљу од распада, а неке из историјски негативног односа према Русији. „Од Стаљинове, Хрушчовљеве и Брежњевљеве суперсиле такорећи више ништа није остало. Са ширењем Европске уније и НАТО, вијенац сателита помјерао се ка демократији и интегрисаној Европи” (Busek 2007, 111). Балтичке земље (Летонија, Литванија, Естонија) су 2004. постале пуноправне чланице НАТО алијансе, а већина азијских земаља бившег СССР не жели да се превише везује за Русију, већ се све више приближава Турској, Ирану и Саудијској Арабији.

Приближавање НАТО Грузији, резултирало је војном интервенцијом 2008. године, а Украјини руском анексијом Крима 2014. године, као и војном интервенцијом у фебруару 2022. године која се претворила у рат у срцу Европе који траје и данас и резултира бројним људским жртвама, хуманитарном кризом, а финансијски погађа и све евроатлантске савезнике. Након анексије Крима 2014.

године, Тренин (Тренин 2015) је констатовао да је „западни пројекат”, односно „интеграција Русије у Запад” која је започела са Горбачевом (Михаил Сергеевич Горбачёв), а настављена политиком Јељцина, Путина и Медведева, доживио крах.

Како је оцијенила Енцел Стент (2019), руско-амерички односи су на почетку четвртог Путиновог мандата лошији него икада, при чему Русију није могуће игнорисати и изоловати, тј. не сарађивати са њом у областима од заједничког интереса. Слично томе, Наталије Балдвин (2020) наглашава потребу за рационалном америчком политиком према Русији и разумијевању њене укупности, историјске, културне и политичке будући да је ријеч о земљи која посједује нуклеарни арсенал са моћи да избрише САД са свјетске мапе кроз 30 минута. Но, како запажа познати швајцарски новинар и политичар, директор и главни уредник *Tribune de Genève*, Метан (Metan 2017) цјелокупан однос према Русији отежава фабрикована русофобија, која је, у значајној мјери, медијски и стратегијски наметнута а подразумијева пасивну мржњу према Русији и чекање њеног тренутка слабости како би јој се, кроз наметнуту послушну елиту, преузели богати ресурси. Агресивна русофобија почела је након што је Путин као савезник у борби против тероризма одбио да нападне Ирак 2003, па је постао *persona non grata* и непријатељ.

У том контексту, руски стручњак за међународне односе Сергеј Караганов оцјењује да се Европска унија ближи распаду услед све веће неједнакости и војне немоћи те да је гвоздену завјесу према Русији спустила јаче него за вријеме Хладног рата (Србија Данас 2024). То све у циљу „мобилисања свог становништва за непријатељство”, при чему тврди да се Русија, како би спријечила војну конфронтацију са Западом, ослања на политику обуздавања. Позива на смјену постојећих „опасних” западних елита како би се покренули преговори и дијалог са здравим Западом.

Евидентно је да су и западни и руски аналитичари и стратегије свјесни опасности даљег и већег заоштравања западно-руских односа при чему указују на потребу за разговором. Јасно је да стабилност цјелокупног међународног поретка зависи од односа Русије са НАТО, а њихов међусобни однос од њихове унутрашње економске, војне, политичке моћи и националних интереса Русије, односно Сједињених Америчких Држава. Неопходни су рационалан приступ и сарадња посебно у данашњем свијету пријетњи нуклеарним оружјем, сајбер нападима, биолошким оружјем, вјештачком интелигенцијом и слично.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вуковић, Слободан. 2018. *Срби у наративу Запада: „хуманитарна” НАТО интервенција*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића; Београд: Институт друштвених наука.
- Глигоријевић, Мило (ур). 1999. *Сила и право: агресија НАТО-а на Југославију и тумачења*. Београд: Новости.
- Ђуровић, Борислав. 1999. „Куда иде свет: Америка, НАТО и Југославија.” *Летопис Матице српске* 464 (1/2): 51–66.
- Јовић-Лазвић, Ана. 2015. *Односи између Европске уније и Руске Федерације – крај XX и почетак XXI века*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Србија Данас. 2024. „Караганов, Сергеј: Русија је завршила свој европски пут.” *Србија данас*, 7. фебруар 2024. <https://www.srbijadanas.net/sergej-karaganov-rusija-je-zavrсила-svoj-evropski-put/>.
- Тренин, Дмитрий. 2015. „После Крима: к чему пришли Россия и Запад.” *Forbes*, 16. март 2015. <https://www.forbes.ru/mneniya-column/mir/282735-posle-kruma-k-chemu-prishli-rossiya-i-zapad>.
- Baldwin, Natylie. 2020. *The View from Moscow: Understanding Russia & U.S.-Russia Relations*. Portland: Double Eagle Publishing LLC.
- Ђадо, ди Грација. 2017. *Zašto je NATO bombardovao Srbiju 1999?* Београд: Albatros plus.
- Благојевић, Јелисавета. 2022. „Postsovjetska politika Borisa Jeljcina prema NATO.” *Istorijski zapisi* (3–4): 151–170. DOI: 10.53251/iz3-42022JB.
- Busek, Erhard. 2007. *Otvorena kapija ka Istoku: velika šansa za Evropu*. Београд: Clio.
- Бжежински, Збигњев. 2004. *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. Zagreb: Politička kultura, Podgorica: CID.
- Deutsche Welle [DW]. 2008. „Hladni rat je završen, dobrodošli u vrući mir.” *Deutsche Welle*. 28. avgust 2008. <https://www.dw.com/bs/hladni-rat-je-zavr%C5%A1en-dobrodo%C5%A1li-u-vru%C4%87i-mir/a-3599819>.
- Ђурдевац, Боб. 2011. „Cooperation: Nova ruska spoljna politika.” *Beograd.com*. 21. januar 2011. http://news.beograd.com/srpski/clanci_i_misljenja/djurdjevic/010116_coopetition_nova_ruska_spoljna_politika.html

- Kisindžer, Henri. 2003. *Treba li Amerika vanjsku politiku: prema diplomaciji za 21. stoljeće*. Zagreb: Golden marketing.
- Krauze, Herman. 2008. „NATO zamrznuo odnose sa Rusijom.” *Deutsche Welle*. 20. avgust 2008. <https://www.dw.com/bs/nato-zamrznuo-odnose-sa-rusijom/a-3580167>.
- Metan, Gi. 2017. *Rusija – Zapad: hiljadu godina rata*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Morton, Jeffrey. 2003. “The Legality of NATO’s Intervention in Yugoslavia in 1999: Implications for the Progressive Development of International Law.” *Journal of International and Comparative Law* 9 (1): 75–101.
- North Atlantic Treaty Organisation [NATO]. 2010. “NATO–Russia Relations: A New Quality.” *NATO*. 9 June 2010. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19572.htm.
- North Atlantic Treaty Organisation [NATO]. 2011. “NATO–Russia Action Plan on Terrorism.” *NATO*. 9 December 2004. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_21003.htm.
- North Atlantic Treaty Organisation [NATO]. 2022. “NATO-Russian Council.” *NATO*. 1 September 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.html.
- North Atlantic Treaty Organisation [NATO]. 2022a. “Operation Active Endeavour.” *NATO*. 1 September 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_7932.htm.
- North Atlantic Treaty Organisation [NATO]. n.d. “Statement, meeting of the NATO-Russia Council at the level of Foreign Ministers.” *NATO*. Poslednji pristup: 1 septembar 2023. [https://www.nato.int/cps/en/natohq/news.htm?keywordquery=NRC%20\(NATO-Russia%20Council\)%20&search=true](https://www.nato.int/cps/en/natohq/news.htm?keywordquery=NRC%20(NATO-Russia%20Council)%20&search=true).
- Petrović, Đorđe, i Nataša Petrović. 2007. *Vodič kroz evroatlantsko partnerstvo*. Beograd: Centar za međunarodne i bezbednosne poslove.
- President of Russia. 2008. “Press Conference following Talks with President of France Nicolas Sarkozy.” *President of Russia*, 8 September 2008. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/1330>.
- Stent, Angela. 2019. *Putin’s World: Russia against the West and with the Rest*. New York, Boston: Twelve.

- Trapara, Vladimir. 2021. "Angela Stent, Putin's World: Russia against the West and with the Rest." *Međunarodna politika* 72 (1183): 155–157.
- Turković, Bisera. 2006. *NATO od sigurnosnog saveza do savremenih izazova*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
- Vukadinović, Radovan. 2003. „Novi rusko-američki odnosi.” U *Međunarodne studije*, ur. Radovan Vukadinović, 5–20. Zagreb: Fakultet političkih nauka.
- Vukadinović, Radovan. 2004. „NATO i Rusija.” U *NATO i novi međunarodni odnosi*, ur. Lidija Čehulić. Zagreb: Politička kultura: Atlantsko vijeće Hrvatske.
- Vukadinović, Radovan, Lidija Čehulić, i Drago Lovrić. 2006. *NATO u međunarodnim odnosima*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Vukadinović, Radovan, Lidija Čehulić, i Davor Božinović. 2007. *NATO Euroatlantska integracija*. Zagreb: Topikal.
- Zina, Ralf. 2008. „Ruska politika vodi u izolaciju.” *Deutsche Welle*. 19. septembar 2008. <https://www.dw.com/bs/ruska-politika-vodi-u-izolaciju/a-3656640>.

Jelisaveta Blagojević Miljanić*
Parliament of Montenegro, Podgorica

THE FIRST YEARS OF PUTIN'S REIGN: RUSSIAN–EURO–ATLANTIC RELATIONS OF COOPERATION AND PARTNERSHIP

Resume

This paper aims to indicate the period of development of relations of cooperation and joint action between Russia and its Euro-Atlantic allies. It is about the beginning of Vladimir Putin's rule, whose basic foreign policy idea was the harmonization of two processes: providing the most favorable international environment to achieve the internal stabilization of the country and its economic recovery, and the renewal of Russian influence in international relations, primarily in Europe and its neighborhood. The new beginning of relations was marked by Putin's expression of solidarity and announcement of support to the United States of America after the terrorist attack of September 11, 2001, then the opening of the NATO Information Office in Moscow, the adoption of the Action Plan for the fight against terrorism, as well as the establishment of the NATO–Russia Council. However, after August 2008 and the Russian military action in Georgia, Russian-Euro-Atlantic relations started to get cold. This information is presented through the analysis of the content of the available literature and documentation as well as the application of the historiographical method of analysis, whereby the conclusion was drawn that moves and steps in international relations are determined by the internal economic, military, and overall stability of the actors.

Keywords: Putin, NATO, Russia, terrorism, United States of America

* jelisaveta.blagojevic@skupstina.me.

* Овај рад је примљен 7. септембра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

УДК 323(498)“1974/1989”

012 Чаушеску Н.

DOI: 10.5937/pr79-46989

Прегледни рад

*Данијел Спореа**

Факултет политичких наука, Београд

„СУЛТАНИСТИЧКИ РЕЖИМ” У ВЛАДАВИНИ НИКОЛАЈА ЧАУШЕСКУА (1974–1989)

Сажетак

Рад се бави анализом владавине Николаја Чаушескуа (*Nicolae Ceaușescu*), при чему за полазиште има теорију о султанистичком режиму. Посматрајући његову владавину поставља се теза о тежишту режима у којем је владао поменути председник пре свргавања. Престанак оваквог облика владања, односно његов крај, често је на линији конфронтације избијања револуције и насилног свргавања. Овакав сценарио виђен је у Румунији 1989. године, а заједнички именованељ многобројних анализа пада Чаушескуа јесте карактерисање његовог режима као екстремног облика патримонијализма названог султанизам. На основу садржајног проучавања теоријског приступа султанистичког режима, аутор покушава да укаже на постојање тоталитарних елемената у режиму владања Чаушескуа, као и чињеницу да такав режим тенденциозно прелази у султанизам, отпоран на било какав вид ненасилног напуштања владајуће позиције, осим репресије. Узимајући у обзир ширу теорију да крај неких режима може произвести одређену врсту политичког исхода, склони смо констатацији да одређени режими попут султанистичких могу генерисати

* daniel.sporea@gmail.com

ситуације погодне за избијање револуције, што уједно чини и основу овог рада.

Кључне речи: Румунија (1965–1989), Николаје Чаушеску, комунизам, тоталитаризам, султанизам, насиље, слом султанизма

УВОД

Осим тога што им у заједничком именитељу стоји готово исти образац, а то је напуштање комунизма и улазак у демократију, револуције из 1989. године, које су се одиграле у земљама источне и централне Европе на путу ка демократији, представљају догађаје предупређене грађанским протестима. У том процесу транзиције једна од држава је оставила посебно снажан утисак. Поред тога што је у крвавим нотама затворила круг комунизма на поменутом простору, уједно је платила и највећу цену слободе и демократије. Реч је о Румунији, земљи која је припадала савезу Варшавског пакта у коме је доминирала политика СССР.

Румунија је пре избијања револуције, односно слома комунизма и пада владавине Чаушескуа, имала најтежи облик комунизма у односу на државе из овог дела Европе. Комунистички режим из тог периода мора се схватити као тоталитарни режим неостаљинистичког порекла. Почетком 70-их година у Румунији долази до значајних политичких промена које задиру у економску, социјалну па чак и културну политику и тако остављају трајне последице. Промена оваквог политичког курса била је плод утицаја Чаушескуове посете азијским државама, која му омогућила да персонализује своју моћ и свој морални пуританизам који ће израсти у култ личности и постати симбол његове владавине. Политичка моћ, ојачана у рукама Чаушескуа, добила је на интензитету 1974. године када је коначно постао „инаугурисани председник” који је спојио све водеће партијске и државне функције и ставио их у своју службу и под надзор. Како сматрају многи теоретичари, од тог момента режим у Румунији поприма карактер султанистичког. Међу њима су аутори попут Линца (*Juan J. Linc*) и Степана (*Alfred Stepan*) који су термин „султанизам” преузели од Вебера (*Max Weber*) који га повезује са подтипом традиционалног ауторитета окарактерисаног

као екстремни облик патримонијализма, а затим овакав карактер дали политичком режиму (Linc and Stepan 1998, 77).

Имајући у виду поменућу теорију о султанистичком режиму коју су образложили Линц и Степан, рад ће се темељити на њиховим постулатима и предмет ће бити посматран кроз четири димензије: мобилизација, плурализам, идеологија и лидерство. Оне ће представљати полазну тачку у тумачењу и постављању хипотезе о румунском режиму који је у крајњој димензији био комбинација тоталитарног режима и султанизма (Linc and Stepan 1998, 428–438). Последишно се излазак из оваквог режима повезује са револуционарним нередима који у свргавању „султана” могу постати екстремни у свом домету и кобни по његов живот. Николаје Чаушеску и његова супруга Елена доживели су ту судбину на Божић, 25. децембра 1989. године, након брзог процеса суђења и још брже смртне пресуде. Њих двоје су затворили еру комунизма у Источном блоку Европе и постали пример најомраженијег „султанистичког пара” са најтежим исходом на овим просторима.

У раду ћемо најпре дефинисати појам „султанизам” као облик владавине, укључујући особине и факторе за настанак и слом оваквог типа режима. Ослањајући се на теоријски приступ дефинисаности султанистичког режима, покушаћемо да у раду овакав тип владања анализирамо на примеру владавине Николаја Чаушескуа. У кратком приказу, осврнућемо се и на историјски развој комунизма на румунском простору. Кроз анализу тумачења, поменућу владавину у политичком режиму ћемо посматрати из перспективе мобилизације, плурализма, идеологије и лидерства. Дубљом анализом садржаја ови елементи су нам указивали на то да је владавина поменутог лидера заправо постала све више султанистичка. Иако се комунистички период Румуније кроз еволуцију њене власти може уврстити у тоталитарне режиме, са јачањем Чаушескуове власти од друге половине 70-их година појавила се претпоставка да се уочавају главне примесе султанистичког режима. Овакво тумачење нам је представљало мотив за покушај да хипотезу постављену на тим премисама аргументовано бранимо, кроз тезу насиља и револуционарних нереста који су последишно довели до слома Чаушескуове владавине.

Научни допринос овог истраживања огледа се у унапређењу спознаје оваквог облика владања који припада домену персоналистичких режима. Међутим, оно што можемо

да констатујемо јесте то да је заправо јединствен на простору земаља Варшавског пакта, чију судбину су делили и становници Румуније. Сврगाвање владара ове земље, због претпоставке да његов режим, за разлику од земаља чланица поменутог блока, поприма султанистичке примесе, даје извесну ноту аутентичности на том простору. Сматрамо да смо овим истраживањем „пробудили” ову тему, с обзиром на то да је од тог догађаја прошло више од три деценије, а самим тим јој и дали на значају. На основу упрошћеног приказа указали смо на то како се султанистички режими развијају на различитим идеолошким подлогама, као и на то да су овакви режими у извесној мери проблематични јер су им исходи донекле „непредвидљиви”, а тиме у научном смислу допринели академској заједници, али и широј јавности.

ЕВОЛУЦИЈА, ОСОБИНЕ И ФАКТОРИ ЗА НАСТАНАК И СЛОМ СУЛТАНИСТИЧКОГ РЕЖИМА

У уводном излагању напоменули смо да термин султанизам не потиче од горе поменутих аутора, већ од Вебера. По његовом мишљењу, овакав облик владања у својој концептуалној форми додирује карактеристике традиционалне власти, својствене идеологији султанизма у коме се „влада по сопственим правилима и у самовољи, неспутано елементима традиционализма” (Weber 1976, 182–183). Треба истаћи да Вебер, када је користио реч „султанизам”, није намеравао да његово изворно значење повезује са религиозним захтевима за послушност, што је својствено арапском свету. Такође, ни назив „султан” као арапска именица која је значила „владар, краљ”, односно исламска владарска титула, у овом контексту не одражава терминолошко значење речи, већ се више односи на режимско владање и на један генерички стил доминације који може бити заступљен у било којој земљи и на било ком континенту. Показало се да су овакви режими заиста постојали широм планете. Осим у источној Европи, у Румунији која је уједно тема нашег рада, овакви режими су били присутни и на афричком континенту – Централноафричка Република под Бокасом (*Jean Bedel Bokassa*), у Азији – Северна Кореја под II Сунгом (*김일성*), Хаити под Двалијеовима, оцем и сином (*François Duvalier, Jean-Claude Duvalier*), као и код Маркоса (*Ferdinand Emmanuel Edralin Marcos*) на Филипинима (Linc and Stepan, 1998, 77).

Револуција из 2011. године, позната као Арапско пролеће, резултирала је уклањањем председника Бен Алија (*Zin el Abidin ibn Ali* – علي بن العابدین زين) из Туниса, египатског председника Мубарака (*Muhammad Hosni Said Mubarak* – مبارك السيد حسني محمد) и либијског пуковника Гадафија (*Muamter Muhammad Abu Minijar el-Gadafi* – معمر محمد أبو منيار القذافي) који су били окарактерисани као „модерни султани”, где је Либија предњачила са најјаснијим обележјима султанистичког режима (Thomas, 2014). Надаље, на овај феномен наилазимо и у Азербејџану, када је 2003. године азербејџански председник Хејдар Алијев (*Heydər Əlirza oğlu Əliyev*) успео да пренесе председничку власт на сина Илхаму (*İlham Heydər oğlu Əliyev*), где је династизам био први знак демократизације у тој држави (Guliyev 2005). За многе је и режим Слободана Милошевића који је владао Србијом од почетка 90-их до 2000. године, поготово у последње три године владавине, убрзано јачао султанистичке црте поретка у тадашњој држави (Goati 2000; Antonić 2001). Такође је и Белорусија под тренутним режимом Лукашенка (*Aleksandar Grigorjevič Lukašenko* – Аляксандр Рыгоравіч Лукашэнка), који функцију председника обавља од 1994. године и чак пет пута је реизабран за председника Белорусије, анализирана у контексту султанистичког режима са „промодерним султаном” на челу (Eke and Kuzio 2000).

Теоријски приступ султанистичком режиму често наглашава постојање персонализма као значајан елемент који утиче на функцију владања. Шири изворна грађа у којој су дефинисани овакви режими акценат ставља на самог актера односно спроводника султанистичког режима окарактерисаног као „вођа”, који користи све полуге власти да би својом личном моћи управљао својом земљом и тиме себи обезбедио услове у којима ће несметано владати. О овом феномену подробније су писали аутори Чехаби (*Houchang E. Chehabi*) и Линц у делу „Султанистички режими” (*Sultanistic Regimes*) у коме термин „султанизам” добија своју теоријску дефиницију у једном ширем апстрактном поимању: „(...) Идеалан тип савременог султанистичког режима (...) заснива се на личном владању, али и на лојалности владара која није мотивисана његовим отелотворењем или артикулисањем идеологије, нити јединственом личном мисијом, нити било којим харизматичним особинама, већ мешавином страха и наградама својим сарадницима” (Chehabi and Linz 1998, 7).

Једна од значајних карактеристика која „краси” султанистички режим јесте тежња ка породичној моћи која испољава јаку династичку склоност (Linc and Stepan 1998, 81). Дакле, на кључним функцијама оваквог режима углавном наилазимо на људе блиске вођи, поготово на чланове породице. Стога, њихов положај на овим позицијама није резултат неких личних заслуга, већ последица њиховог односа са султаном.

Када су у питању фактори који утичу или одређују настанак султанистичког режима, они су углавном ширег структуралног и институционалног карактера и пре свега се односе на економију и међународно окружење. Међутим, сви ти фактори који делују или су под утицајем поменутих димензија нису усамљени и не могу у потпуности оправдати настанак оваквог режима, већ се морају допунити одређеним елементима. Један од најзначајнијих елемената односи се на особину појединца да у различитим друштвима има жељу да постане „вођа-султан” (Chehabi and Linc 1998, 26).

Излаз из султанизма, односно слом султанистичког режима, често постаје хаотичан, ретко праћен настанком демократије. Чак и ако султанистички режим буде замењен демократским режимом, он ће се одликовати снажним клијентелистичким тенденцијама. Са друге стране, однос султанистичког режима према либерализацији такође постаје упитан у делима и поступцима „султана” или његовог наследника да размотри овакву ситуацију, у којој су због утицаја низа фактора шансе за успех веома ниске. Један од значајних фактора јесте креирана друштвена атмосфера (клима) коју је режим у претходном периоду створио. То је, тачније, постојање атмосфере сумње и страха која доминира целим друштвом и која утиче на процес либерализације покренут од стране султанистичког вође или његовог наследника. Читава ова атмосфера страха и сумње ствара у демократској опозицији неповерење у политику либерализације коју је предложило руководство. Штавише, на нивоу читаве политичке класе постоји неповерење у сарадњу са старим режимом (Chehabi and Linc 1998, 37–39).

Посматрајући Румунију у периоду владавине Николаја Чаушескуа, за аутора Снајдера (*Snyder Richard*) институционални фактори који чине да се све полуге власти налазе у рукама поменутог лидера уједно представљају погодност за формирање терена на којем ће вођа-султан беспрекорно владати. По њему, моћ вође и његов однос према државним институцијама (посебно војсци и репресивним

институцијама), политичким елитама које у мањој или већој мери подржавају овакав систем, као и однос унутрашњих актера са другим међународним актерима (у овом случају са једном или више великих сила које подржавају или не подржавају султанистички режим), од суштинског су значаја у тумачењу односа поменутих снага. Наиме, овакав концепт, сведен на један шематски приказ, може се посматрати кроз одређене релационе односе који омогућавају реконструкцију динамике моћи унутар султанистичког режима и, на крају, разумевање фактора који могу изазвати пад таквог режима, односно типа транзиције која следи (Snyder 1998). Полазећи од ове констатације, можемо уочити да султанистички режим под Николајем Чаушескуом поприма споменућу форму у којој је Румунија у једном таквом режиму предупредила стање „пресултанизма” како би га касније интегрисала у државне институције. У том контексту важно је споменути Линденову (*Ronald H. Linden*) констатацију о Чаушескуовој владавини коју је аутор окарактерисао као владавину засновану на тросмереној равнотежи између Румунске комунистичке партије (*Partidul Comunist Român*), војске и тајне полиције Секуритатеа (*Departamentul Securității Statului*), где је он манипулисао овим институцијама и својим директивама поткопавао сваку аутономију институције (Linden 1986). Таквим понашањем се деградира, односно умањује сва аутономност појединца који обавља своју дужност у тим институцијама, те она постаје манипулативна и вођена султановом самовољом. Стога се режими попут Чаушескуовог, који попримају елементе султанистичког, у већини случајева завршавају у насиљу и револуционарним нередима (Goodwin and Skocpol 1989).

КРАТАК ОСВРТ НА ЗНАЧАЈАН ПЕРИОД КОМУНИЗАЦИЈЕ У РУМУНИЈИ

Историју Румуније пре комунизације и доласка Николаја Чаушескуа на власт карактеришу бурне промене, почев од питања националних граница, идентитета, али и владара који су доминирали овом државом. Наиме, модерна румунска држава настала је уједињењем кнежевина Молдавије и Мунтеније (Влашке) коју су велике силе прихватиле као федеративну структуру након Париске конвенције из 1858. године, а на њеном челу је тада био униониста Александар Јон Куза (*Alexandru Ioan Cuza*). Овако територијално формирана Румунија била је призната све до 1918. када су се након

Првог светског рата Трансилванија, Буковина и Бесарабија с њом ујединиле и тако формирале Велику Румунију или међуратну Румунију, која је имала највеће територијално проширење у својој историји. После бројних реформи које су поставиле темеље за модернизацију државе, Јон Куза је од стране широке коалиције тадашњих партија назване „Монструозна коалиција” (*Monstruoasa Coaliție*) био приморан да 1866. године абдицира и напусти земљу (Constantiniu 1997). Готово исту судбину је доживео и Михај I (*Mihai I al României*) који је након окупације Румуније од стране Совјета, 1947. године, био приморан да абдицира. Пре тога комунисти су под совјетским притиском заузели одређени број места у влади, како би формирали прокомунистичку владу коју је предводио Петру Гроза (*Petru Groza*). Напуштањем земље од стране краља, дошло је до уклањања и последње политичке институције међуратне Румуније, тј. потпуно је прешла под контролу комуниста, променивши чак и име у Народну Републику Румунију (*Republica Populară Română*). Успостављени комунистички режим, на челу са Румунском радничком партијом (*Partidul Muncitoresc Român*), ојачао је своју политичку позицију у стаљинистичком стилу, обесхрабрујући било какве политичке опозиције и промене економско-социјалних структура старог буржоаског режима (Bărbulescu et al. 2023).

Након доласка на власт, комунистички режим је својим владањем готово покорио свој народ, што многи повезују са оснивањем Секуритатее која је припадала Министарству државне безбедности, а мисија јој је била да терором брани комунистичко руководство и уништава све оне који би се томе противили. Почетком шездесетих година румунска влада је почела да гради извесну независност од Совјетског Савеза у спољној политици, али без одустајања од репресивне политике (коју је означила као „револуционарна освајања”) на унутрашњем плану. Комунистички лидер и председник тадашње Румуније Георге Деж (*Gheorghe Gheorghiu-Dej*) почео је да „релаксира” политички режим, што је после периода релативне либерализације и еманципације од совјетске контроле довело и до неких промена (Betea et al. 2012). То је била и прекретница за метанаративну изградњу румунске нације. Као што је истакао Драгош Петреску (*Dragos Petrescu*), пркосни гест који је означио прелазак из „процеса” селективне изградње заједнице „у свеобухватан пројекат изградње нације чији је циљ изградња етнички хомогене румунске ’социјалистичке’

нације (...) са огромним последицама за даљи развој Чаушескуовог шовинистичког национализма” (Petrescu 2010), алудирајући пре свега на његов говор у коме је августа 1968. године јавно осудио совјетску инвазију над Чехословачком. Након смрти председника Дежа, 1965. године, унутар водеће комунистичке партије дошло је до превирања. Упркос негодовању, на чело комунистичке партије дошао је Николае Чаушеску, који је постао генерални секретар Комунистичке партије Румуније, затим 1967. председник Државног савета и напоскон 1974. председник Социјалистичке Републике Румуније. Настављајући процес независне спољне политике коју је инаугурисао његов претходник Деж, Чаушеску је ишао корак даље и дозволио је одређен степен дестаљинизације и десовјетизације на пољу културе, па чак либерализовао контакте са Западом (Gabanyi 2020). Вештим манипулисањем својом идеологијом, Чаушеску је користио „класичну инструменталну расправу унутар странке која се кретала од промена у структури партијског и државног апарата, преко политичке искључености и неутралисања представника неких неповољних елита, до сарадње са новим елитама које су биле посвећене овој групи” (Gabanyi 2006). То ће у годинама које следе довести до ојачања његове политичке позиције и личности, како на домаћем тако и на спољном плану, грабећи државотворне виталне функције за себе и своје најближе, консолидујући такву моћ над државом, партијом и својим народом. Дугогодишње вођство председника Николаја Чаушескуа, пре свега од друге половине седамдесетих година све више се могло поистовећивати са елементима који су у таксономији представљени као одлике султанистичког режима.

АНАЛИЗА ТУМАЧЕЊА ВЛАДАВИНЕ НИКОЛАЈА ЧАУШЕСКУА У ПОЛИТИЧКОМ РЕЖИМУ, ПОСМАТРАНА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ МОБИЛИЗАЦИЈЕ, ПЛУРАЛИЗМА, ИДЕОЛОГИЈЕ И ЛИДЕРСТВА

Прихватајући и ослањајући се на горепоменуте димензије и њихове карактеристике које су понудили наведени аутори, а у вези са концептом султанства, покушаћемо да у једном сажетом концепту владавину Николаја Чаушескуа приближимо тези о султанистичком режиму. Стога, тематика ученог проблема у изнетој хипотези

мора бити структурно опсежна и разрађена у доменима попут степена задирања режима у приватност појединца, као и понашање целокупног друштва у једној таквој атмосфери.

Мобилизација – величина и степен мобилизације становништва и организације

Због смањеног капацитета институционализације у организационом смислу, масовна мобилизација у султанистичком режиму је слаба и у том погледу прилично ограничена. Оно о чему се може говорити са аспекта мобилизације јесте њена периодичност, уз формирање парламентарних група које су у спрези са султаном, а чија је сврха застрашивање и коришћење насиља над групом или појединцима који су мете султана. Међутим, ове групе немају значајну институционалну основу, будући да су само плод султанове воље и његове инструментализације (Linc and Stepan 1998, 80).

Са аспекта мобилизације, Румунија се готово приближила тоталитарном, а понајмање султанистичком типу. Током 70-их и 80-их година дошло је до интензивне и распрострањене мобилизације кроз постојање бројних организација које су створиле режим (Linc and Stepan, 1998, 437). Организације попут синдиката, Савез младих комуниста (*Uniunea tineretului comunist – UTC*), Женске организације (*Organizația Femeilor*), Пионирске организације (*Organizația Pionierilor*) биле су кључна компонента Чаушескуове политике која је више пута истицала њихову потребу за масовним јачањем тих организација. Мобилизација током Чаушескуовог периода није обухватала само одређени сегмент становништва, већ је била проширена на цело друштво. Од малих ногу, појединци предшколског узраста су били уписивани у организацију која се звала Шоими Патријеји (*Șoimii Patriei*) или у Пионирску организацију. И не само ове организације, него и сви други сегменти које су деловали у школи, цео наставнички кадар, синдикати и друге значајне организације своју политику су базирали на Румунској комунистичкој партији, односно деловале под њеном палицом. Улога партије је била да спроводи једнопартијску политику чију ће идеологију сви упијати попут сунђера (Cristea 1967, 61). Из овог се може констатовати да румунска комунистичка партија, стварањем и проширењем интензивне мобилизације на све друштвено-професионалне категорије, има одлике једне тоталитарне партије (Duverger 1976).

Да су постојале разне бројне мобилизације формалног карактера које су биле „политизоване” доказују и разни јавни догађаји, међу којима предњачи Фестивал „Песма о Румунији” (*Cântarea României*) из 1985. године која је мобилисала готово 3.593.316 људи организованих у 153.040 група како би прославиле и испевале оду Чаушескуу (Giurescu 1987). Такође, многобројне Чаушескуове посете фабрикама одвијале су се готово по неком шаблонском формату, уз његов помпезни говор који је увек био праћен овацијама и громогласним аплаузима. Све више организација, разних институција и других државних тела имало је своја задужења, али и задатак да испуњавају или организују разне церемонијалне обавезе (Nelson 1988).

Линц и Степан сматрају да ова реалност, присутна у Чаушесковом периоду, није својствена султанистичким режимима. С друге стране, аутори покушавају да нађу објашњење за ову појаву: ако се може говорити о одступању од модела, онда је ова интензивна мобилизација становништва по њиховом мишљењу изведена само да би се осигурала султанова контрола над становништвом (ограничавањем приватног простора како би се спречио сваки облик активности који би могао угрозити режим) (Linc and Stepan 1998, 437). Са друге стране, чини нам се да овакви догађаји, а пре свега манифестације попут оне са Фестивала, које су програмски организоване како би величале владавину Николаја Чаушескуа, биле наменског карактера. Заправо, овим симболичним чином мобилизације које је примарно имао за циљ да велича свог лидера, сматрамо да је владавина попримала карактер султанизма.

Плурализам – однос снага друштва и економије уз смањен степен институционализације

Економски и социјални плурализам у султанизму не нестаје, већ је подложен непредвидљивој и деспотској интервенцији султана. Међутим, тешко се може говорити о неком широком политичком плурализму због искључивости природе вођства, која ефикасно омета политички плурализам. Наиме, ниједна група или појединац у цивилном или политичком друштву, као ни институције, нису слободни јер су често подвргнути манифестацијама деспотске моћи. Разлог овоме лежи у чињеници да не постоји владавина права и да је степен институционализације низак (Linc and Stepan 1998, 79).

Плурализам у Румунији под Чаушескуом био је готово раван нули. Наиме, Комунистичка партија Румуније је свим силама спутавала постојање конкурената, а било какво противљење је било рапидно сузбијано. Партијски чланови су били приморавани да, зарад опстанка на положајима, превазиђу сами себе у сервилностима и конформизму. Није постојала никаква аутономност у њиховим ставовима, све је контролисао и о свему одлучивао председник Чаушеску (Tismăneanu 1989, 192–193). Оваква посебност може се приписати политици руководства државе коју је лидер Комунистичке партије усвојио током свог мандата. Такође, то показује амбициозност румунске номенклатуре да по сваку цену настави и одржи „стаљинистичку логику” материјализовану строгим контролом Партије над целим друштвом. То је румунском комунистичком вођству омогућило да на најефикаснији начин спречи формирање било ког облика политичког, друштвеног или културног плурализма (Tismăneanu 1995, 21). Доказ за ову тврдњу јесте и податак да је током 1989. године у Пољској постојало готово 60 независних организација, док су у Румунији биле једва две независне организације, код којих чак ни имена организатора нису била позната широј јавности (Pehe 1989). Плурализам није само резултат тоталитарних тенденција режима, већ је и последица његове султанистичке димензије. Линц и Степан сматрају да се суштина плурализма у султанистичком режиму односи на следећу чињеницу: да сваки појединац (од чланова Румунске комунистичке партије па све до трудница), група или институција постану предмет деспотске власти где ће султан господарити над њима (Linc and Stepan 1998, 430). Стога, може се приметити како је персонализација власти у Чаушескуовом режиму имала за последицу недостатак институционалне аутономије или било ког облика плурализма.

Идеологија - тачка разликовања тоталитарних режима од оних са јаким султанистичким тенденцијама, од разрађене идеологије до псеудоидеологије

Чини се да султанистички режими немају разрађену или водећу идеологију. Може се говорити једино о строгим личним изјавама владалаца које претендују да постану идеологија, а које су назване по самом султану и могу постати реалне тек након његовог

преузимања власти. Оно што је суштинско за ове режиме јесте да се они заснивају на манипулацији симболима и величању лидера. Ово последње често има облик култа и промовише се у појмовно свеобухватне псеудоидеологије за које се чини да продиру у сваки аспект друштва (Linc and Stepan 1998, 79–80).

Идеологија која је постојала код Чаушескуа била је својствена тоталитаризму јер је била уоквирена нацртима марксизма и лењинизма. То већ у најави наглашава да идеологија у овој димензији по свом карактеру не припада султанистичком режиму. Чаушеску је неумољиво држао своју марксистичко-лењинистичку линију, али се касније све више удаљавао од ње придајући више пажње екстремном национализму.

После почетног периода либерализације, када је акценат све више стављан на економију размене, Чаушескуов режим је постепено прелазео у један систем идеолошко-симболичког типа који је потврду за свој легитимитет тражио у опстанку режима (Verdey 1991, 107). Поред социјализма, Чаушеску је легитимност пронашао у идеологији национализма, стално се плашећи пренаглашене унутрашње опасности која је, по њему, доведена на линију „националне аспирације” од стране мађарске структуре као водеће мањине у Румунији. Акценат је стављен на мађарски иредентизам у Трансилванији, где је већинско становништво чинила мађарска популација. Национална реторика у Румунији била је перципирана у границама у којим ју је Чаушеску повезивао са мађарским иредентизмом. Међутим, инвазија на Чехословачку 1969. године (иако се то сматра пре као околност и посебна прилика) понудила му је прилику да прибегне говору националиста. Врхунац овог тренда је несумњиво било Прашко пролеће 1968. године – тренутак када ће румунски лидер учврстити свој ауторитет унутар румунске комунистичке елите, а међународна заједница га доживљавати као „симбол изазова доминацији Москве у централној и источној Европи” (Tismăneanu 2005, 223). Многи који су проучавали период Чаушескуа настојали су да тезу румунског „националног комунизма” искористе у пренаглашавању аргумента и као средство за легитимисање комунистичког режима (Cioroianu 2004, 59).

Чаушеску ће до краја свог живота подржавати марксистичко-лењинистичке принципе. Међутим, реформе које је покренуо Михаил Горбачов (*Михаил Сергеевич Горбачёв*) у Совјетском Савезу у другој половини 80-их изазваће далекосежне последице по чланице

Варшавског пакта, при чему ће румунски лидер покушавати да такве реформе оспори (Tismăneanu 2005, 54). У визији Владимира Тисманеану (*Vladimir Tismăneanu*) Чаушеску је најречитији пример онога што се назива националним стаљинизмом, струје која се „супротставља било ком облику либерализације”, која се заснива, пре свега, на „законима социјалистичке револуције”, где се сваки покушај да се она напусти „доживљава као издаја класног начела”. Националном стаљинизму се, према истом аутору, супротставља националкомунизам, дефинисан као „критичка реакција на совјетски империјализам, иновативна, флексибилна и толерантна на политичку релаксацију” (Tismăneanu 2005, 55–56). Иако је његова порука у последњем периоду руковођења постала контрадикторна, више персоналистичка, у исто време се може рећи да Чаушескуов режим никада није напустио марксистичко-лењинистичку идеологију. У тадашњој Румунији идеологија није имала обележја и функцију султанистичког режима, али је била разрађено средство за легитимисање режима заснованог на „превласти партијске номенклатуре, гарантоване терором који спроводи тајна полиција (...)” (Tismăneanu 2005, 252).

Лидерство – јака персонализација моћи крз снажне династичке тенденције

У султанистичком режиму концентрација политичке моћи и владавине налази се у рукама једног човека – лидера који ће владати по сопственој вољи. Он ће владати земљом неспутан, без икакве законско-правне одговорности или равнотеже власти. Пажљиво ће бирати своје сараднике који ће му пружити подршку и лојалност која је, нажалост, само производ привилегије коју им владар даје, а настала је у страху од његове освете (Linc 1975, 260). Значај свему овоме додаје безграничност владоца-султана, а такође и висок степен персонализма у владању у коме се он уско повезује са својим члановима породице који су добро ситуирани и врше најзначајније функције у држави. Споменути нагласак на везама приписује се султанистичком режиму који има тенденцију да се приближи димензији династичког (Linc and Stepan 1998, 81).

Приликом анализе дела руководства у Румунији и њеног лидера – вође Чаушескуа, поменути аутори запажају да период након 1974. године постаје преломан за политички режим у тој држави, као и

за њено друштво у таквом поретку. Управо те године Чаушеску је легитимно крунисан за председника државе, што ће интензивно трајати до његовог пада који је био „подстакнут геополитичким дешавањима у централној и источној Европи 1989. године, а изнедрен румунском револуцијом” (Sporea 2022, 397). Но, пре него што је „припремио терен” за овакво „крунисање”, Чаушеску је годинама кроз партију институционално ојачао своју политичку моћ и био окружен лојалним и послушним људима. Током ере сукцесије и консолидације, од 1965. до 1969. године, Чаушеску је био принуђен на компромис како би добио и задржао власт. Мора се признати да је у деценији од 1969. до 1979. године био извор свих политичких иницијатива у Румунији. Опрез, компромис и колективно руководство су полако под његовом сенком изгубили одлике функционалног деловања. Иако је користио аргумент колективног вођства да добије и консолидује власт унутар партије, касније ће се тог принципа одрећи. Први корак у том погледу био је конгрес Комунистичке партије Румуније, одржан августа 1969. године. Тада Чаушеску, успевши да повећа своја овлашћења и да их одвоји од колективног руковођења, мења статут партије у коме задаје „смртни” ударац колективном руководству (Fisher 1983). Такође, успео је да задатак избора генералног секретара партије који је био у рукама Политичког бироа (*Birou politic*) и Централног комитета (*Comitetul Central*) пренесе у руке конгреса странке над којим је имао већу контролу. Све ове мере, започете почетком 70-их, довешће до трансформација природе Чаушескуовог режима из једног тоталитарног у тенденциозни султанизам. Власт и готово све њене важне механизме биле су „контролисане” од стране најближих чланова Чаушескуа, што даје одговор на поменуту тезу о династичкој димензији. Изразита намера вође да постави чланове своје породице на важне положаје у држави и у партији јесте оно по чему се овакав тип режима разликује од снажног персонализма, карактеристичног за тоталитаризам (Linc and Stepan 1998, 428). У циљу боље контролне активности унутар партијских и државних органа, Николаје Чаушеску ће своју жену, сина и браћу поставити на важне позиције у њима. Најупечатљивију улогу у државном апарату имала је Елена, његова супруга, која је била на важним позицијама у партијској и државној хијерархији. Била је прва потпредседница Владе, док је у странци постала председник комисије за њене кадрове (Gabanyi 2003, 17–18).

Све ово је довело до тога да власт постане персонализована, а не институционализована, пошто су уставни захтеви за доношење закона и именовање особља све чешће били игнорисани. Можда је најдраматичнија разлика између ере Чаушескуове апсолутне владавине и ере консолидације она која укључује партиципативне и популистичке технике. Пошто су се партиципативне организације 70-их умножиле у облику сталних савета за консултације на различитим нивоима или периодичних конференција за одређене економске или друштвене секторе, такви форуми су постали прилике за ритуализовано масовно обожавање и групно одобравање председничке политике, а не арене за дискусију. Прави ауторитет из 1968. године претворио се у култ личности (Fischer 1983).

Почетак стварања Чаушескуовог култа личности који се одвијао почетком 70-их година био је повезан са његовом посетом Азији 1971. године. Посета Кини и Северној Кореји предочила је Чаушеску нову визуру друштвеног поретка у коме је дотадашња либерализација постала прејака за његов укус. Познате „тезе из јула”, које су предупредиле улазак друштва и целокупног система у један културни, економски, па чак духовни преображај појединца и друштва у коме ће их партија водити тим путем, биће утемељене у „културну револуцију” (Verdery 1991, 107). Чаушеску је у Кини и Северној Кореји био сведок примене идеологије борбе подстицања маса на вршење страховитих подвига чији је крајњи циљ била аутархијска индустријализација. Овакав начин мобилизације га највише импресионирао, нарочито као средство које би могло послужити у остваривању најважнијих циљева, а то су брза индустријализација и потврда о „независности” Румуније у односу на Совјетски Савез (Verdery 1991). Тумачење Чаушескуовог култа личности се не може посматрати само на линији (не)свесне самовоље појединца да се он пресади са корејског на румунско тло, већ више у жељи и инспирацији његовог чина. Такође, Чаушеску није морао активно да негује култ личности јер је, због динамике задржавања у мобилизацији културног система који се плански формирао у служби индустријализације и политике независности, он константно растао.

Међутим, велики камен спотицања међу румунским елитама била је и даље економија и њен развој кроз привреду и друштво, пројектован према Чаушескуовим смерницама. Било је неуспеха у постизању његових одређених циљева. Већина њих односила се на његове одабране инструменте за економску и политичку

мобилизацију, пре свега за партијску и државну бирократију. Наставио је да намеће високе стопе улагања у тешку индустрију пре него што би дошло до повећања текуће потрошње или улагања у потрошаче (Jackson 1986). Упркос нескладу између Чаушескуовог виђења економско-привредног курса у коме би се кретала Румунија и циљева већине Румуна, његова позиција у контроли политичког и економског процеса и даље остаје чврста. Играјући на карту економске аутархије и спољне политике, Чаушескуова лична моћ годинама је остала непољуљана. И док на спољном плану ситуација, попут оне у коме су се совјетске трупе држале подаље од румунске територије, постаје охрабрујућа за Чаушескуа, утолико са друге стране економски показатељи у актуелној румунској привреди руше његову слику.

Несмотрена пропаст националне економије била је жртва ненаучених и хаотичних мера које су биле плод Чаушескуовог неразумевања приликом борбе за решавања горућих проблема. Његова амбициозност у економији у односу на глас струке постаје мерило и показатељ односа снага на тој релацији. Чаушеску је ишао корак даље, па готово да није било сектора или домена у коме није наметнуо своју личност и своје виђење решења проблема. Тако је индустријску урбанизацију у делу систематизације великих градова попут Букурешта изводио уз занемаривање критеријума који су од стране струке окарактерисани као кључни. Изградња масивних зграда попут Дома народа (*Casa Poporului*) (данашња Палата у којој је смештен Парламент Румуније) и пловног пута Дунав – Црно море, у корелацији са аберантном економском политиком, имала је драматичне социјално-економске последице (Rasfoiesc, n.d.).

Да би подржао масовни програм индустријализације Чаушеску је позајмио милијарде долара од западних банака за изградњу тешких, енергетских, интензивних и економски неефикасних предузећа. А након тога је његова непромишљена одлука, која је постала катастрофална по животни стандард грађана, била интерпретирана као отплата целокупног спољног дуга (Oftrim 2013). Последица оваквог стања биле су незамисливе мере штедње, уз смањења потрошње, рационализацију хране, енергије, као и неиздржива беда коју је народ Румуније осетио под репресијом режима (Sporea 2022, 389–390). Како би своју диктаторску вољу подигао на један виши ниво и тиме показао још већу моћ коју има над појединцем и друштвом, почео се мешати у приватни живот грађана. Једну од

таквих одлука представља забрана абортуса код жена млађих од 40 година која се током 1986. године повећавала на 45 година. Уведене су и казнене фискалне мере у виду пореза на парове без деце старије од 25 година и за самце, што је вид екстремног нарушавања сваке приватности и права на сопствене животне изборе. Такође, овакав начин задирања у приватност и надгледања друштва и појединца није био усамљен нити једини у том погледу, већ се примећивао и на радним местима кроз атмосферу „надгледања” од стране лојалних и послушних. Надгледање се у целини спроводило кроз јаку и бројну мрежу доушника и „оснивача”, слушањем телефонских разговора, преко личног досијеа, обавезног пребивалишта. Све су то мере које су створиле климу страха и сумње која је парализовала друштво у канцама султанистичког режима (Rasfoiesc, n.d.).

НАСИЉЕ И РЕВОЛУЦИОНАРНИ НЕРЕДИ – УЗРОК СЛОМА ЧАУШЕСКОВОГ СУЛТАНИСТИЧКОГ РЕЖИМА

Владавина Николаја Чаушескуа је све дубље тонула у један султанистички режим, у коме је излаз из оваквог стања, кроз мирну и компромисну прелазност односно демократску транзицију, било тешко замислити. У Румунији је тешко могло доћи до мирног уклањања вође од стране владајуће номенклатуре, као што се то десило у Бугарској где је одлуком колективног политбироа дошло до промене (Linc and Stepan 1998, 406–419) или неком врстом „округлог стола”, договором са опозицијом или цивилним друштвом, попут синдиката Солидарност у Пољској који је био на страни цивилног друштва и извојевао прве демократске изборе. Разлози су били вишеструки, од тога да је Румунија имала најслабије организовану опозицију, за разлику од осталих земаља Варшавског пакта попут Пољске, Мађарске и Чехословачке, па све до недовољно или нимало слободног простора за организовање (Linc and Stepan 1998, 424). Такође се може приметити одређен степен недостатка политичке алтернативе за постојећи режим. Разлог није био то што није имао ко да их изгради, јер је било покушаја како политичке, тако и грађанске, али и синдикалне природе¹ (Cesereanu 2004).

¹ Један од најзвучнијих протестних покрета који је настао под комунистичким режимом био је онај из августа 1977. године у Долини Жиу (*Valea Jiului*) од стране рудара који су

Посреди је била чињеница да је Чаушескуов режим имао једну чврсту карактеристичну особину, а то је крајња нетрпељивост према различитости и било каквом одступању од догме, тј. од званичне комунистичке националистичке линије. До раних 80-их постојао је својеврсни унутрашњи консензус о развоју. Људи су подржавали режим, све док је био релативно економски ефикасан, а социјални ефекти су били важни. Стога друштво није посезало за неком алтернативом. Када се средином 80-их економски неуспех показао очигледним, није било времена за стварање алтернативе, а бес и очај људи довели су до насилног решења, а не до преговора о променама као у Чехословачкој, Мађарској и Пољској – земљама које су имале времена (и мало слободе) да изграде такве алтернативе и са лидерима који су схватили да се свет мења, да жели слободу, плурализам, демократију (Politica 2019).

Почетак краја сивица које је покрило Румунију 1989. године био је у наговештају мале „групе верника мађарске Реформистичке цркве”, која због „одлуке премештања свештеника Ласла Токеша (*László Tőkés*)” из Темишварске парохије у другу, одлучила да се против такве одлуке побуне. Протести који су попримали политичку димензију постали су окидачи за пад актуелног румунског режима. Све се то одиграло у мултиетничком граду Темишвару. Тог децембра у Румунији је дошло до спонтане побуне која је подстакнута не само геополитичком ситуацијом насталом на простору земаља Источног блока, већ и незадовољством осиромашене, понижене, изманипулисане масе, која више није полагала никакву наду у способност режима да реши проблем или се суочи са њим (Sporea 2022, 381–400). Овом суштинском елементу придружило се и преузимање власти од стране група и појединаца из секундарних ешалона старог режима. Пре свега, мисли се на тело које је формирано током догађаја под називом Фронт националног спаса (*Frontul Salvării Naționale – FSN*) (Stoica 1994) на чијем челу је био један од оснивача Илијеску (*Ion Iliescu*), као и други прорекламистички

штрајковали незадовољни због наметнутих услова попут продуженог радног времена. Штрајк је убрзо сузбијен а ово подручје ће у наредном периоду бити милитаризовано. У месецима након избијања штрајка на десетине хиљада мештана у рударским градовима било је подвргнуто ригорозним проверама, док су обезбеђење и милиција држали заједницу под строгим надзором. Само деценију касније у Брашову (*Brașov*) поново ће настати спонтани протести у којима ће се радници побунити против тешког економског и социјалног стања у држави и Чаушескуовог режима. Побуна је такође имала епилог гушења од стране власти у виду класичне методе репресије.

„горбачовистички” комунисти који су припадали старом режиму, али су били инволвирани у ново организационо тело који би довело до успостављања демократског поретка у држави (Bottoni 2021, 220). То нам даје једну нову димензију у структури децембарских догађаја, у којој се истиче линија феномена „континуитета”, која је била јача од феномена дисконтинуитета, раскида, а обично присутна у ситуацијама створеним револуционарном кризом.

По мишљењу аутора Линца и Степана, оно што је издвојило Илијескуа као победника а Чаушескуа као губитника јесте један елемент уткан у султанистички режим. Наиме, овакав систем владања неспутано омогућава све што се из перспективе становништва карактерисало као негативно и неморално, па је то било и круцијално за овакву промену. Лик вође је био омраженији него систем који је омогућио владару да влада у њему. Ово популистичко и нараторско у манипулативном делу Илијескуа, које је било предочено и приказано румунском народу, дало је знаке уверљивости широј јавности, упркос чињеници да је систем тај који је отворио пут за овакав исход. Даље, аутори објашњавају да се у таквим околностима, у којима је лична природа владања доминантна, новим лидерима дозвољава слободно изигравање сентименталности према друштву без обзира на то што су били саучесници истог режима, што показује неморалност у приступу. Њихова улога своди се на једну опасну игру у којој они настоје да систем у коме су се до сада налазили прикажу као свиреп, а владара као „озлоглашено чудовиште” против кога се сада боре. Овакво схватање најављује брзо хапшење брачног пара Чаушеску, као и њихово суђење уз смртну казну која је имитирала ток суђења без имало поштовања правне норме и судског кредибилитета (Linc and Stepan 1998, 441–442). Брзи судски процес који је резултирао погубљењем брачног пара Чаушеску одигран је у условима ванредне ситуације коју су одредили привремени представници власти, а они у том тренутку нису били ни законски ни легитимни, те је читава ситуација оставила за собом сумњу у овај исход.

Смрт брачног пара последично је смештена у контекст насилне револуције. Међутим, стекао се утисак да насиље над њима није било учињено у „довољној мери” већ се оно, у другом облику и на другачији начин, морало наставити. Након њиховог погубљења тела су им на моменте остављена на снегу како би носила терет пређашњег стања друштва. Да ли су немарно заборављена на празном стадиону? Тек након извесног времена сместили су их на

полице у мртвачници где су чекала да их сахране. Овакво понашање према преминулом брачном пару може се окарактерисати као „неморално” и „нехришћански”. Наиме, након пет дана од смрти, „њихова тела” су однесена на оближње гробље у Букурешту, да би без имена на крстовима (на оба крста је било написано туђе име) напослетку била одвојено закопана. Наравно, све је то урађено с разлогом, пошто атмосфера која је била тих дана узаврела не само у расправама и делима тадашњих водећих политичких елита, него и међу румунском популацијом, није могла тако брзо да спласне нити ишчезне са смртном пресудом брачног пара. Сама бојазан да ће маса скрнавити њихове гробове уколико би сазнала где су закопани, наметнула је потребу да се сахрана спроведе у тајности (Bentzen 2007).

Чаушеску је претрпео насилну смрт и неадекватно сахрањивање. Такође, начин на који се поступало са телом и његовом смрћу показао је једну немарност и мању моралност, која је била испољена са стрепњом, али и обавијена страхом због обављања постхумног хришћанског обреда. Упитност остаје толика колико је потребно за једно разумно размишљање чије трагање за одговором из перспективе револуције нуди Чаушескуов случај. Приказ реалног дешавања и третирања стања након погубљења, које је постало призор за памћење због слике мртвог пара, пренет је путем ТВ екрана широм света. Сходно реченом, можемо констатовати да смрт Николаја и Елене Чаушеску умногоме (не)одсликава типичне догађаје и усамљене примере у историји збацивања „султана” са власти у истоименом режиму, али се може приметити да је румунско друштво у том раздобљу на јединствен начин извршило транзицију, разликујући се од осталих земаља из окружења које су се такође нашле на том путу.

ЗАКЉУЧАК

Слом комунистичких режима који се десио крајем 80-их година у централним и источним земљама Европе представља кључни моменат у њиховој еволуцији која за ове државе представља почетак процеса транзиције и уласка у демократски поредак. Резултат је стварање демократског друштва које ће се градити на темељима демократских постулата као највиших вредности на којима почива једно друштво у држави. Овај период, осим што је са собом донео многе промене на просторима Европе, дајући јој нови изглед и

сувереност у границама њене истакнуте територије, у политичком и друштвеном уређењу отворио је нове моменте у начину поновног разматрања класичне таксономије политичких режима развијених од стране Платона и Аристотела у старогрчком класицизму. О томе сведоче споменуте и анализиране студије аутора попут Линца, Чехабија и Степана у којима аутори с пуно пажње разматрају ситуације током и након транзиције земаља на тлу централне и источне Европе (поготово Линц и Степан). Ово је навело поменуте истраживаче да успоставе узрочно-последичну везу између еволуције посткомунистичких режима и природе претходних режима. У том смеру смо фокусирали наш рад у којем смо изабрану државу из некадашњег Источног блока – СР Румунију, данас чланицу ЕУ, покушали да сврстамо у концепт султанистичког режима. Румунија је, под владавином Николаја Чаушескуа почевши од друге половине 70-их година еволуирала из тоталитаризма у један режим са султанистичким премисама. Овакав еволутивни ток владавине посматран на овим идеолошким подлогама у румунском режиму даје извесну особеност коју је издваја од осталих комунистичких режима на централном и источном европском простору. Такође, њен пут у демократској транзицији, који ће се догодити децембра 1989. године, биће означен као проблематичан расплет у виду насиља и неслућене кобне судбине брачног пара Чаушеску. Резултат свега наведеног оставља траг у румунској историографији где се брачном пару, након неуспелог бекства, хапшења, суђења и пресуде егзекуцијом, последично приписује децембарска револуција на јединствен начин, што ову државу у контексту транзиције у посткомунистичким друштвима на простору централне и источне Европе чини аутентичном.

Видели смо да је румунски режим све до прве половине седамдесетих година био тоталитаран, међутим, након тога са јачањем власти Николаја Чаушескуа, овакав тип режима кроз еволутивни ток, све више се удаљавао од тоталитарног типа због све веће персонализације власти и попримао одлике султанистичког режима. Иако не можемо „спорити” да и након уласка овог режима у султанизам, у одређеним ситуацијама попут оне са мобилизацијом због масовне организације, догађаји који су били строго под контролом државе и партије не одсликавају у потпуности природу овог режима. Но, чини нам се су да овакви догађаји суштински организовани како би величали владавину Николаја Чаушескуа,

стварајући „култ личности” који је нарастао и постао нуспродукт процеса идеолошке мобилизације у целокупној друштвеној сфери, што заправо осликава стање у коме је владавина постала више султанистичка а мање тоталитарна.

Напоследку, бројна истраживања која су посвећена румунском комунизму, интерпретацији политичког режима из периода Николаја Чаушескуа, као и његово свргавање, још увек нису исцрпела своју снагу. И даље остаје отворена тема за једно дубље истраживање о садржајном приступу султанистичког режима, које може понудити одговор на питање да ли је, зашто, и у коликој мери његов режим био султанистички?

РЕФЕРЕНЦЕ

- Antonić, Slobodan. 2001. „Poslednje greške i pad Slobodana Miloševića.” *Reč: Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 62 (3): 159–205.
- Bărbulescu, Mihai, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, and Pompiliu Teodor. 2023. *Istoria României*. București: Corint.
- Bentzen, Naia. 2007. “Despre morți numai de rău. Viața de apoi a lui Nicolae Ceaușescu ca model al abjecției în politica românească.” In *Revoluția română din decembrie 1989: istorie și memorie*, eds. Bogdan Murgescu, 79–98. Iași: Polirom.
- Betea, Lavinia, Cristina Diac, Florin-Răzvan, and Mihai Ilarion Țiu (eds.). 2012. *Viața lui Ceaușescu. Fiul poporului*. București: Adevărul Holding.
- Bottoni, Stefano. 2021. *Lungul drum spre Occident – O istorie postbelică a Europei de Est*. Cluj-Napoca: Mega.
- Cesereanu, Ruxandra. 2004. “Greva minerilor din Valea Jiului, 1977.” *Revista 22*. Poslednji pristup: 21. maj 2023. <https://revista22.ro/istorie/greva-minerilor-din-valea-jiului-1977>.
- Chehabi, E. Houchang, and Juan J. Linz. 1998. *Sultanistic regimes*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Cioroianu, Adrian. 2004. *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains*. București: Curtea Veche.
- Constantiniu, Florin. 1997. *O istorie sinceră a poporului roman*. București: Univers Enciclopedic.

- Cristea, Aurel. 1967. *Organizațiile de partid din școli*. București: Politică.
- Duverger, Maurice. 1976. *Les partis politiques*. Paris: Armand Colin.
- Eke, M. Steven, and Taras Kuzio. 2000. "Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus." *Europe-Asia Studies* 52 (3): 523–547.
- Fisher, M. Ellen. 1983. *Nicolae Ceaușescu and the Romanian Political Leadership: Nationalization and Personalization of Power*. Final report to National Council for Soviet and East European Research, Council Contract No: 626-10. Cambridge, Massachusetts: The President and Fellows of Harvard College.
- Gabanyi, U. Anneli. 2003. *Cultul lui Ceaușescu*. Iași: Polirom.
- Gabanyi, U. Anneli. 2006. "Elitele Romanesti in procesul tranzitiei." *Revista Cultura* 37: 1–16.
- Gabanyi, U. Anneli. 2020. "Revoluția Română." In *Revoluția din 1989: învinși și învingător*, eds. Anneli U. Gabanyi, 283–302. București: Polirom.
- Giurescu, Anca. 1987. "The National Festival «Song to Romania»: manipulation of symbols in the political discourse." In *The symbols of power: The aesthetics of political legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe*, eds. Claes Arvidsson and Lars Erik Blomqvist, 163–171. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Goati, Vladimir. 2000. *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990. do 2000*. Bar: Conteco.
- Goodwin, Jeff, and Thead Skocpol. 1989. "Explaining Revolutions in the Contemporary Third World." *Politics & Society* 17 (4): 489–509. DOI: 10.1177/003232928901700403.
- Guliyev, Farid. 2005. "Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization." *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization* 13 (3): 393–436. DOI: 10.3200/DEMO.13.3.393-436.
- Hitchins, Keith. 2015. *Scurtă istorie a României*. București: Polirom.
- Jackson, R. Marvin. 1986. „Romania’s Debt Crisis: Its Causes and Consequences.” In *East European Economies: Slow Growth in the 1980’s. Country Studies on Eastern and Yugoslavia*, U. S. Congress, Joint Economic Committee (3): 489–542. Washington: Government Printing Office.

- Joshua, Thomas. 2014. *Delegitimizing Sultanistic Regimes, One Step at a Time*. University of Connecticut: Honors Scholar Theses. Poslednji pristup: 24. maj 2023. https://opencommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1374&context=srhonors_theses.
- Linz, J. Juan. 1975. “Totalitarian and Authoritarian Regimes.” In *Handbook of Political Science, Macropolitical Theory*, eds. Fred I. Greenstein and Nelson W. Polsby, 175–411. Reading, Mass: Addison Wesley Press.
- Linc, Huan, and Alfred Stepan. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija– Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Beograd: Filip Višnjić.
- Nelson, N. Daniel. 1988. *Romanian Politics in the Ceaușescu Era*. United Kingdom: Routledge Taylor & Francis.
- Ofrim, Alexandru. 2013. “O scurtă istorie a comunismului din România.” *Dilema veche* 482: 9–15. Poslednji pristup: 27. maj 2023. <https://www.dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/articol/o-scurta-istorie-a-comunismului-din-romania>.
- Pehe, Jiri. 1989. “An Annotated Survey of Independent Movements in Eastern Europe.” Background Report (Eastern Europe).
- Petrescu, Dragos. 2010. “Legitimacy, Nation-Building and Closure: Meanings and Consequences of the Romanian August of 1968.” In *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968. Forty Years Later*, eds. Mark Stolarik, 237–260. Mundelein: Bolchazy-Carducci.
- Politica. 2019. “A fost sau nu a fost Revoluție? Iliescu despre ‘imperialismul american’ și Moscova.” *Politica*. Poslednji pristup: 29. maj 2023. <https://ph-online.ro/politica/item/109636-a-fost-sau-nu-a-fost-revolutie-iliescu-despre-imperialismul-american-si-moscova>.
- Rasfoiesc, n.d. “National Communism in Romania.” *Rasfoiesc*. Poslednji pristup: 2. maj 2023. rasfoiesc.com/educatie/istorie/National-Communismul-in-Romania71.php.
- Ronald, H. Linden. 1986. “Socialist Patrimonialism and the Global Economy: The Case of Romania”. *International Organization* 40 (2): 347–380. DOI: 10.1017/S002081830002717X
- Snyder, Richard. 1998. “Paths out of Sultanistic Regimes Combining Structural and Voluntarist Perspectives.” In *Sultanistic Regimes*,

- eds. Houchang E. Chehabi and Juan J. Linz, 49–81. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Sporea, Danijel. 2022. „Vladavina Nikolaja Čaušeskua i njena tragična epizoda tokom rumunske decembarske revolucije.” *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 52 (2): 381–400. DOI: 10.5937/zrffp52-37608.
- Stan, Stoica. 1994. *Dicționarul partidelor politice din România (1989 – 2004) Editon 4*. București: Meronia.
- Tismaneanu, Vladimir. 1989. “Personal Power and Political Crisis in Romania.” *Government and Opposition* 24 (2): 177–198.
- Tismăneanu, Vladimir. 1995. *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. București: Univers.
- Tismăneanu, Vladimir. 2005. *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului Românesc*. Iași: Polirom.
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo tom I*. Beograd: Prosveta.
- Verdery, Katherine. 1991. *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu’s Romania*. Berkeley: University of California Press.

Daniel Sporea

Faculty of Political Sciences, Belgrade

“SULTANISTIC REGIME” UNDER THE REIGN OF NICOLAE CEAUSESCU (1974–1989)

Resume

The paper analyzes the rule of Nicolae Ceausescu (Nicolae Ceaușescu), based on the theory of the sultanate regime. Observing his rule, a thesis is put forward about the Gravity center of the regime in which the mentioned president ruled before his overthrow. The cessation of this form of government, that is, its end, is often on the line of confrontation between the outbreak of a revolution and violent overthrow. Such a scenario was seen in Romania in 1989, and the common denominator of numerous analyses of Ceausescu’s fall is the characterization of his regime as an extreme form of patrimonialism called sultanism. Based on the significant research of the theoretical approach to the sultanist regime, the author tries to indicate the presence of totalitarian elements in Ceausescu’s system of government, including the circumstances of the transformation of such a regime into sultanism, resistant to all sorts of nonviolent abandonment, except repression. Taking into account the broader theory that the end of some regimes can produce a certain type of political outcome, we are inclined to conclude that certain types of regimes, such as sultanist ones, can generate situations suitable for the outbreak of revolution, which forms the basis of this paper.

Keywords: Romania (1965–1989), Nicolae Ceausescu, communism, totalitarianism, sultanism, violence, the collapse of sultanism

* Овај рад је примљен 7. октобра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

**ПОЛИТИЧКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ, ЕКОЛОШКЕ
ПАРТИЈЕ И ЗЕЛЕНИ ПОЛИТИЧКИ ПОКРЕТИ**

63

Новак Гајић

КОРПОРАТИВИСТИЧКО И ЛИБЕРАЛНОДЕМОКРАТСКО
ПОЛИТИЧКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ: РАЗЛИКОВАЊА И
МОГУЋНОСТ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ

85

Јовица Павловић

THE EVOLUTION OF ENVIRONMENTAL PARTIES
AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS
IN THE REPUBLIC OF SERBIA

УДК 321.65:321.7
DOI: 10.5937/pr79-47485
Прегледни рад

*Новак Гајић**

*Стална конференција градова и општина
– Савез градова и општина Србије*

КОРПОРАТИВИСТИЧКО И ЛИБЕРАЛНОДЕМОКРАТСКО ПОЛИТИЧКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ: РАЗЛИКОВАЊА И МОГУЋНОСТ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ

Сажетак

У овом чланку разматрано је питање политичког представљања у корпоративизму, уз образлагање због чега му је оно својствено. Корпоративизам је у ту сврху упоређен с демократијом и либерализмом. Тачније речено, начела и поставке корпоративистичког политичког представљања овде су најпре упоређена с начелима и поставкама политичког представљања у демократији, а потом и у либерализму. У овим поређењима нагласак је стављен на три питања: 1. да ли они могу заједно постојати у истом политичком систему; 2. да ли они могу бити компатибилни и комплементарни; и 3. како би то могли бити. На крају је изложен преглед четири модела институционализовања корпоративистичког политичког представљања, парламентарног и ванпарламентарног, као и седам могућих начина усвајања одлука у корпоративистичким скупштинама и скупштинским већима.

Кључне речи: политичко представљање, корпоративизам, демократија, либерализам, парламентаризам

* novak.gajic@skgo.org

УВОД

Најпре је потребно рећи да се у овом раду под корпоративизмом подразумева стремљење ка политичком устројству друштва кроз групе које су саздане према улогама које у том друштву имају, а које су признате и узајамно и од политичког система, односно државе, као и деловање ка остваривању тог стремљења. Ове конституишуће групе називају се политичким корпорацијама, а улоге у друштву према којима је свака од њих саздана и које их одређују најчешће су (према не и увек) економске (Гајић 2020, 266). Корпоративизам се, као и безмало свака политичка идеја, превасходно испољава у сферама политичких идеологија, политичких покрета и политичких система. Потоња од те три сфере испољавања корпоративизма нарочито је значајна за тему овога рада, у коме се под корпоративистичким политичким системом подразумева „политички систем заснован на политичком организовању кроз узајамно и политичким системом признате групе саздане према улози коју у том друштву имају” (Гајић 2020, 266–267).

Ако је политички систем заснован на групама, онда, по природи ствари, те групе теже да на неки начин буду политички представљене. Корпоративистичко политичко представљање има своје одлике и посебности, које су предмет овог рада. Како би оне биле установљене на прави начин, овде се прибегава поређењу с одликама и посебностима политичког представљања у демократији и у либерализму. То се чини и због додатне сврхе овога рада: установљавања могућности коегзистенције корпоративизма с демократијом, посебно с либералном демократијом. Демократија је данас безмало општеприхваћени легитимишући чинилац. О тој општеприхваћености речито говори чињеница да потребу да се демократијом легитимишу имају и властодршци у великој већини држава које нису демократске.¹

КОРПОРАТИВИЗАМ И ДЕМОКРАТИЈА

У сагледавању односа између корпоративизма и демократије, као идеалтипски замишљених политичких система, у којима може

¹ С изузетком неколико апсолутистичких монархија (Бахреин, Брунеји, Ватикан, Катар, Оман, Саудијска Арабија, Свазиленд и Уједињени Арапски Емирати) и једне олигархије (Авганистан).

да постоји политичко представљање, што је претпоставка у овом тексту, најпре се, а по природи ствари, могу поставити три питања. Прво питање је да ли они уопште могу заједно постојати у истом политичком систему. Затим се поставља питање могућности њихове компатибилности и комплементарности, односно да ли њихова темељна начела могу имати тачке подударана у оквирима јединственог политичког система и да ли се могу допуњавати. Ако су одговори на ова два питања потврдни, треће питање које се намеће јесте – како би то могли бити.

Посматрани као идеални типови, демократија и корпоративизам једно би другом били потпуно супротстављени. Као што је приметио британски политиколог Колин Крауч (*Colin Crouch*): „Одавно је препозната напетост између корпоративизма, у својим различитим облицима, и демократије” (Crouch 2006, 46). Конституент демократије је грађанин, док је конституент корпоративизма корпорација. Прва и најочигледнија разлика између ових конституената јесте у томе да је грађанин самостални, инокосни политички чинилац, а корпорација колективни. И грађанин и корпорација делују у оквирима политичког устава² и позитивних закона, али им је деловање другачије. Уколико не крши законе, грађанин је у демократији самосталан и суверен, па никоме није дужан да полаже рачуне за своје политичко деловање. Корпорација је, пак, двоструко ограничена. Прво је ограничена према споља – ограничава је природа односа и општења и са државом и са другим корпорацијама. Друго, корпорација је ограничена унутар себе, поштовањем воље њених чланова – како њихових општих и дугорочних хтења и стремљења, тако и њихове воље и одлуке у одређеној политичкој ситуацији.

Када се погледа историјат корпоративистичких поредака, покрета и идеја, међу њима није тешко наћи оне који су демократски, или макар оне који имају демократске претензије, односно потребу да се демократијом легитимишу. Из те богате баштине треба извући теоретске основе и услове за постојање нечега што би се могло назвати демократским корпоративизмом.

Неки политички мислиоци уопште и не доводе у питање могућност заједничког функционисања начела корпоративизма и демократије, као уосталом ни корпоративизма и либерализма. Пример

² Овде се под појмом устава превасходно подразумева његово најшире разумевање, као конституције и устројства политичке заједнице уопште, а не његово посебно одређење, као кровног правног акта неке политичке заједнице, односно државе.

за то може се наћи код немачког социолога Волфганга Штрека (*Wolfgang Streeck*) и америчког политиколога Лејна Кенвордија (*Lane Kenworthy*), који су неокорпоративизам посматрали и у либералном кључу, користећи изразе „демократски корпоративизам” и „либерални корпоративизам” као синониме за неокорпоративизам (Streek and Kenworthy 2005). Поредећи неокорпоративизам послератних европских демократија, односно либерални корпоративизам, са неким другим врстама владавине, према варијаблама државе и асоцијативистичког поретка (то јест, поретка удруживања грађана у политички релевантне групе), изнели су замисао да у њему држава, оличена парламентарним представљањем „јавни простор дели са друштвеним групама (...) добровољно организованим и власним за различите облике колективног учешћа и самоуправе, под условом да поштују првенство парламентарне демократије” (Streek and Kenworthy 2005, 441). Суштина овога била би да се у неокорпоративизму демократија и корпоративизам међусобно толеришу, уз примат демократије, као и да се на исти начин међусобно толеришу и либерализам и корпоративизам. Налазе својих поређења Штрек и Кенворди преточили су у табелу.

Табела 1. Врста владавине као исход међудејства државе и асоцијативистичког поретка

Држава	Врста владавине	Асоцијативистички поредак
не постоји	анархосиндикализам	спречава настанак државе
конституисана асоцијацијама	гилдсоцијализам сталешка држава	контролише управљање територијом
контролише асоцијације	државни корпоративизам	конституисан државом
дели јавни простор са асоцијацијама	либерални корпоративизам неокорпоративизам	групна самоуправа под парламентарном демократијом
толерише асоцијације	плурализам	парламентарни лоби
асоцијације ставља ван закона	радикални либерализам	не постоји

Извор: Streek and Kenworthy 2005, 442.

Штрек и Кенворди су одговор на питање о могућности коезистенције корпоративизма и демократије унутар истог политичког система понудили кроз њихове међусобно трпљење, а сада треба тражити одговоре на питање о њиховој подударности и могућности да се надопуњују. Ове одговоре треба тражити унутар два политичка поља – прво је поље саме корпорације, а друго је поље политичког система. Ово прво је очигледно лакше, јер се на основу многих историјских и савремених примера одмах може закључити да нема теоријских препрека да корпорација унутар себе буде демократска. Колико год био очигледан, важно је констатовати овај налаз јер је унутаркорпорацијска демократија, посматрано из целине неког корпоративистичког политичког система, нужни предуслов да он буде описан као демократски.

Овај нужни предуслов, међутим, није и сам за себе довољан. Одговор стога даље треба тражити на два места: 1. у могућностима демократске интеракције између самих корпорација и између корпорација и државе; 2. у могућностима корпорација да допринесу демократичности целине политичког система. Прво би се донекле (никако не у строгом, идеалтипском разумевању демократије) могло обезбеђивати узајамним поштовањем и поштовањем процедура, таман у оној мери у којој је постојање и поштовање јасних, предвидивих и свима доступних процедура једна од кључних одлика демократије. Ствари су, међутим, знатно сложеније код покушаја изналажења другог одговора. Због досад изнетих разлога идеалтипске неподударности, њега не треба тражити унутар демократије, већ у могућностима спољашњег ојачавања демократије, можда чак и њене надоградње.

Демократија изискује слободу – слободу мишљења, савести, говора, протеста, збора, договора, гласања, политичког деловања... У демократији, људска слобода ограничена је само двома стварима – заштитом слободе другог и владавином права, односно законима успостављеним на темељу слободе и ради заштите слободе. Слобода у демократији стога није тек слобода једног историјског друштвеног тренутка, какве су слобода револуционарног тренутка или слобода „козачке скупштине”, него слобода која траје и истрајава. Само слобода коју краси трајање може произвести атмосферу у којој се она може испољавати у својој пуноћи. Слобода у демократији стога изискује стабилност, али не стабилност „мртвог мора”, попут „стабилитократије” (Pavlović 2016), него стабилност која храни атмосферу слободе.

Услед незаситости у слободи, односно „у оном што сматра највећим добром” (Platon 1976 [cca 360. p.n.e], 258), демократија у себи крије и опасности по саму себе, јер „неограниченост у [... слободи] и у занемаривању осталих ствари и у овом државном уређењу ствара потребу за тиранидом” (258). До данас у историји политичких идеја нису превазиђена указивања на две опасности од извитоперења демократије која је дала старогрчка политичка мисао – демагогија која заводи грађане и новац којим их богаташка мањина поткупљује. Тим двома опасностима треба додати и трећу, на коју је у 19. веку, пишући о америчкој демократији, указао француски политички мислилац Алексис де Токвил (*Alexis-Charles-Henri Clérel de Tocqueville*), а то је опасност од тираније већине над мањином (Tokvil [1835] 1990, 217–220, *passim*). Ове три опасности демократију могу отерати у њену супротност, било да породе једног тиранина, било тиранију руље, олигархију или грађански рат. Уз ове унутрашње противречности, демократију на испит могу стављати и спољашње претње, попут ратова и великих економских криза.

Све то изискује налажење начина за учвршћивање демократије, како у временима која јој не погодују, тако и у њеној свакодневици. Демократија је већ и нашла различите начине за своје учвршћивање и заштиту од властитих противречности. Најпознатији је монтескјеовска подела власти на три гране – законодавну, извршну и судску (Монтескје [1748] 2011). Улога ове три гране власти јесте у томе да се оне међусобно контролишу и уравнотежују. На пример, за заштиту демократије нарочито је важно надзирање законодавне власти над извршном, кроз специјализоване, ресорне скупштинске одборе. У њима се од посланика не изискује само законодавни капацитет, него и стручност у различитим областима. Од њих се нарочито очекује спремност да у име грађана надзиру рад извршне власти, која по природи ствари има највише извршне моћи у својим рукама. Изузетно је ту важна и независност судства, нарочито уставног, које у неким земљама (попут Сједињених Америчких Држава) заузима толико важно место да постављањем преседана у тумачењу прописа практично стиче и законодавни капацитет. Наредни начин је увођење независних контролних тела, попут омбудсмана, каткад названих „четвртог граном власти”, чија је улога да надзиру три гране власти, углавном без властитог извршног мандата, али са великом моралном тежином и општим пристанком на такав надзор. Посебан значај има регулисање утицања интересних група на власт. Најчешћа и

најозбиљнија критика стања демократије у Сједињеним Америчким Државама тиче се опасности да је лобирање угрози корумпирајућим утицајем новца, опасности на коју је указивано још у старогрчкој политичкој мисли. Слобода штампе наредни је начин којим се штити демократија. Њоме грађанство стиче увид у поступање изабраних носилаца власти, а за тему овога рада занимљиво је поменути да је штампа названа „четвртим сталежом“.³ Уз слободу штампе, још један механизам који треба поменути јесте надзорна улога саме јавности, односно организација пониклих у грађанском друштву. Ни оне нису изабране на демократским изборима, али итекако могу помоћи заштити демократије.

Последњи начин којим се демократија штити од властитих противречности, који ће овде бити поменут, јесте дводомна скупштина. У системима бикамералног парламентаризма, посланици горњег дома најчешће нису бирани строгим демократским начелом „један човек – један глас“. Некада је део посланика биран према том начелу, а део није. У неким демократским системима неки чланови горњег дома нису чак ни бирани, него именовани, или им та функција припада уз неку другу коју имају. Некада, пак, посланици јесу бирани у складу са тим начелом, али кроз посебну изборну базу. Строго гледано, ниједна сложено уређена држава не би могла проћи решето демократије звано „један човек – један глас“, али то ипак не значи да је федерализам недемократски. Првенствена улога горњег дома у демократијама није демократско представљање, томе служи доњи дом, него стабилизовање демократије умиривањем међустраничког сукоба.

Комбиновање елемената демократије и корпоративизма могло би такође бити један овакав начин доприношења учвршћивању демократије. То је могуће на два начина – парламентарним и ванпарламентарним путем. Парламентарни начин подупирања демократије корпоративизмом значио би његову уградњу у парламентарни живот, у дводомном парламенту, у чијем једном дому заседају посланици изабрани према демократском начелу „један човек – један глас“, а у другом посланици бирани у корпорацијама.

³ То је у једном скупштинском говору 1821. године први учинио ирско-британски политички мислилац и политичар Едмунд Берк (*Edmund Burke*, 1729–1797). По речима шкотског историчара Томаса Карлајла (*Thomas Carlyle*, 1795–1881), „Берк је рекао да су у Парламенту била три сталежа, али да је, онамо у галерији за извештаче, седео *четврти сталеж*, далеко важнији од свих њих“ (Carlyle [1841] 2013, 139).

Ванпарламентарни начин подупирања демократије корпоративизмом познајемо као неокорпоративизам – трипартитно договарање између државе, синдиката и послодаваца.

Суштина сусрета демократије и корпоративизма је у томе да је тај сусрет могућ само ако демократска држава може да обезбеди институционализовани дијалог корпорација, сучељавањем и дијалогом демократски изабраних представника организованих друштвено-економских интереса под њеним покровитељством и уз њено посредство, а да корпорације истовремено јасно признају првенство такве демократске државе.

КОРПОРАТИВИЗАМ И ЛИБЕРАЛИЗАМ

Већ је речено да се и у политичкој теорији и у политичкој пракси о неокорпоративизму говори као о либералном корпоративизму, али се самом том констатацијом, ограниченом на један вид корпоративизма, ипак не стиже до одговора на питање о његовој суштинској и дубинској подударности и надопуњавању с либерализмом. Ако се опет иделтипски погледа на ствари, више је но очигледно да су то чисти антиподи. Док се корпоративизам дефинише групним, либерализам се дефинише појединачним. Суштина либералне критике корпоративизма може се прочитати у следећим речима, колико духовито сроченим, толико и веома озбиљним, Андраша Шaja (András Sajó, рођ. 1949. године), мађарског уставноправног теоретичара и некадашњег судије Европског суда за људска права.

„Овај ‘стручни’ партикуларизам јесте оно што би сувереност народа, са својом визијом опште воље и демократским установама које ту општу вољу представљају, судбински морала бити предодређена да спречи; то јест да спречи надвладавање интереса стручних обућара да не буду помно надзирани када се оцењује квалитет ципела. То моје стопало боли, то моје ципеле пропуштају воду, а све те муке само због обућаревог ‘стручног мишљења’, које њему самом служи! Корпоративизам је диктатура обућара. Стручњак је члан еснафа

који има корист од аранжмана заснованих на властитом ‘стручном савету’⁴ (Sajó 1999, 5)⁵.

У својој крајњој инстанци, корпоративизам изискује некакву равнотежу и склад између друштвених, економских и политичких чинилаца заједнице. Корпоративистичко поимање равнотеже и склада најчешће је органско, односно органицистичко, а управо то је главна тачка разликовања корпоративистичке и либералне концепције политичког плурализма (па и уопште друштвеног и економског плурализма). Органи творе организам (односно тело, лат. *corpus*). Они не треба да функционишу да задовоље само властите потребе и интересе, него да на најбољи начин задовоље интерес целине – у овом случају корпоративистички уређене државе. Корпоративистички идеал јесте класна сарадња наместо класне борбе, као и међуљудска солидарност наместо индивидуализма. Либерализам подразумева конкуренцију, док корпоративизам подразумева усаглашавање, односно оно што је немачки политиколог Герхард Лембрух (*Gerhard Lehmbbruch*) назвао концертацијом (Lehmbbruch 1984).

Све ово јасно указује да могућности за постојање подударана и надопуњавања либерализма и корпоративизма не треба ни тражити у сфери политичких идеја и идеологија, него у сфери политичке праксе. Баш како је Лембрух записао, да је либерални корпоративизам

⁴ *This ‘expert’ particularism is what people’s sovereignty, with its vision of the general will and with the democratic institutions representing this general will should be destined to prevent, that is, to prevent the interest of the expert shoemakers from being scrutinised when the quality of shoes is evaluated. It is my foot that is aching, these are my shoes that are soaked through, and all these pains just because of the shoemaker’s ‘expert opinion’ which serves his convenience! Corporatism is the dictatorship of shoemakers. The expert is member of that guild who benefits from the arrangements that are based on ‘expert advice’.*

⁵ Рекло би се да је Шајо за овај пример био надахнут једном анегдотом из древне Грчке, коју је у 35. књизи Познавања природе (*Naturalis historia*) пренео староримски филозоф и војсковођа Плиније Старији (*Plinius Maior*, право име *Gaius Plinius Secundus*, 23–79), а чија је порука и поука сажета у изреци „Обућару, не даље од сандале!” (лат. *Ne sutor ultra crepidam*). Један од највећих старогрчких сликара Апелес (Ἀπελλής, fl. 4. век п.н.е) имао је обичај да своја дела изнесе пред суд јавности, а он сам би се сакрио да чује шта људи о њима кажу. Тако је један обућар, гледајући слику људске фигуре, приметио да је сандала погрешно нацртана. Сликара је своју грешку одмах исправио, а онда је осокољени обућар изнео примедбу и на ногу фигуре. Апелес му је на то одговорио реченицом која је захваљујући Плинију Старијем постала пословица (Јанковић 2018, 253–259). Овакво гледиште је у „Капиталу” критиковао Карл Маркс (*Karl Heinrich Marx*, 1818–1883), приметивши да је парну машину изумео часовничар Џејмс Ват (*James Watt*, 1736–1819), механичку пределицу берберин Ричард Аркрајт (*Sir Richard Arkwright*, 1732–1792), а пароброд јувелир Роберт Фултон (*Robert Fulton*, 1765–1815) (Marx [1867] 1977, 432).

„много мање доктринарни феномен него класична варијанта” (*a much less doctrinaire phenomenon than the classical variety*) корпоративизма (Lehmbruch 1977, 93). Примери ове политичке праксе у овоме су раду већ излагани и нема посебне потребе да буду понављани. Оно што свакако треба поменути јесте да су у западној Европи после Другог сватског рата умерени либерали историјским компромисом са умереним социјалистима и умереним конзервативцима направили корпоративистички аранжман познат као неокорпоративизам, који се у политичкој теорији, као што је раније наведено, каткад назива и либералним корпоративизмом. Штрек и Кенворди су о овоме истакли:

„Користећи различита правна средства, демократске државе изузеле су синдикате од закона против завере и картела и прихватиле национално колективно преговарање о зарадама као главни елемент јавне економске политике. Заузврат, синдикати су у традицији социјалдемократског реформизма признали приватну својину, слободна тржишта и првенство парламентарне демократије, ограничавајући се на непосредно постизање економских циљева колективним преговарањем и на посредно постизање политичких циљева парламентарним лобирањем и подржавањем сродних странака. Док се власт уздржала од непосредног мешања у одређивање висине зарада – а камоли од натурања слободног формирања цена на тржишту рада – синдикати су одустали од ранијих амбиција да се ставе на место државне власти, у замену за признање да су сауправљачи у надолazeћој демократској држави благостања. Успешно интегрисање синдикалног покрета у либерални политички поредак било је јасно кроз њихово постепено напуштање политичког штрајка и мање или више изричит уступак да ће га користити само у економске сврхе”⁶ (Streek and Kenworthy 2005, 446).

⁶ *Using different legal instruments, democratic states exempted unions from conspiracy and anticartel laws and accepted national collective wage bargaining as a major element of the machinery of public economic policy. In return, unions in the tradition of social democratic reformism recognized private property, free markets and the primacy of parliamentary democracy, limiting themselves to the direct pursuit of economic goals through collective bargaining and to indirect pursuit of political goals through lobbying the parliament and supporting sympathetic political parties. Whereas government refrained from direct intervention in wage setting – let alone enforcing free price formation in the labor market – unions gave up previous ambitions to put themselves in the place of the government of the state, in exchange for being recognized as legitimate co-governors of the emerging postwar democratic welfare state. The successful integration of the trade union movement in the*

Овај неокорпоративистички историјски компромис либерала, социјалиста и конзервативаца пре свега је практично-политички, али не треба искључити ни могућност будућег развоја политичке теорије који би могао водити компромису на доктринарној равни. То је, међутим, одвећ далеко за домете овога рада.

КОРПОРАТИВИЗАМ И ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ

Многи садашњи демократски парламенти наследници су некадашњих сталешких скупштина, које су од корпоративистичког представљања прешли, еволутивним или револуционарним путем, ка представничкој демократији општег бирачког права, генерално према начелу „један човек – један глас”. Лембрух је, премда уважавајући неке корпоративистичке концепције којима се тежило унапређењу парламентаризма, написао (Lehmbruch 1977, 92) како је корпоративизам углавном имао „антипарламентарни укус” (*antiparliamentary flavor*). Ово је свакако тачно ако се мисли на савремени, демократски парламентаризам, док је корпоративизам (било демократски, било недемократски) кроз историју политичких идеја, покрета и система показао да итекако има и своју парламентарну страну. У ствари, све корпоративистичке државне замисли, изузев неокорпоративизма, подразумевале су артикулисање политичких корпорација и политичко институционализовање корпоративизма управо кроз представничка тела, било да су она законодавна или само саветодавна.

Начини институционализованог артикулисања корпоративизма

Посматрањем односа корпоративизма и парламентаризма, могу се уочити четири могућа начина институционализовања корпоративистичког политичког представљања – три парламентарна и један ванпарламентарни: 1. уникамерални корпоративизам; 2. бикамерални корпоративизам; 3. мултикамерални корпоративизам; и 4. ванпарламентарни корпоративизам.

liberal political order was indicated by its gradual abandonment of the political strike and its more or less explicit concession to use strike only for economic purposes.

У уникамералном моделу корпоративистичке скупштине, сви посланици су представници својих корпорација. Историјски најстарији пример су сталешке скупштине, у којима је сваки сталеж представљен засебним домом. Како је у историји ипак углавном било уобичајено да они заједно заседају, можда би тачније било да ови домови буду названи сталешким куријама или колегијумима у суштински једнодомној скупштини. Корпоративистички уникамерализам забележен је и у 20. веку, у италијанском фашизму и у сличним, њиме надахнутим системима, који су идејно утемељење имали на хибридизовању римокатоличког социјалног учења⁷ са синдикализмом. Што се тиче одлучивања у уникамералним корпоративистичким скупштинама, за њега постоје два основна начина. У првome се глас свакога посланика рачуна једнако⁸. Код другог начина одлучивања, свака курија имала би заједнички, односно збирни глас, који пак зависи од гласања унутар њега. Коначна одлука могла би се доносити на један од два могућа начина: надгласавањем између колегијума (на пример, да два сталежа могу да надгласавају трећи) или пак консенсусом свих колегијума (када сваки сталеж има право вета).

Следећи модел је бикамерални, у коме посланици једног дома представљају корпорације, док су посланици другог дома изабрани према неком другом критеријуму. Пример такве скупштине, у којој корпоративистички елемент и данас опстаје, јесте британски Парламент. У његов доњи дом се на општим изборима посланици бирају територијално, као представници грађана, односно трећег сталежа, а у горњем седе представници првог и другог – властела духовна и световна (енг. *Lords Spiritual and Temporal*). У историји политичких идеја, пример бикамералности може се наћи у концепцији корпоративизма коју је Георг Вилхелм Фридрих Хегел (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) развио унутар своје философије права. Он је једном скупштинском дому наменио да представља први сталеж, земљопоседничку аристократију, а другome грађанско друштво, „не као атомистички рашчлањено на појединце, (...) него као рашчлањено на своје ионако конституиране задруге, опћине и корпорације, које на тај начин добивају политичку везу. У њихову

⁷ Треба ипак нагласити да ово није модел који римокатоличко социјално учење само по себи препоручује, јер у њему и нема изјашњавања о овом питању.

⁸ С обзиром на бројчану доминантност трећег сталежа, овакво одлучивање аутоматски значи и његову драстичну неједнакост у односу на први и други (Piketty [2019] 2020, 57–58).

овлашћењу за такво изасланство, (...) налази егзистенција сталежа и њихове скупштине конституирану, посебну гаранцију” (Hegel [1821] 1989, 429–437; 301–308).

У једној безмало век млађој визији корпоративизма, гилдсоцијализму, која је и по саморазумевању и по суштини несумњиво била демократска, њен водећи теоретичар Џорџ Кол (*George Douglas Howard Cole*) предлагао је да доњи дом (назван парламентом) буде изабран општим правом гласа и да у њему грађани буду представљени у својству потрошача, а да у горњи дом (назван конгресом гилди) буду изабрани представници корпорација, односно да грађани у њему буду представљени у својству произвођача (Cole 1917, 87). Бикамерални модел корпоративистичког парламентаризма сличан је парламентаризму у федералним и регионалним државама, с тим што у њима горњи дом не служи да представља корпорације него територијалне јединице. У корпоративистичком бикамерализму такође је могуће да не буду сви чланови горњег дома представници корпорација, него да неки у њега буду изабрани или именовани и према неким другим критеријумима.

Мултикамерални парламентаризам забележен је у југословенском самоуправном социјализму, али корпоративистичка већа у њему нису имала исту тежину као његово основно веће, које није било корпоративистичко. Ни у некорпоративистичким бикамералним системима није неуобичајена неравнотежа између домова – на пример, да горњи дом само може да прихвати или одбије већ формулисану одлуку доњег; или да има само могућност законодавне иницијативе, али не и самостални законодавни капацитет; или пак обрнуто, да нема могућност законодавне иницијативе, него да само расправља о законима. Још је послератна Уставотворна скупштина сазвана 1945. године била федералистички дводомна, што је задржано и у Уставу из 1946. године којим су конституисани Савезно веће као доњи дом и Веће народа⁹ као горњи. Потоњи је као горњи дом Уставом из 1953. године заменило новоуведено Веће произвођача.¹⁰ Већ наредним Уставом из 1963. године, тек деценију касније, у Савезној скупштини су Савезном већу и Већу

⁹ Под народима је подразумевано тадашњих пет конститутивних нација: Македонци, Словенци, Срби, Хрвати и Црногорци. Од 1963. године у том статусу им се придружују и Муслимани. Поред њих, у овом већу били су заступљени и представници народности, односно званично признатих националних мањина.

¹⁰ Овде је чак и у имену очигледан утицај гилдсоцијализма.

радних заједница (што је било ново име Веће произвођача) додата чак још три дома: Просветно-културно, Социјално-здравствено и Организационо-политичко веће. Овај петодомни систем трајао је свега пет година, до амандманских уставних промена 1968. године, када је Савезно веће замењено Већем народа. У даљој конфедерализацији Југославије, Уставом из 1974. године поново је уведен дводомни систем са Савезним већем и Већем република и покрајина. Систем тиме уопште није поједностављиван, него су неке надлежности изузете из савезне државе и стављене на ниво република и покрајина. Читава ова сложена структура пресликавано је и у њима, па чак и у локалној самоуправи која је имала тродомне скупштине. Ово се још надопуњује и уставним успостављањем, 1963. године, два саветодавна органа скупштинског типа – Савета федерације и Савета народне одбране, који су углавном служили за часно пензионисање високих политичких и војних дужносника. Поврх свега тога, у скупштинском систему није било раздвојености законодавне и извршне гране власти, него је потоња била извршно веће скупштине.¹¹

На крају, могућ је и ванпарламентарни корпоративизам, карактеристичан за неокорпоративизам, у коме, према Лембруху, настаје узајамна пенетрација државне бирократије и великих интересних организација. Он га је стога назвао интегрисаним системом друштвеног вођења, чија је одређујућа одлика висок ниво међугрупне сарадње у обликовању економске политике. Лембрух је направио разлику између два корака преговарања – први је преговарање између аутономних група, а други између државе и картела организованих група, додавши како се у стварности ови кораци често сливају у један – трипартитно преговарање (Lehmbruch 1977, 94). У неокорпоративистичким политичким системима, корпоративистички политички процеси не одвијају се у скупштини него негде другде, на пример, у трипартитном дијалогу. Скупштина у таквим системима, како год да је конституисана, законима може да потврди или одбаци одлуке донете у ванпарламентарном корпоративистичком процесу. Наравно, ако јој такве одлуке уопште и припадају, јер спровођење трипартитно усаглашених договора може спадати и у надлежност извршне гране власти.

¹¹ Тиме је из совјетског система пренета установа Президијума Врховног Совјета.

Табела 2. Могући начини институционализованог артикулисања корпоративизма

Начини институционализованог артикулисања корпоративизма	Врсте корпоративистичког парламентаризма	Примери
парламентарни	уникамерални	<ul style="list-style-type: none"> • средњовековне сталешке скупштине • италијански фашизам
	бикамерални	<ul style="list-style-type: none"> • британски дводомни парламент • Хегелов корпоративизам • гилдсоцијализам
	мултикамерални	<ul style="list-style-type: none"> • југословенски самоуправни социјализам
ванпарламентарни	—	<ul style="list-style-type: none"> • неокорпоративизам (трипартизам)

Извор: Обрада аутора.

Модели одлучивања у корпоративистичким скупштинама и скупштинским већима

Што се тиче права гласа при одлучивању у корпоративистичким скупштинама или у корпоративистичким већима националних (или субнационалних) скупштина, то може бити уређено на два начина. Како год међу представницима корпорација посланичка места била распоређена, могуће је да 1. сваки посланик има свој посебни глас или да 2. свака корпорација има свој заједнички глас. Унутар обе ове варијанте, усвајање коначних одлука може бити уређено на више начина, а међу њима ствари стоје другачије када важи начело „један посланик – један глас” или када важи начело „једна корпорација – један глас”.

Када сваки посланик има свој посебни глас, коначна одлука може бити донета: 1.1 простом већином посланика (од њиховог

укупног броја или од броја присутних, ако је испоштовано правило кворума) – чиме се не испуњава сврха корпоративистичког представљања; 1.2 неком квалификованом већином, која може бити рачуната на два начина: 1.2.1 као посебна квалификована већина укупног броја посланика (на пример, двотрећинска или тропетинска већина); 1.2.2 као квалификована већина везана за корпорације. То би практично изискивало прописивање (1.2.2.1) потребног процента представника сваке корпорације који гласа за неку одлуку или (1.2.2.2) потребног броја корпорација у којима унапред утврђен проценат представника гласа за ту одлуку.

Када, пак, свака корпорација има свој заједнички глас, усвајање скупштинских одлука може бити прописано на три начина. То може бити 2.1 консенсусом свих корпорација (тада свака практично има право вета); 2.2 простом, натполовичном сагласношћу за доношење неке одлуке; 2.3 квалификованом већином корпорација које гласају за одлуку (на пример двотрећинском или трочетвртинском). Можда би прегледније било све ово представити табелом која следи.

Табела 3. Модели усвајања одлука у корпоративистичким скупштинама и корпоративистичким скупштинским већима

Носилац гласа	Потребна већина	Квалификована већина везана за...	Потребан број...
посланик (1)	проста (1.1)	—	—
	квалификована (1.2)	посланике (2.1.1)	—
		корпорације (2.1.2)	представника сваке корпорације (2.1.2.1)
			корпорација (2.1.2.2)
корпорација (2)	консенсус (2.1)	—	—
	проста (2.2)	—	—
	квалификована (2.3)	—	—

Извор: Обрада аутора.

Раније наведена Лембрухова оцена о антипарламентарном укусу корпоративизма ипак је, како је и примећено, ограничена на савремено демократско виђење парламентаризма избором посланика према начелу „један човек – један глас”, али и у таквим случајевима корпоративизам може имати улогу стабилизатора парламентаризма, као уосталом и демократије.

ЗАКЉУЧАК

Политичко представљање налази се у сржи корпоративизма, као његово суштинско својство. Политичко устројство које се темељи на међудејству корпорација, политичких група сазданих према својим, понајпре економским) улогама у заједници, подразумева постојање системског начина њихове политичке артикулације, односно представљања. Корпоративистичко политичко представљање другачије је него у либералној демократији, јер прво почива на групном, а потоње на индивидуалном. Либерализам такође подразумева конкуренцију, док корпоративизам подразумева усаглашавање.

Коегзистенција корпоративизма и демократије могућа је само уз два услова: 1. ако демократска држава обезбеђује институционализовану интеракцију корпорација међу собом и са њом, кроз сучељавање и дијалог демократски изабраних представника организованих друштвено-економских интереса, под њеним покровитељством и уз њено посредство; 2. ако корпорације признају првенство демократске државе. Када је пак реч о могућности подударана и надопуњавања корпоративизма и либерализма, оне су одређене оштром и међусобно искључујућом супротстављеношћу ових политичких концепција. Стога се такве могућности налазе само у сфери политичке праксе, а нипошто у сферама политичких идеја и идеологија. Та политичка пракса је неокорпоративизам, којег су Штрек и Кенворди, не без ограда, називали демократским корпоративизмом и либералним корпоративизмом. Сапостојање корпоративизма са демократијом и либерализмом, унутар истог политичког система, могуће је само као узајамно толерисање, уз суштински примат потоњих.

Корпоративизам нарушава либерално-демократско начело „један човек – један глас”, али зато пружа читаву палету могућности за политичко представљање. У неокорпоративизму је

оно ванпарламентарно, јер се одвија кроз трипартитне преговоре и договоре рада, капитала и државе. Парламентарни корпоративизам разликује се по 1. броју скупштинских домова; 2. начинима одлучивања. Према броју домова, парламентарни корпоративизам може бити уникамерални, бикамерални и мултикамерални. Два основна начина одлучивања одређена су тиме да ли су носиоци гласа посланици или корпорације, а они се даље гранају у зависности од тога кавом се већином одлучује, а она на основном нивоу може бити проста или квалификована, или се пак може захтевати консензус свих представљених корпорација.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Гајић, Новак. 2020. „Сложеност корпоративизма и тешкоће његовог разумевања и одређења.” *Српска политичка мисао* 27 (3): 243–267. DOI: 10.22182/spm.6932020.10.
- Јанковић, Владета. 2018. *Античке изреке*. Београд: Лагуна.
- Монтескје, Шарл де. [1748] 2011. *О духу закона*. Београд: Завод за уџбенике.
- Carlyle, Thomas. [1841] 2013. *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*. New Haven and London: Yale University Press.
- Cole, George Douglas. 1917. *Self Government in Industry*. London: G. Bell & Sons.
- Crouch, Colin. 2006. “Neo-corporatism and Democracy.” In *The Diversity of Democracy: Corporatism, Social Order and Political Conflict*, eds. Colin Crouch and Wolfgang Streeck, 46–70. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. [1821] 1989. *Osnovne crte filozofije prava: S Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku filozofije prava*. Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost.
- Lehmbruch, Gerhard. 1977. “Liberal Corporatism and Party Government.” *Comparative Political Studies* 10 (1): 91–126. DOI: 10.1177/001041407701000105.
- Lehmbruch, Gerhard. 1984. “Concertation and the Structure of Corporatist Network.” In *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, ed. John Goldthorpe, 60–80. Oxford: Clarendon Press.

- Marx, Karl. [1867] 1977. *Kapital: Kritika političke ekonomije. Prvi tom*. Beograd: Prosveta, Institut za izučavanje radničkog pokreta.
- Pavlović, Srđa. 2016. "Montenegro's 'stabilitocracy': The West's support of Đukanović is damaging the prospects of democratic change." *LSE*. 23. December 2016. <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2016/12/23/montenegros-stabilitocracy-how-the-wests-support-of-djukanovic-is-damaging-the-prospects-of-democratic-change/>.
- Piketty, Thomas. [2019] 2020. *Capital and Ideology*. Cambridge, Massachusetts & London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Platon. [cca 360. p.n.e] 1976. *Država*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Sajó, András. 1999. *Limiting Government: An Introduction to Constitutionalism*. Budapest: CEU Press.
- Streek, Wolfgang, and Lane Kenworthy. 2005. "Theories and Practices of Neocorporatism." In *The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, eds. Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, 441–460. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tokvil, Aleksis de. [1835] 1990. *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića; Titograd: CIID.

Novak Gajić*

*Standing Conference of Towns and Municipalities
– National Association of Local Authorities in Serbia*

CORPORATIST AND LIBERAL DEMOCRATIC POLITICAL REPRESENTATION: DIFFERENCES AND THE POSSIBILITY OF COEXISTENCE

Resume

Political representation in corporatism is discussed in this article. Corporatism is understood as an aspiration for the political structuring of society through groups constituted around their roles in society. These groups are called political corporations, while their constituting roles are most often (though not always) economic. To be corporations, these groups must be recognized both mutually and by the political system. Corporatism is also understood as action towards building such a political system. Political representation is inherent to corporatism, as a conception rooted in articulation and concertation of interests. To illustrate corporatist political representation, it is compared with liberal democratic political representation. These concepts are obviously in sharp contrast, as the former is based on group representation, while the latter is based on individual representation. It is argued here that they can still coexist – not in the spheres of political ideas and ideologies, but in the sphere of the political system. Such a system is neocorporatism (called “democratic corporatism” and “liberal corporatism” by Streek and Kenworthy), yet it can function only if corporatism recognizes the democratic state’s supremacy. Corporatism contravenes the liberal-democratic *one man – one vote* principle, yet it provides a range of possibilities for political representation. In neocorporatism, it is extra-parliamentary, through tripartism of labour, capital,

* novak.gajic@skgo.org

and state. When it comes to parliamentary corporatism, it is defined by 1. number of parliamentary chambers and 2. way of decision-making. According to the number of chambers, parliamentary corporatism can be unicameral, bicameral, and multi-cameral. The two basic ways of decision-making are determined by who possesses the vote – deputies or corporations. It further branches out depending on what kind of majority is needed – simple or qualified, or the consensus of all represented corporations.

Keywords: political representation, corporatism, democracy, liberalism, parliamentarism

* Овај рад је примљен 1. новембра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

УДК 329.63:502(497.11)
DOI: 10.5937/pr79-48123
Прегледни рад

*Jovica Pavlović**
Institute for European Studies, Belgrade

THE EVOLUTION OF ENVIRONMENTAL PARTIES AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The following work aims to provide an analytical overview of the development of environmental political parties in Serbia. By relying on the methods of process tracing, as well as on Lipset and Rokkan's and other relevant theories of sociopolitical cleavages, the work examines how political events that occurred in Serbia over the last three decades led to the formation of eco-activist movements and parties, especially within the last several years. More specifically, the fulfillment of the primary aim requires – but is not limited to – an analysis of how green parties and environmental movements formed, shaped, and changed their strategies over time, especially when it comes to their activity planning, decision-making, support-mobilizing, and networking (including participation in broader political coalitions). The study not only includes genuine eco-activist organizations but also focuses on how (and why) decoy and phantom green parties developed and evolved in relation to the activities of their authentic counterparts. The paper concludes that environmental issues became increasingly more important in Serbia during the previous decade, with a more prominent arrival of foreign industry and foreign investors, which consequentially caused a noticeable deterioration of the environment (quality of air in particular). This opened a window of opportunity for opposing movements and

* jovica.pavlovic@ies.rs.

parties to attract widespread support – and develop their strategies – based on and in relation to this previously less important topic.

Keywords: Environment, Green Politics, Political Parties, Democratization, Serbia.

INTRODUCTION

While developed liberal-democratic states have witnessed a growing trend of shared governance between public actors and citizens within the past couple of decades, with unelected/ordinary people becoming increasingly (and more directly) involved in the processes of decentralized decision-making and public policy implementation, the same cannot be said for many new/fragile democracies. On the contrary – with the rise of ‘stabilocracies’ in Eastern and Southeast Europe during the last ten to fifteen years – ruling elites of this part of the world tended to strengthen their power by centralizing and monopolizing decision-making processes, reversing much of the progress that has been made in democratizing the region in the late 1990s and early 2000s (Bieber 2020). Some ruling parties have gone so far as to create virtually ‘captured states’, i.e., countries in which government officials and state-backed companies actively influence the formation and execution of laws in order to protect and promote their interests (Cvetičanin, Bliznakovski, and Krstić 2023). The Republic of Serbia is a country that represents a prime example in this regard, with many of its institutions – especially those functioning at the regional/local level, where most public-citizen cooperation usually takes place – being practically stripped of their formally warranted governing powers and representative roles (Sotiropoulos 2023).

However, despite the growing democratic deficit and other related challenges that they are faced with at the formal/institutional level of governance, Serbian citizens have found efficient democratic means of making their voices heard. Namely, the need for overcoming the obstacles of residing in a captured state incited a threefold process of bottom-up democratization, where various loosely organized socio-political groups (but mostly eco-activist movements and semi-structured green political parties, bonded around the mutual goal of preserving and safeguarding commons of land and natural resources) began to: a)

successfully influence decision-making and public policy implementation processes by mobilizing ordinary citizens – especially the youth and people who are traditionally far from public action and politics – to support their (primarily environmental) causes and non-institutional political activities; activities such as protests and physical reoccupation of former public spaces that have been sold off to private investors, b) to subsequently secure institutional representation through elections, thus pressuring the captured state and its ruling elite from within, but also c) to democratize internally, by forming deliberative-democratic microcultures within their own ranks, and by developing networks of peer-to-peer sharing of infrastructure, knowledge and ideas with similar organizations; thus striving to abandon the conventional hierarchical and leader-based political party model along the way, which has traditionally been implemented by most established Serbian political organizations. Halting Rio Tinto's proposed lithium mining project in western parts of Serbia – which was fully backed by the Serbian government and the ruling Serbian Progressive Party – perhaps represents the largest of several victories achieved by this innovative mode of activism.

In order to achieve its aim, this paper intends to provide an analytical overview of the above-described threefold mode of bottom-up/grassroots activism, activism which not only aims to safeguard land and natural resources but also fosters a democratizing process along the way by encouraging and resulting in the emergence of vibrant deliberative microcultures (which are centered around these ecological movements and parties). Therefore, the primary research aim is to dissect this process of green party formation and activism vertically, horizontally, and across time by tracing and studying the development of Serbian eco-activist movements and green parties from the initial/formation stages to the present. Hence, fulfilling the primary aim requires – but is not limited to – an analysis of how their activity planning, strategy-building, decision-making, support-mobilizing, and networking (and other activities at various organizational levels of the said movements) have evolved. However, the research also aims to look at how authentic environmental party development was accompanied by the formation of decoy and phantom green parties; those parties (likely) formed by the ruling regime – and actors closely affiliated with the ruling regime – to imitate authentic green parties in order to confuse the electorate.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS

In order to understand the formation and rise in prominence of (green and other) political parties, it is helpful to reflect on prominent cleavage theories. A political cleavage represents a historical/predetermined socio-cultural divide that sorts citizens of particular countries into groups with diverging political opinions and interests. Lipset and Rokkan (1967) developed the most famous cleavage theory. They identified four major social cleavages that were active during their writing and that persisted in European politics for decades until that point, causing parties to form and thrive in popularity due to their existence and importance. These are the cleavages/divides between center and periphery (which they identify as the oldest of the four), between the urban and rural communities and way of living, between the church and the state (resulting in the divide between conservative and progressive parties) and – finally – between owners and workers, that came to prominence during the mid-to-late nineteenth century, with the industrial revolution (giving rise to numerous communist/leftist parties on the one hand and moderate or elitist parties on the other hand).

However, Lipset and Rokkan's theory – although useful for understanding historical sociopolitical divides and traditional party formation processes – does not offer a substantial explanation of the rise of 'single-issue' parties that began to emerge in European countries in the late 1980s and continued to do so in the decades to come, with various green, feminist and 'pirate'¹ movements managing to win electoral seats and sometimes even participate in governments of their respective countries. More recent work has, therefore, looked into the decline of traditional cleavage-based voting. It has been argued that – with the process of globalization and the rise of post-industrial concerns – voters have become less divided when it comes to spatial matters (i.e., the center vs. periphery or the rural vs. urban divide) and when it comes to class matters (i.e., the owners vs workers and the church vs state cleavage), as they became more interested in contemporary issues faced by an ever more so changing world (Inglehart 1990; Beck

¹ Pirate parties deal with e-democracy, lenient copyright and patent laws and argue for the free and open online use and sharing of all software and information, upholding the principle of net neutrality, while opposing mass internet surveillance, censorship and Big Tech corporations.

1992). This explains why ‘frozen party systems’ of Lipset and Rokkan’s epoch have either disappeared altogether or are in great decline today, with the rise of environmental parties and similar single-issue acting as a critical factor in such an outcome (the other factor being the rise of right-wing populist political organizations, within the context of a redefined/globalized center-periphery cleavage, which some define as a new integration-multiculturalism cleavage).

Another explanation for the decline of traditional cleavages and the rise of environmentalists and other initially single-issue parties (that branched out into different domains of interest as they grew) is offered by Ronald Inglehart (1977). In his post-materialism theory, he argues that sociopolitical cleavages develop due to generational gaps. Different generations cherish different values, and younger generations developed more individually-oriented values, concerned with the quality of their own life. Such values can – for instance – account for the rise of political parties and movements such as Die Grünen (Alliance 90/The Greens) in Germany, the Pirate Party UK, or the Feminist Initiative in Sweden. According to this view, it is easy to see why environmental politics came to play such a prominent role in Western societies in the last decades of the twentieth and the first decades of the twenty-first century.

However, why was the case different in Eastern Europe and Serbia *per se*? The apparent answer points to the late arrival of democracy in this part of the world. Green parties could not form within the constraints of a single-party regime. However, certain early forms of environmental activism did occur in Serbia, even during the communist era, dating back to the 1970s (Oštrić 1992, 89–90). However, while Central and large parts of Eastern Europe democratized in the last decade of the twentieth century, it took Serbia another ten years to develop something akin to a democratic political sphere. Being that post-conflict issues and questions concerning democratization and economic liberalization dominated the political arena during the first decade of the 2000s, it is easy to see why there was little to no space for green party politics in this epoch (Тодоровић-Лазвић 2021, 46). However, as the industry started to revitalize through significant foreign investments during the next decade, and as this started to have a greater and more significant effect on the quality of life in Serbia, an opportunity emerged for green environmentalist movements to form. This also led to the formation of decoy and phantom environmental parties and green movements, most likely by regime-affiliated actors, if not by the Serbian government itself. Such a strategy of electorate confusion has been witnessed throughout Eastern Europe, especially with the rise of

authoritarian and hybrid regimes after the initial wave of democratization (Pavlović 2021, 594), and it is therefore not surprising that this strategy is utilized in Serbia as well.

In order to analyze the formation and rise in activities of authentic (and decoy/phantom) green political movements and parties in Serbia, this study will primarily rely on the process tracing method. Process tracing is a qualitative research method that attempts to identify the social, political, and cultural causal processes – the causal chain and causal mechanism – between a potential cause or causes and the outcome that they produce (Schulte-Mecklenbeck, Kühberger, and Johnson 2011). It is compatible with the theory of sociopolitical cleavages mentioned above, as it seeks to understand how political processes changed over time in relation to structural factors that influenced their development and their gradual change over time. Regarding empirical data-gathering methods, the study primarily relies on textual analysis, as it uses (online and traditional) news articles and Green Party programs to gather relevant research material.

EARLY ENVIRONMENTAL PARTIES AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS IN SERBIA

Earliest traces of environmental activism in Serbia – in its currently recognizable form, if agrarian parties from the interwar period are discounted – date back to the early 1970s. Namely, in preparation for the United Nations Conference on the Human Environment organized in Stockholm in 1972, Yugoslav state authorities popularized the issue by organizing scientific and public debates. Citizens of the country became interested and formed formal organizations dealing with the subject matter. As a result, the Yugoslav Council for the Protection and Improvement of Natural Surrounding of Man (*Jugoslovenski savet za zaštitu i očuvanje čovekove sredine*) was formed the following year in Belgrade, and several similar initiatives, unions and organizations soon followed suit. Although approved by state authorities and overseen by the ruling League of Communists of Yugoslavia (the ruling communist party), the said organizations did enjoy a certain level of autonomy, especially in arranging initiatives and suggesting solutions to existing problems. For instance, the Council managed to motivate the authorities to incorporate the right to a healthy natural environment into the (then new) 1974 Constitution of Yugoslavia (Oštrić 1992, 85).

However, this success also marked the end of serious environmental activism in Serbia for the time being, as the Council for the Protection and Improvement of Natural Surrounding of Man – which managed to hold several vital protests against further industrial polluting – soon fell under stricter state control. The ruling party and state officials adopted environmentalist rhetoric and applied it when appropriate, thus preventing further authentic activism from developing in this political domain. It was concluded that the Yugoslav socialist self-management system would be capable of handling all environmental issues that might arise by respecting goals akin to what we now know as ‘sustainable development.’

It was only with the loosening of communist rule in the mid to late 1980s that new bottom-up ecological initiatives received an opportunity to develop. The central topic of discussion in this period was closely connected to themes promoted by the global anti-nuclear movement, with the rising fears of the potentially devastating effects of nuclear weapons and nuclear energy, as witnessed after the Chernobyl disaster. Leading Serbian and other Yugoslav scientists were the most publicly visible supporters of the anti-nuclear cause, with criticism of nuclear waste-management policies at the core. At the same time, spontaneous protests took place (e.g., like the one that erupted after unconfirmed suspicions that a large industrial smelter was inappropriately disposing of radioactive waste in eastern Serbia), with the first green youth initiatives and even the first Green Party (then still informal) emerging in late 1989 (Oštrić 1992, 89), but the ensuing state collapse and (civil) war halted them from thriving like their Western European counterparts.

Although the Green Party became an official party the following year, its presence was insignificant when it participated in the first post-World War II multi-party elections held in Serbia in 1990 (both parliamentary and presidential). A critical factor that led to its debacle at the elections is that matters concerning Yugoslavia’s future occupied the public sphere, thus largely influencing the voters’ political choices (Тодоровић-Јлазић 2021, 45). With the disintegration of Yugoslavia, the ensuing (civil) war, and the 1999 Kosovo conflict – and its subsequent secession that ensued in 2008 – not much has changed in this regard. Matters concerning state and national issues continued to dominate political discussions and debates. This is why the couple dozen green parties formed two decades after Yugoslavia’s collapse had less than a marginal role within Serbian party politics. Likewise, environmental movements lacked a more comprehensive widespread basis on which to

form, as no particular group of citizens (e.g., the youth, the working class, etc.) had a pressing collective interest in preserving or improving their natural surroundings – being that other issues were more urgent in their character – while the problem was further intensified by internal green party quarrels and divisions (Nadić and Repak 2011, 130; Тодоровић-Лазих 2021, 46).

Furthermore, the environmental parties that were present on the Serbian political scene within the first two decades after the fall of Yugoslavia were just that: strictly single-issue environmental parties. They failed to expand their programs and made little attempts to dabble into other critical social issues of the era, even though such an opportunity existed. For instance, framing the issue within the larger discourse of Serbia's process of European integration could have widened their audience and political coalition potentials, but – surprisingly – little effort was made in this regard, even though it was primarily their concentration on non-ecological issues (like multiculturalism, LGBT rights and leftist oriented politics) that helped similar parties develop into mainstream political actors in Western European countries (Тодоровић-Лазих 2021, 46).

With the 2009 reform of the party register in Serbia – which brought about much more demanding rules for registering new parties and keeping old parties registered – most of the environmental parties that were formed up until that point ceased to exist, as many of them were genuinely inactive for years prior to the reform. Only two parties – the 'Green Ecological Party – the Greens' and 'The Greens of Serbia' remained officially present, but their activities resembled those of social initiatives and NGOs more than of genuine political parties, as they were in significant part concentrated with organizing non-electoral activities (Nadić and Repak 2011, 132). The two formed a short-lived coalition in 2016, which was soon dismantled due to their opposing political strategies. The former wished to continue its struggle by securing government representation by supporting the ruling Serbian Progressive Party's presidential candidate, Aleksandar Vučić, at the 2017 presidential election, while the latter strongly opposed such a decision. 'Green Ecological Party – the Greens' soon after became the leading opposition party in Serbia, after being joined by prominent politicians such as Dragan Đilas and Marinika Tepić. However, it was rebranded entirely along the way (both visually and substantially), with its program being entirely rewritten in a way so that, in the end, it essentially only paid lip service to environmental concerns (Тодоровић-Лазих 2021, 47–48).

ACTIVE ENVIRONMENTAL PARTIES AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS IN SERBIA

However, just as the only two standing environmental parties seized their independent activities – one due to its blending in with the coalition surrounding Serbia’s ruling party and the other due to its transformation into a mainstream opposition party – new ecological movements started to emerge. Interestingly, unlike the above-described green organizations previously active in Serbia, the new green initiatives differed in two key aspects. First, they were not formed as environmental political parties immediately. Instead, they emerged out of genuine local environmental concerns with the exact goal of protecting local sights that were perceived as important to the community that inhabited them. In other words, they were not only single-issue organizations (in the sense that they were only concerned with the green political agenda) but also very explicitly oriented toward the narrow aims they wanted to achieve. Often, such initiatives were not even formally registered at first.

‘Protect the Rivers of the Balkan Mountain’ (*Odbranimo reke Stare planine*) is an illustrative example of such movements. As can be derived from the name, this social initiative was concerned with preventing small hydro-powerplants from being built on the rivers of the Balkan/Old Mountain, as their construction would inevitably alter the unique micro-ecosystem of the region with little to no benefit to the local community (excluding the business that was ready to make this investment). The organization was first formed as an Online/Facebook group inviting residents to join protests and other forms of social activism to achieve the above-stated aim. The group soon grew in popularity, as it proved to be a handy and practical platform for communicating with and organizing the local community, as well as for drawing attention to the common cause,² and eventually reached a following of up to 145 thousand social media users, before eventually formally registering as a non-governmental organization (ORSP 2023).

Second, Serbia’s new green initiatives differed from the old ones in that – unlike traditional parties that dominated the political scene since the fall of communism – a significant/leading figure did not initially represent them. Instead, different activists and other people associated

² Interestingly enough, even Hollywood actor Leonardo DiCaprio and the band Manu Chao were reported as having supported the cause of the ‘Protect the Rivers of the Balkan Mountain’ movement (Spasić 2019, 1).

with the cause spoke on behalf of the organizations they represented on different occasions, pointing to the development of a genuine internal deliberative democratic process within these groups. Only as their causes gained traction and wider popularity did certain publicly more recognizable activists take on the spokesperson role. However, even at this point, such organizations tended to have several public representatives at each press conference, as the idea of plurality remained a significant value that they projected to the public. Unlike newer social initiatives and green movements (those that began to form after 2017), the old green parties were – almost as a rule of thumb – single-leader political organizations.

The 2017 seemed to represent a turning point for ecological activism and green politics in Serbia. What occurred at this point and opened the window of opportunity for genuine environmental movements and later political parties to form? It was with the 2017 victory at the presidential elections that the then leader of the Serbian Progressive Party and soon-to-be President of Serbia, Aleksandar Vučić, completely solidified his power at all levels of government – horizontally and vertically – leaving very little to no space for cooperating with local and national institutions on any concerns that would potentially oppose the interests of the ruling elite. This gave rise to people losing trust in the standard modes of political activity, moving the struggle for their interests from the institutions to the public spaces (Cvetičanin, Bliznakovski, and Krstić 2023). This was especially evident when it came to environmental concerns, as in this case, public spaces did not only represent a convenient place for organizing political activities but also the very thing that itself often had to be protected from the interests of the ruling regime and the business affiliated to its political representatives.

At the same time, the ruling Serbian Progressive Party – which strategically acts as a catch-all populist party, one that often even endorses diverging political positions in order to cover all potential political and ideological specters of the public sphere – failed to realize the potential of green politics, being that this domain was up until that point not an essential subject of concern (as was demonstrated in previous parts of this work). Meanwhile, in order to distance itself from the previous ruling elite (which it accused of ruining the country economically through the implementation of corrupt privatization policies and schemes), the Progressive Party promoted a strong rhetoric of economic growth, one which was not in line with the sustainable development agenda, but rather more in line with the progressivist strive for expansion at any cost.

In order to achieve this goal, the Progressive Party-led government started offering large subventions and grants to foreign industrial companies that were willing to move their production to the Republic of Serbia, with Chinese-based companies leading the way. Other than promoting Serbia as a country of cheap labor, another strategy for attracting foreign investments relied on allowing incoming companies to build industrial complexes with little to no regard for environmental conservation and protection, as this gave the government an edge in outcompeting other potential European destinations – regulated by strict European environmental laws – that the investors were also interested in. However, such a policy quickly started yielding its results. Although new jobs and blue-collar positions were opened as promised, they were costly. Levels of air and water pollution rose rapidly and very evidently, with other segments of the environment becoming increasingly endangered as well (Higgins 2021, 1). Mixed with the disregard of municipal authorities for their local environment (often due to corruptive deals that favored the interests of party-affiliated businesses over that of the citizens and their health), the situation gave more than enough cause for green activism.

One such cause – which directly led to the formation of a political movement called ‘Ecological Uprising’ (*Ekološki ustanak*) – came about when the Serbian government permitted an Anglo-Australian mining company (Rio Tinto) to excavate lithium in eastern Serbia. In September 2021, environmental protests began in Belgrade and other cities across Serbia due to the adoption of the amended Law on Expropriation, which was supposed to allow Rio Tinto to invest in a lithium mine in this region. Rio Tinto previously received permission only to explore the mines near the Jadar Valley. However, in 2017, the Government of the Republic of Serbia signed a contract to realize the ‘Jadar Project,’ which would have allowed Rio Tinto to exploit various minerals. The project was initially supposed to start in 2023 (Bogdanović 2021, 1).

The protests from September to January were mainly organized by environmental organizations, of which ‘Ecological Uprising’ and ‘Start-Change’ (*Kreni-promeni*) received the most attention. The protests remained largely peaceful, and their key demand was that the government withdraw the laws on expropriation and that Rio Tinto leave Serbia. The protests continued for several weeks, and soon attracted more attention, as the demonstrators set up a series of roadblocks throughout Serbia. The incidents that ensued involved pro-government activists and armed hooligans trying to remove the roadblocks while the police looked on

without intervening. The protests continued throughout the next two months as tens of thousands of people joined, including the youth, who had mainly been inactive until then. The majority of opposition parties supported the protests, and numerous actors, scientists, athletes, and celebrities supported the protests, as many of them actively participated. The government and its supporters criticized the protests and spread misinformation through state-controlled and government-affiliated media outlets.

The President of the Republic of Serbia, Aleksandar Vučić, who initially stated that the parliament would not repeal the controversial laws, finally agreed to allow his governing coalition to withdraw the Law on Expropriation. Subsequently, the Assembly of the City of Loznica – which is responsible for the territory on which future mines would have been located – repealed the spatial plan that included Rio Tinto’s investment in the mines, thereby delaying the start of Rio Tinto’s plans until further notice (Tatalović 2021, 1).

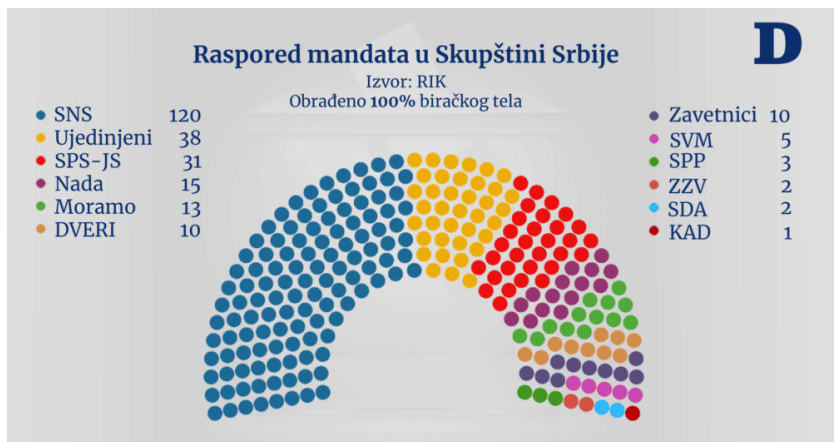
However, whereas the Ecological Uprising movement came into existence semi-spontaneously – relying on confrontations with the government, the president, and their allies as a strategy for winning public support in order to achieve their environmentalist goals – various other green organizations took on a more traditional institution-oriented approach, which involved careful activity planning, strategy-building, decision-making, and support-mobilizing. For instance, the ‘Do not let Belgrade D(r)own’ movement first came into existence in 2014, resembling more of a semi-anarchist/anti-urbanist group than an environment-oriented organization, with its primary goal being the prevention of the development of the Belgrade Waterfront apartment and business complex. However, having not succeeded in realizing this goal, it slowly shifted its agenda to green-oriented politics, using a careful networking strategy to ally itself with similar activist groups in Serbia. Accordingly, its decision-making processes remained highly decentralized even after it rebranded itself in 2023 into a fully established environmental, political party called ‘The Green-Left Front’, merging the various activist movements into one organization. Still, even after this transformation, it aimed to present itself not as a traditional political organization but as a movement without a single clearly-profiled political leader (NDBG 2023).

Likewise, the ‘Together for Serbia’ party (*Zajedno za Srbiju*) – which initially did not act as an environmentalist organization, decided to rebrand itself as a result of the rise in ecological activism and protests in

Serbia in order to try and steer more of the popular votes in its direction. Its networking strategy was also quickly reoriented towards other similar parties and social movements. With Do not let Belgrade D(r)own and the Ecological Uprising movements, the organization formed an electoral coalition entitled ‘We Must’ (*Moramo*) to raise its chances of success in the 2022 Serbian parliamentary elections. The strategy proved helpful, as this coalition won 13 out of 250 parliamentary seats, the most won by any ecological organization in Serbia up until that point.

However, subtitle tensions arose quickly after the elections were over, and the coalition did not manage to transform into one big cohesive political organization, as many predicted that it would do. Do not let Belgrade D(r)own continued forming a political party on its own (together with its allies from other Serbian cities and towns). In contrast, the Together for Serbia party and the Ecological Uprising movement merged – with one more political movement – into a new political party called ‘Together.’ This party also kept its highly decentralized structure – inherited from the coalition it emerged from – intact. At the same time, it also chose to avoid electing a single party leader, having three prominent copresidents represent the party leadership. Furthermore, the party actively attempted to branch out and focus on environmental issues and broader social problems.

Graph 1: Serbian 2022 Parliamentary Election Results

Source: Danas 2022.

Nevertheless, the former election was not only marked by the participation of genuine green parties and movements, as some phantom organizations also took part. The appearance of phantom organizations, movements, alliances, and political parties in Serbia, especially in the heated atmosphere before the elections, is not new. Using similar names or symbols, these organizations resemble the authentic ones, but their goals differ. The main aim of these phantoms is to discredit political opponents (by making unfavorable statements that pro-government media outlets then associate with all environmentalist parties) and to confuse their potential voters by taking on very similar names and symbols. In 2022, this strategy was directly aimed at the *Moramo* coalition. Several dubious organizations resembling members of this coalition registered as environmental movements just a few months before the campaign. Still, they ran an active campaign, one that was well funded, pointing to the fact that they were in one way or another supported by pro-government allies (Mirilović 2022, 1).

Among the first phantom parties that started to utilize the mimicking strategy was Coalition90/Greens of Serbia, which registered just one year before the election. The name was directly copied from the Green Party participating in the German government (*Bündnis 90/Die Grünen*). That is why the European Green Parties immediately distanced themselves from it. However, the party was not the only decoy green party that appeared before the 2022 parliamentary elections. ‘The Green-Left Coalition Movement,’ ‘The Alliance of Environmental Organizations of Green Serbia,’ ‘The Green Action Movement,’ and ‘The Green Revolution Movement’ are phantom parties that emerged on the Serbian political scene in this period. While some of these organizations tried to unsuccessfully join the single authentic green coalition that participated in the election, *Moramo*, others led an open smear campaign against its leaders (Mirilović 2022, 1). However, this strategy only served as a mild deterrence, as none of the decoy parties managed to make an essential impact on the election results; all of them staying below the electoral threshold.

CONCLUSION: THE FUTURE OF SERBIAN ENVIRONMENTAL PARTIES AND GREEN POLITICAL MOVEMENTS

From the analysis offered above, it is evident that since the new epoch of ecological activism began in Serbia – one which can roughly be determined as starting in 2017 – environmental movements and green parties managed to (on occasion) successfully influence decision-making (through protests), secure institutional representation (through participating in elections) and democratize internally (by keeping their highly decentralized organizational coalition-like structures after merging from several movements into single parties), thus offering hope not only for the resolution of environmental issues that Serbia faces but also for the development of a more democratic party system in the country. Whether they achieve these goals will mostly depend on their capability to increase their political support by dealing with issues that extend further than environmental activism and, on their capability, to form larger (not strictly environment-oriented) coalitions. The transformation of Do not let Belgrade D(r)own into the Green-Left Front and the branching out of the Together Party in relation to the political topics it covers seem to represent steps in the right direction.

REFERENCES

- Тодоровић-Лазих, Јелена. 2021. „Улога партија зелених у политичком систему Србије (1990–2020).” *Српска политичка мисао* 72 (2): 41–57. DOI: 10.22182/спм.7222021.2.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Bieber, Florian. 2020. *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Cham: Palgrave MacMillan.
- Bogdanović, Nevena. 2021. „Kako i zašto se izlazi na ulice u Srbiji?” *Radio Slobodna Evropa*, 29. novembar 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-protesti-/31585481.html>
- Cvetičanin, Predrag, Jovan Bliznakovski, and Nemanja Krstić. 2023. “Captured states and/or captured societies in the Western Balkans.” *Southeast European and Black Sea Studies*, in print.

- Higgins, Andrew. 2021. "Serbia Hails Chinese Companies as Saviors, but Locals Chafe at Costs." *The New York Times*, 27 March 2021. <https://www.nytimes.com/2021/03/27/world/europe/serbia-chinese-companies-pollution.html>
- Inglehart, Ronald. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Lipset, Seymour, and Stein Rokkan. 1967. "Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction." In *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, eds. Seymour Lipset and Stein Rokkan, 1 – 64. New York: The Free Press.
- Mirilović, Filip. 2022. „Na udaru fantomskih ekologa: Pravljenje pometnje u zelenim redovima.” *Vreme*, 8. februar 2022. <https://www.vreme.com/vreme/pravi-lazni-ekolozi-pravljenje-pometnje-u-zelenim-redovima/>
- Nadić, Darko, i Dragana Repak. 2011. "Ekološka politika Srbije." U *Javne politike Srbije*, ur. Milan Podunavac, 107–133. Belgrade: Heinrich Boll Stiftung.
- Ne da(vi)mo Beograd [NDBG]. 2023. "About us." *Ne da(vi)mo Beograd*. Last accessed 15 August 2023. <https://nedavimobeograd.rs/o-nama/>
- Odbranimo reke Stare planine [ORSP]. "About us". *Odbranimo reke Stare planine*. Last accessed 15 August 2023. <https://novastaraplanina.com/o-nama/>
- Oštrić, Zoran. 1992. "Ekološki pokreti u Jugoslaviji: građa za proučavanje razdoblja 1971–1991." *Socijalna ekologija* 1 (1): 83–104.
- Pavlović, Dušan. 2021. "How Political Parties in Hybrid Regimes Help the Incumbent Maintain a Democratic Façade." *East European Politics and Societies* 35 (3): 593–612. DOI: 10.1177/0888325420941101.
- Schulte-Mecklenbeck, Michael, Anton Kühberger, and Joseph Johnson (eds.) 2011. *A Handbook of Process Tracing Methods for Decision Research: A Critical Review and User's Guide*. New York: Taylor & Francis.
- Sotiropoulos, Dimitri. 2023. *The Irregular Pendulum of Democracy: Populism, Clientelism and Corruption in Post-Yugoslav Successor States*. Cham: Palgrave MacMillan.

- Spasić, Vladimir. 2019. „Leonardo DiCaprio i Manu Chao podržali borbu protiv gradnje MHE u regionu.” *Balkan Green Energy News*. <https://balkangreenenergynews.com/rs/leonardo-dicaprio-i-manu-chao-podrzali-borbu-protiv-gradnje-mhe-u-regionu/>.
- Tatalović, Žaklina. 2021. „Vučić u tri dana menja stav o Zakonu o eksproprijaciji, popustio pred građanima.” *NI*. <https://n1info.rs/vesti/vucic-u-tri-dana-menja-stav-o-zakonu-o-eksproprijaciji-popustio-pred-gradjanima/>.

Јовица Павловић*

Институт за европске студије, Београд

РАЗВОЈ ЕКОЛОШКИХ ПАРТИЈА И ЗЕЛЕНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПОКРЕТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Резиме

Следећи рад има за циљ да пружи аналитички преглед развоја еколошких политичких партија у Србији. Ослањајући се на методе праћења процеса, као и на Липсетове и Роканове и друге релевантне теорије друштвено-политичких расцепа, рад испитује како су политички догађаји у Србији у последње три деценије довели до формирања еко-активистичких покрета и партија, посебно у последњих неколико година. Тачније, испуњење примарног циља захтева, али није ограничено, на анализу како су зелене партије и еколошки покрети формирали, обликовали и мењали своје стратегије током времена, посебно када је реч о планирању активности, доношењу одлука, мобилизацији подршке и умрежавању (укључујући учешће у ширим политичким коалицијама). Студија не обухвата само праве еко-активистичке организације, већ се такође фокусира и на то како (и зашто) су се фантомске зелене странке развиле и еволуирале. Закључује се да су еколошка питања у Србији током претходне деценије постала зажнија него раније, уз све израженији долазак стране индустрије и страних инвеститора, што је последично изазвало приметно погоршање животне средине. Ово је омогућило еколошким покретима и странкама да привуку већу подршку грађана и да боље развију своје стратегије.

Кључне речи: животна средина, зелена политика, политичке странке, демократизација, Република Србија

* jovica.pavlovic@ies.rs.

* Овај рад је примљен 7. децембра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

107

Александар Гајић

ЏЕЈМС ЈУНКЕР: ПОСТХЛАДНОРАТОВСКИ
ХОРИЗОНТИ СВЕТСКЕ ДРЖАВЕ

125

Хатиџа Бериша

ИНДО-ПАЦИФИЧКИ РЕГИОН
КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ „ПИВОТ” НА
ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

УДК 327(100)

DOI: 10.5937/pr79-48269

Оригинални научни рад

*Александар Гајић**

Институт за европске студије, Београд

ЏЕЈМС ЈУНКЕР: ПОСТХЛАДНОРАТОВСКИ ХОРИЗОНТИ СВЕТСКЕ ДРЖАВЕ**

Сажетак

Полазећи од прилика у постхладноратовском раздобљу рад даје пресек кроз теоријске радове који у овом периоду оживљавају интересовање за идеју глобалних наддржавних интеграција, то јест идеју Светске државе, без обзира да ли се оне према њој односе афирмативно, амбивалентно или негативно. Затим се, међу ретким примерима афирмативног односа ка реализацији идеје Светске државе, рад усмерава на предлог америчког економисте Џејмса Јункера изнетог у његовим књигама „Светска унија на хоризонту” (1993) и „Идеја светске владе: од древних времена до 21. века” (2011). У раду се, коришћењем аналитичко-синтетичког метода, детаљно проучавају Јункерова економистичка виђења и институционални предлози за изградњу „минималне” Светске државе (коју он назива Федералном унијом демократских држава) као и његов глобални план за превазилажење јаза између богатог Севера и сиромашног Југа као, по његовом виђењу, главне препреке глобалних наднационалних интеграција. Завршни део рада намењен је критичком осврту на Јункерове идеје који узима у обзир савремене економске и политичке процесе у времену настанка мултиполарног света и показује да

* gomerog@eunet.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

је он, упркос значајном уложеном труду, нереалан и у садашњим условима неостварив.

Кључне речи: Светска држава, наднационалне интеграције, Џејмс Јункер, постхладноратовски свет, глобална економија

УВОД

Период након завршетка Хладног рата изгледао је бројним истраживачима развоја међународне заједнице као добра прилика за остварење идеја наднационалних интеграција на основама светског федерализма чији је крајњи циљ стварање глобалне, наддржавне творевине. Због тога су, у постхладноратовском периоду, аутори попут Антони Мек Груа (McGrew and Held 2002), Дејвида Хелда (Held 2004), Данијела Деднија (Deudney 2006), Ричарда Фалка (Falk 1995), Данијела Аркибуђија (Archibugi 2008), Барата Џосефа (Baratta 2003), Ендрју Штрауса (Strauss 2005), Жака Аталија (Atali 2010) и других, свако из свог научно-теоријског угла, наставили да развијају идеје класичних светских федералиста из међуратне и хладноратовске епохе (као што су: Леонард Вулф, Алфред Кроцијер, Теодор Харис, Рејли Мајнор, Кларенс Стрејт, Оскар Њуфанг, Емери Ривс (видети Гајић 2012, 117–132).

Јасно је одакле је потицало ово убеђење: током четири и по деценије трајања хладноратовске епохе, идеолошка и, следствено њој, војно-политичка супротстављеност на два табора у корену је онемогућавала свако еволуирање међународне заједнице у овом правцу. Као што је крај Првог светског рата допринео ентузијастичком залагању за изградњу Лиге Народа која ће, насупрот систему балансирања снага између савеза суверених, националних држава, по први пут свету донети вид универзалног безбедносног удруживања, или као што је крај Другог светског рата изродио систем Уједињених Нација – чинило се и да ће се у постхладноратовској епохи идеје Светске федералне државе (као и 1918–1920 и 1945–1950) поново разиграти и допринети оживљавању на пола века заустављених глобалних политичких интеграција.

Том утиску допринеле су пре свега политичке иницијативе које су се, мање или више отворено, залагале за неке видове глобалног

наддржавног удруживања, попут оне Строба Талбота, Клинтоновог државног подсекретара за источну Европу и бивши СССР. Наиме, Талбот је, у тексту под називом „Стварање глобалне нације” објављеном у магазину Тајмс (*Times*) (Talbot 2002), заговарао стварање Светске федералне државе у наредних сто година, уз опаску да ће „фраза ‘грађанин света’ која је накратко постала помодна средином 20. века добити своје право значење до краја 21. века” (Talbot 2002). Такође, у овом периоду јављају се и нови планови за реформу система УН инспирисани идејама светског федерализма, међу којима су најпознатији предлози Џорџа Шварцберга (Schwartzberg 2004) и Стенлија Хофмана (Hofman 2009).

Највећи број припадника академске заједнице, међутим, није делио оптимизам заговорника светског федерализма. Многи међу њима сматрали су да је, чак и у изостанку глобалног идеолошког надметања какав је био онај између капитализма и комунизма, идеја Светске државе крајње непрактична и неспроводива. Типичан заговорник оваквог становишта био је нпр. Марк Амштуц (у његовој књизи Међународни сукоби и сарадње: увод у светску политику [1999]), који је сумирао свој негативни став према глобалним политичким интеграцијама оценом да „је стабилној светској држави потребна централизована владина структура и распрострањене заједничке вредности и тежње. Светско федерално уређење захтева стварање како јаке централне власти тако и јаке друштвене, економске, културне и политичке афинитете. Дилема светске владе је следећа: међународни систем потребује светску владу како би се смањила опасност од рата, али предуслов за светску владу је светска заједница, која може бити учвршћена само политичком трансформацијом анархичног светског система” (Amstutz 1999, 329). Другим речима, како у садашњим међународним односима не постоји довољно заједничких вредности које их чине светском заједницом и које би их повеле у наднационалну политичку интеграцију, политички волунтаризам у оваквим околностима био би једнак политичким наметању које би имало контраефекат и изазвало отпоре, па и сукобе – што је крајње контрапродуктивно, то јест неефикасно и непрактично.

Један број академских истраживача, међутим, узимао је израстање ЕУ као успешног модела регионалне наддржавне интеграције као пример да су идеје светског федерализма, у умереном и скромнијем обиму, на дужи рок, ипак, спроводљиве. Они су

сматрали је могуће да се, поступно, током низа деценија, ипак створи неки вид минималног глобалног политичког удруживања којим постојећи систем независних, вестфалских држава не би био моментално укинут, већ трансформисан кроз његову надоградњу, пре свега кроз трансформацију система Уједињених нација (видети Гајић 2012, 147–155).

И поред извесног пораста интересовања за оживљавање идеје Светске државе у њеном модерном федералистичком руху, постхладноратовски период се не може похвалити потпуно новим, оригиналним предлозима у овом правцу, као ни успелим радовима и књигама који их заговарају. Са изузетком Ричарда Фалка (који је идеје светског федерализма развијао у својим књигама током претходног, хладноратовског периода, и који је то наставио надаље да чини [Falk 1975; Falk 1995]), у овом раздобљу није написано мноштво аутентичних а афирмативних дела о Светској држави. У једном периоду, на самом прелазу из 20. у 21. век и током прве декаде 21. века (до избијања Светске економске кризе крајем 2008. године), идеја Светске државе постала је не само легитимна већ и помало помодна тема у западном академској заједници, мада су се већина реномираних аутора (нпр. Мајкл Волцер, Отфрид Хефе, Кембел Крејг итд) према њој односили претежно амбивалентно, скептично или отворено негативно.¹ У овом раздобљу, дакле, или су писани углавном амбивалентни, неутрални или негативни радови о светском федерализму, или су се прештамповале афирмативне књиге о Светској држави из претходног раздобља (нпр. дела Џ. Кианга и Е. Хариса), или су се објављивала нова дела која су само вршила рекапитулацију пређашњих базичних идеја светских федералиста без нових доприноса (таква, је нпр. књига Роналда Глосопа „Светска федерација? Критичка анализа светске федералне владе” [Glossop 1993] која понајвише рециклира идеје Кларенса Стрејта из 1945. године). Извесне модификације (уз мањи отклон од њих) преузетих светско-федералистичких идеја уносили су аутори ткз. „демократског космополитизма” (Аркибуђи, Хелд), а од новијих аутора заговорници „глобалног управљања” попут стручњака за међународне односе Мајкла Зорна (Zürn 2018).

Један од ретких оригиналних радова (који је, баш због тога, и изазвао контраверзе у академским круговима) био је онај Александра

¹ Текстове свих ових аутора на тему Светске државе могуће је пронаћи на српском језику у два зборника радова: Бојанић и Бабић 2009; Бојанић и Бабић 2012.

Вента под називом „Зашто је Светска држава неизбежна?” (2005) који је ову „неизбежност” образлагао телеолошким аргументима (Вент 2009, 113–158). Полазећи од „логике анархије”, Вент је заузео становиште како је брзина којом ће се идеја Светске државе остварити историјски контингентна, премда „на микронивоу процес није ни детерминистички ни линеаран, а даљи напредак може бити заустављен у одређеним временским периодима” (113). Сматрајући да сви системи крећу ка коначном стању, а да постоје три могућности – пацифистичка федерација републиканских држава кантовског типа, реалистички свет суверених држава, и светска држава – Вент је закључио како ће „борба за признањем између држава имати исти исход као и борба међу појединцима, у формирању колективног идентитета те, на крају, и државе” (116).

ОРИГИНАЛНОСТ СВЕТСКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА ЦЕМСА ЈУНКЕРА

Други изузетак представљају књиге економисте Џејмса Јункера, „Светска унија на хоризонту” (Junker 1993) и „Идеја светске владе: од древних времена до 21. века” (Junker 2011). Афирмативно гледајући на наднационалне интеграције и светски федералистички пројект, Јункер им приступа из нове перспективе, оне која је условљена његовим образовањем и вокацијом – оном економисте.

Како је „Светска унија на хоризонту” настала у првим годинама по завршетку Хладног рата, у њој је Јункер интеграционе процесе посматрао пре свега у оквиру конвергенције два дотадашња друштвено-економска система: посткомунистичког и капиталистичког. Током конвергенције се први, посткомунистички, постепено одриче својих идеолошких премиса, трансформише се и приближава овом другом, капиталистичком. Тих година, сматрао је Јункер, и капиталистичко друштво се постепено удаљавало од дотадашњег система мешовите тржишне привреде усвајајући многе новине, као и нека од применљивих искустава планског привређивања. На тај начин, мислио је Јункер, идеолошки спорови ће бити обесмишљени и разобличени путем динамичког кретања у стварности. Једине преостале препреке глобалним интеграцијама представљаће снаге национализма, као и економске разлике између богатог Севера и сиромашног Југа. Но, Јункер је сматрао да је „насилни национализам” у сталном опадању и да се проблеми које он

ствара могу решити новим аранжманима наддржавног удруживања и њима сходних циљева (Junker 1993, 247) о којима ће мало касније бити више речи.

Свестан не само економских, већ и политичких токова постхладноратовског света као ограничавајућих оквира за глобалне политичке интеграције, Јункер се у „Светској унији на хоризонту” залагао за поступну интеграцију кроз трансформацију постојећих међународних институција следећи идеје функционалиста из претходног периода, пре свега Дејвида Митранија (Mitranу 1975), али и његових претеча међу светским федералистима, попут Пола Рејнча (који је разрадио „концепт концентричних кругова” још 1911. године) и Харолда Ласког (који је о овоме писао између два светска рата). Поменуте интеграције треба да доведу до наддржавног удруживања у минималним оквирима, у виду лабаве Федералне уније демократских држава. Четири главна циља овог удруживања су: одржавање безбедности у односу на спољне опасности, у смислу самоочувања; мирно решавање унутрашњих спорова између друштвених група и грађана; обезбеђивање доступности јавних добара и услуга и регулација економских односа; заштита социјалних и политичких права грађана (Junker 1993, 247). Остаје, међутим, нејасно како Џејмс Јункер замишља преношење минималних надлежности на виши, глобални ниво, тј. на који начин он види успостављање законодавних, судских и извршних власти на нивоу Федералне уније. Посредно се може закључити да Јункер облик уређења предложене федералне државе демократских народа види у оквиру постојећег модела поделе власти какав постоји у Сједињеним Америчким Државама.

Овај модел, иако не објашњава на који начин га засновати, Јункер детаљније разрађује у својој другој књизи. Овде он износи убеђење да се изградња наднационалне демократске власти треба одвијати кроз институционални систем бикамералне легислатуре (у хронолошки првој књизи), односно двојног гласања (у потоњој књизи). Као што је систем УН најлабавија верзија спектра интеграција/власти, централизована и omnipotentна Светска држава налазила би се на његовом другом, најчвршћем крају. „Према принципу `златне средине` оптимална позиција обично није ни на једном крајњем делу спектра могућности, већ вероватно нека тачка између два краја. Ова једноставна идеја је инспирисала иновативни предлог овог аутора за Федералну унију демократских народа (ФУДН). Замишљена Федерална унија била би ограничена светска влада која се веома

разликује од свемоћног светског здања традиционалног светског федералистичког размишљања, а која би, ипак, представљала аутентичан државни ентитет квантним скоком удаљен од данашњих Уједињених нација” (Junker 2011, 106). Предложена Федерална унија била би заснована на Уставу Федералне уније и представљала би пуноправни и легитимни државни ентитет са јасно дефинисаним географским границама (под претпоставком постојања неких држава нечланица), са сталном и континуираном владином структуром коју чине законодавна, извршна и судска власт, уз овлашћења да убире порезе и доноси обавезујуће одлуке/законе. Оваква унија имала би свој главни град и директно би контролисала сталне оружане снаге назване Безбедносним снагама Уније. „Устав Федералне уније би се састојао од пет главних делова: 1) природе и сврхе Уније; 2) три гране власти (законодавне, извршне и судске); 3) овлашћења и одговорности наднационалне владе; 4) права и одговорности нација; 5) права и одговорности грађана. Две апсолутно битне компоненте чланова Устава који се тичу права и одговорности нација били би: 1) трајно и неотуђиво право земаља чланица да се мирно повуку из Федералне уније; и 2) трајно и неотуђиво право државе чланице да држи под својом директном контролом све војне снаге и наоружање које сматра неопходним, укључујући нуклеарно оружје. Ова два суштинска права би била практични гаранти других националних права. Они су оно што овај иновативни предлог издваја од традиционалног света федералистичког идеала свемоћне Светске државе” (107). Наведене одредбе јасно указују да чланство у Федералној унији демократских народа не би још дуго времена било универзално и Јункер у томе не види никакав проблем, напротив: када број чланица уније довољно нарасте, јаке силе привлачности деловале би на дужи рок и на друге, преостале државе, да јој се придруже.

Законодавну власт у замишљеној Федералној унији демократских држава Јункер је у својој књизи „Светска унија на хоризонту” видео као дводомну, бикамералну. Избори за сва намештења у овој државној творевини одвијале би се на пет година. Парламент би се састојао од два дома. У једном представничком дому седели би посланици као репрезенти сопственог бирачког тела, у складу са регионалним уделом у укупној светској популацији. Било би их 200 и они би представљали целокупно становништво области/дистрикта који их бира. У другом дому били би представници земаља

чија је снага пропорционална учешћу у предложеном глобалном федералном буџету. То би повећавало њихов утицај и омогућавало им да планове поступног глобалног развоја ипак усмеравају у складу са економским интересима богатијих држава.

У књизи „Идеја светске владавине: од древних времена до 21. века” Јункер делимично модификује раније становиште и заговара једнодому скупштину, као и на дужи рок изабрану извршну и судску власт. Тако би шеф извршне власти (кога назива Извршним директором Уније) био биран непосредним гласањем укупног становништва Федералне уније на период од десет година. Судска грана власти (коју назива „Високи Суд Уније”) био би састављен од 25 федералних судија, од којих би се њих пет бирало на сваким изборима (сваке пете године) на мандат од 25 година. „Иако је за светску владу предвиђен једнодомни облик законодавне власти, неке врлине дводомности биле би обухваћене предложеним „системом двоструког гласања”. Кад год се гласа у Представничком дому Уније, мера која се разматра морала би бити одобрена већином (вероватно 55 или 60%), по две различите основе: популацијској и материјалној. Приликом гласања становништва, тежина која се даје гласању сваког појединог представника Уније била би пропорционална броју становника његовог/њеног дистрикта, у односу на укупну популацију Федералне уније. У материјалном гласању, тежина која се даје гласању сваког појединог представника Уније била би пропорционална финансијским приходима који потичу из његовог/њеног дистрикта, у односу на укупне финансијске приходе Федералне уније. Представници Уније из богатих нација били би несразмерно заступљени на материјалном гласању, док би представници Уније из многобројнијих а сиромашнијих нација били непропорционално заступљени у гласању становништва. Пошто би мере морале бити одобрене и на материјалној и на популационој основи, оне на којима богати народи и сиромашни народи могли постићи разумни консензус имале би шансе да буде усвојене од стране Представничког дома Уније” (Junker 2011, 108).

ЕКОНОМИСТИЧКИ ОКВИРИ ЈУНКЕРОВОГ ФЕДЕРАЛНОГ МОДЕЛА

Јункеров рад је усмерен пре свега на практичне економско-политичке стратегије могућег отклањања отпора према светском

федерализму који постоји у међународној заједници након слома биполарног света. Он је економиста и, сасвим природно, његова је пажња усмерена на операционализацију средстава уз помоћ којих би се могла смањити економска провалија између богатог и сиромашног дела света као највеће препреке глобалном уједињавању. Јункер ово уједињавање види кроз стално премештање добара и капитала из богатијих у заосталије светске регионе. С обзиром на то да би такав плански приступ изазвао негодовање на богатом Северу а да програм постепеног подизања стандарда сиромашног Југа сматра нужним за даље наддржавно повезивање на глобалном нивоу, Јункеров модел наднационалних интеграција пре свега има у виду економске односе и процесе за које сматра да морају бити успешно каналисани у оквиру предложених федералних институција.

Начин гласања у Представничком дому управо за циљ има за све стране одрживо решавање проблема економске неједнакости и нестабилности. Предложени систем двоструког гласања, према Јункеру, спречио би усвајање закона усмерених ка драстичној прерасподели светског дохотка (чему би се супротставили богати народи), а такође би спречио усвајање законодавства које би личило на поново успостављену колонијалну експлоатацију (чему би се супротставили сиромашни народи). „Очигледно је да је систем двоструког гласања у супротности са традиционалним светским федералистичким идеалима чисте демократије у коме сваки грађанин има један и само један глас. Ово је трећа велика разлика, заједно са могућношћу слободног напуштања Уније и постојања независних националних војних снага између предлог Федералне уније и конвенционалних предлога светских федералиста. У идеалном свету у коме су сви народи живели сличим стандардом, ово одступање од принципа једна особа – један глас било би непотребно. Али, важно је уочити да би практична релевантност различитости популационог и материјалног гласања била елиминисана када би све нације света имале приближно једнак доходак по глави становника. Овај услов би представљао дугорочни циљ комплементарног долеописаног економског предлога. Двоструко гласање и други институционални предлози осмишљени да се носе са економским јазом између Севера и Југа, замишљени су као краткорочно решење проблема. Дугорочно решење је уклањање јаза” (Junker 2011, 109). Другим речима, конвенционалне идеје светских федералиста о трансформацији светске мировне организације у светску федерацију са репрезентима

не држава већ грађана, уз преношење пуне суверености и војне силе на глобални ниво, Јункер модификује системским решењима (попут двоструког гласања) које онемогућавају повећавање постојећих видова економске неједнакости и окрећу се њиховом сталном смањивању, а остављају могућност очувања дела суверенитета и војних капацитета постојећих држава, па и могућност да оне слободно напусте Унију.

Нестајање економског јаза између Севера и Југа Јункер сматра достижним кроз вођење глобалне економске политике коју треба да усвоји и спроведе по његовом моделу успостављена Федерална унија демократских држава. Главни инструмент ове економске политике био би „Глобални Маршалов план” (ГМП) назван и „Програм светског економског изједначавања” – економска иницијатива комплементарна политичкој иницијативи глобалног наддржавног удруживања. „Глобални Маршалов план” би пребацио велике количине инвестиционих ресурса из богатих нација сиромашним као примаоцима, а све у сврху изградње и повећања производних способности ових других. „У питању не би била ‘прерасподела’ у уобичајеном економском смислу појма. Другачије речено, трансфери се не би састојали од било које робе крајње потрошње као што су храна, одећа, потрошачка електроника и слично. Они би били строго ограничени на повећање залихе општег капитала у земљама примаоцима: 1) куповине и уградње физичких постројења и опреме; 2) обуке и образовања радне снаге; и 3) повећања општег друштвеног капитала као што су путеви, железнице, луке, аеродроме, школе и болнице” (Junker 2011, 109–110).

Укупна средства која би за „Глобални Маршалов план” обезбедиле богате нације биле би свакако значајно веће него што су оне, раније, преко институција УН, улагала за помоћ земљама у развоју. Ипак, издаци не би били ни толико велики да би утицали на смањење општег стандарда грађана богатих држава нити би негативно утицали на даљи раст стандарда у њима. Јункер сматра како би у дугорочном периоду од најмање 10–15 година програм глобалне економске помоћи знатно повећао општи животни стандард у сиромашним државама без негативних ефеката по даваоце помоћи. Ипак, како је економски јаз између богатог Севера и сиромашног Југа стваран неколико векова, он се не би могао нивелисати без најмање педесет година масовних и координисаних економских мера помоћи сиромашним државама и регионима света. „Поред

своје интристичне хуманитарне вредности, уклањање економског јаза између богатих и сиромашних држава би несумњиво допринело остварењу међународне хармоније у одсуству светске владе, а значајно би побољшало политичку стабилност када једном светска влада буде успостављена” (Junker 2011, 111).

На основу свега изнетог Џејмс Јункер закључује да Светска држава, након оснивања, у својим раним фазама, не мора да буде ни одвећ активна ни моћна, већ само да буде присутна и видљива светској заједници и њеној популацији. Атрактивности Светске државе треба да допринесу њене застава, амблем, химна, одабир главног града као туристичке атракције и слично што Јункер нимало не сматра небитним и неозбиљним детаљима јер је убеђења како су симболи веома важни за успостављање нових колективних идентитета, посебно оних нових, наднационалних. „Људска бића се управо таквим опипљивим симболима покрећу у далеко већој мери него што то чине апстрактни концепти и принципи, ма колико ти концепти и принципи били високоумни. Многи добронамерни појединци данас позивају на то да цело човечанство прихвати ‘нови начин размишљања’ и развије осећај глобалне заједнице, братства које надилази националне границе и обухвата целу људску породицу. Али ‘глобална заједница’ и слично термини означавају само апстрактне концепте” – закључује Јункер (Junker 201, 112). Овај приступ не само да би приближио идеју наднационалног удруживања појединцима, сматра он, већ би, кроз стварање новог идентитета, представљао и изградњу својеврсног обезбеђења од исклизнућа идеје Федералне уније глобалног домета у неки вид тоталитаризма коме би се оштро супротставила осећања солидарности према новоуспостављеном колективном идентитету. „С обзиром на реалности садашњег света окренутог националностима, нешто попут Федералне уније демократских држава могла би бити једни алтернатива за покретање и одржавање постепеног еволутивног тренда ка ауторитативној, али бенигној светској влади. Одговарајући одговор на питање постављено у наслову поглавља („Има ли будућности за светску владу?” прим. А. Г.) је да би могла постојати будућност за светску владу, али само ако се на оснивање светске владе не гледа као на ‘крај историје’ већ као њен органски део” (113).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ЈУНКЕРОВ СВЕТСКИ ФЕДЕРАЛИЗАМ

Основни допринос Џејмса Јункера постхладноратовском оживљавању идеја за Светску државу је тај што је свој предлог о њеном оснивању утемељио на другачијим основама од свих оних који су му претходили. Наиме, светски федералисти пре, током и након Хладног рата своје нацрте изградње глобалне државне власти правили су или из перспективе својих нормативних, политичко-филозофских убеђења, или из перспектива политичког опортунизма полазећи од датих међународних институционалних прилика које треба циљно надоградити. Самим тиме, њихови планови надржавних интеграција (чак у њиховом парцијалном, „функционалистичком” виду) потицали су из модерних политичких перспектива, оних које модерну, „вествафалску” државу желе да замене њеним глобалним супститутом који се, осим глобалног територијалног опсега и замишљене omnipotentности, квалитативно и суштински од њих није уопште разликовао. Главни мотив за цео модерни федералистички подухват лежао је у убеђењу да је анархични систем сачињен од мноштва суверених држава нестабилан и да ствара небезбедност, то јест да одводи у међусобне војно-политичке сукобе, те да је једини начин да се ови сукоби избегну – стварање једне надржавне творевине која би имала војно-политичку надмоћ, односно монопол у глобалним размерама. Ова перспектива, дакле, почивала је на старом, државоцентричном погледу на безбедност која је превиђала друге, шире безбедносне окриве тј. читав низ безбедносних сектора ширег друштвеног живота (ткз. „проширивачи студија безбедности”) које је теоријски обрадила Копенхашка школа безбедности током свог постојања (1985–2005) као што су економски, еколошки, политички и социјетални сектор безбедности (видети Ејдус 2012, 96–112). Јункер, је полазећи из перспективе своје струке, уочио економско-безбедносну проблематику у виду економског јаза кога треба премостити зарад наднационалног повезивања и управо из ове визуре покушао да понуди нови институционални модел за наднационалне интеграције и у томе лежи његов главни допринос.

Јункерова конкретна решења свакако су мањкава, нарочито у судару предложених институционалних решења са савременом свакодневницом, посебно њеним економско-политичким аспектом. Скептични критичари (пре свих, сами заговорници светског

федерализма), како то примећује и сам Јункер (Junker 2011, 109) могли би му приговорити како би са његове стране предложено двоструко гласање у законодавном телу у пракси често резултирало „пат позицијом“; односно застојем који би спречавао усвајање већине корисних законских иницијатива. Међутим, не дешава ли се слично и са ветом у Савету безбедности постојећих Уједињени Нација као општеприхваћеном и, упркос мањкавостима, претежно функционалном оквиру савременог међународног система сачињеног од суверених, националних држава?

Много већи проблем од горе поменутог је тај што савремене не само економске прилике и већ и процеси иду у другачијем, па и у супротном правцу од онога који предвиђа Јункер. Тотални слом реалсоцијалистичког система обесмислио је готово свако кретање других друштава у правцу његових, првобитно позитивних, достигнућа. До конвергенције постсоцијализма са западним капитализмом не само да није дошло, већ је, како је период током и након Светске економске кризе показује, државни интервенционизам постао усмерен пре свега ка приватном сектору, а тек секундарно јавним добрима и социјалним потребама кризом погођеног грађанства. Бивши реалсоцијалистички свет, са друге стране, све више је кренуо у правцу државног капитализма, било у једнопартијском (НР Кина), било вишепартијском руху (постсовјетска Русија). Поред тога, снаге национализма, према којима се овај аутор односио са „оптимистичким омаловажавањем“ (Junker 1993, 249) као према силама које слабе и којима истиче век трајања, показале су се, напротив, знатно виталније него што је то Јункер предвиђао. У бројним случајевима урушавања вишенационалних држава и избијања етничких сукоба, откривале су оне своје значајне потенцијале који су превазилазили Јункерове процене и очекивања, премда снаге национализма нису биле једине које су допринеле распаду вишенационалних федерација (овде су значајну улогу играли и социјални, и економски, и уставно-правни, као и међународно-политички фактори, које је Јункер, из своје економистичке визуре света, такође, пренебрегавао).

Нарастање мултиполарног света на остацима биполарног и униполарног показује друге економске тенденције од оних које је прогнозирао Јункер. Нови регионални центри моћи се међусобно повезују мимо западних. Они имају своје међурегионалне иницијативе засноване на обостраној добити, а мимо Запада и његових планова смањења економског јаза између Севера и Југа. Сада не само да

сиромашни Југ не чека помоћ развијеног Севера (тј. Запада), већ добија основе за самостални развој од Истока, тј. његових јачајућих центара моћи. Запад не само да се у ове процесе недовољно укључује својим економским иницијативама и помоћи, него се, напротив, својски труди да ове процесе омете и заустави. Садашњи циљ Запада није да убрза општи развој и смањи јаз са сиромашним „Трећим светом”, већ да сачува своју донедавно доминанту позицију, повећа постојећи јаз и онемогући његов самостални развој, условљавајући сваки вид сарадње и помоћи сопственим бенефитима. У датим околностима, Јункерова алтруистичка визија „Глобалног Маршаловог плана” делује као утопијска и крајње нереална.

Све у свему, мада евидентно мањкав, једностран и наиван, Јункеров умерени предлог Федералне уније глобалних домета стоји као један од ретких оригиналних предлога „минималне” Светске државе у постхладноратовском раздобљу. Он својој нетипичношћу одржава наду заговорника идеје Светске државе о потенцијалним предностима глобалних политичких интеграција како на пољу економије, тако и политике, социјеталне сфере и екологије, који су и надаље уверени да су ризици упуштања у овакве подухвате не само оправдани, већ и нужни.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Атали, Жак. 2010. *Криза, а после?* Београд: Хедоне.
- Вент, Александар. 2009. „Зашто је светска држава неизбежна?” У *Светска власт*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, 113–158. Београд: Службени гласник.
- Гајић, Александар. 2012. *Идеја светске државе*. Београд: Правни факултет.
- Amstutz, Mark. 1999. *International Conflict and Cooperation: An Introduction to World Politics*, second edition. New York: McGraw-Hill College.
- Archibugi, Daniele. 2008. *The Global Commonwealth of Citizens*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Baratta, Joseph. 2003. *The Politics of World Federation*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group.

- Bojanić, Petar, i Jovan Babić, ur. 2009. *Svetska vlast*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bojanić, Petar, i Jovan Babić, ur. 2012. *Globalno upravljanje svetom*. Beograd: Pravni fakultet.
- Deudney, Daniel. 2006. *Bounding Power: Republican Security Theory from the Polis to the Global Village*. Princeton: Princeton University Press.
- Ejdus, Filip. 2012. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Falk, Richard. 1975. *Study of the Future Worlds*. New York: Free Press.
- Falk, Richard. 1995. *On Human Governance: Toward a New Global Politics*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Glossop, Ronald. 1993. *World Federation? A Critical Analysis of Federal World Government*. Jefferson: McFarland Publishing.
- Held, David. 2004. *Global Conventant*. Cambridge: Polity Press.
- Hofman, Stenli. 2009. „Svetska vlast: prevazilaženje utopije.” U *Svetska vlast*, ur. Jovan Babić i Petar Bojanić, 95–107. Beograd: Službeni glasnik.
- Junker, James. 1993. *World Union on the Horizon*. Lanham NY: University Press of America.
- Junker, James. 2011. *The Idea of World Government: From Ancient Times to Twenty First Century*. London: Routledge.
- Mc Grew, Anthony, and David Held. 2002. *Governing Globalization*. London: Polity.
- Mitrany, David. 1975. *The Functional Theory of Politics*. London: Martin Robertson.
- Schwartzberg, George. 2004. *Revitalizing UN – Reform Through Weighted Voting*. New York: Institute for Global Policy.
- Strauss, Andrew. 2005. *Taking Democracy Global: Assessing the Benefits and Challenges of a Global Parliamentary Assembly*. London: One World Trust.
- Talbott, Strobe. 1992. “The Birth of the Global Nation.” *Time*, 20th July 1992.
- Zürn, Michael. 2018. *A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation*. Oxford: Oxford University Press.

Aleksandar Gajić*

Institute of European Studies, Belgrade

JAMES JUNKER: POST-COLD WAR HORIZONS OF THE WORLD STATE

Resume

Starting from the circumstances in the post-Cold War period, the Paper provides a cross-section through theoretical works that are trying to revive interest in the idea of global supranational integration, ie the idea of the World State, regardless of whether they treat it affirmatively, ambivalently or negatively. Then, among the rare examples of affirmative attitude towards the realization of the idea of the World State, the work is focused on the proposal of the American economist James Junker presented in his books “World Union on the Horizon” (1993) and “The Idea of World Government: From Ancient Times to the 21st Century” (2011). The Paper, using analytical and synthetical methods, analyzes in detail Junker’s economic views and institutional proposals for building a “minimal” World State (which he calls the Federal Union of Democracies) as well as his global plan to bridge the gap between the rich North and the poor South, which he sees as main obstacle of supranational integration. The final part of the Paper gives a critical review of Junker’s ideas, which takes into account modern economic and political processes at the time of the emergence of a multipolar world. The growth of a multipolar world on the remains of its bipolar and unipolar predecessors shows other economic tendencies than those predicted by Junker. The new regional centers of power are interconnected and have their own interregional initiatives based on mutual benefit, beyond the West and its plans to reduce the economic gap between North and South. Now poor South isn’t waiting for help from the developed North (i.e., the West), but it is getting the basis for independent development from the East,

* romero@eunet.rs

ie. its strengthening centers of power. All in all, although evidently flawed, one-sided, and naive, Juncker's moderate proposal for a Federal Union of global reach stands as one of the few original proposals for a "minimum" World State in the post-Cold War era. With all his atypicality, Juncker's proposal maintains the hope of the proponents of the idea of the World state who are still convinced that the risks of embarking on such ventures are not only justified but also necessary, taking into account the potential advantages of global political integrations both in the field of economy, politics, social sphere and ecology.

Keywords: World State, supranational integrations, James Juncker, post-Cold War world, global economy³

* Овај рад је примљен 16. децембра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

УДК 327(510)''20''

DOI: 10.5937/pr79-45860

Прегледни рад

*Хатиџа Бериша**

*Школа националне одбране „Војвода Радомир
Путник”, Универзитет одбране, Београд*

ИНДО-ПАЦИФИЧКИ РЕГИОН КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ „ПИВОТ” НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Сажетак

Проблемски, рад се односи на анализу геостратешког значаја региона Индо-Пацифика и геополитичким кретањима и дешавањима у истом, на почетку 21. века. Успон Кине као политичке, економске и војне силе, представља најважнији догађај у трансформацији глобалног међународног система којим су суверено владале САД. Оваква геополитичка реалност усмерила је светску пажњу са евроатлантског на индо-пацифички регион. Поред тога, економски раст региона, у нераздвојној синергији са политичким и војним стратешким интересима, представља велики изазов дугогодишњој доминацији САД у Индо-пацифичкој регији. Трансформација Кине у регионалну силу са глобалним аспирацијама, променила је структуру регионалних односа нарушивши донедавно неупитну америчку хегемонију у овом делу света. Предмет рада односи се на испитивање геополитичких кретања у региону Индо-Пацифика, са гледиштем да је већ присутан геополитички „пиво” на почетку 21. века. Регион Индо-Пацифика обухвата велико водено, али и копнено пространство, међутим његова специфичност огледа се у чињеници да је најзначајнија „геополитичка

* berisa.hatidza@gmail.com

игра” данашњице везана за дешавања у водама Јужног кинеског мора. Источна Европа јесте била геополитички центар гравитације последњих стотину година, али успон Кине као политичке, економске и војне силе и дешавања у Јужном кинеском мору указују да би исто могло бити „поморски осовински регион” у 21. веку.

Кључне речи: геополитика, геостратегија, Индо-пацифичка регија, пивот 21. века, Кина, САД, центар гравитације, Јужно кинеско море

УВОД

На почетку 21. века светски економски центар гравитације померен је са северноатлантског на индо-пацифички регион. Термини као што су „успон Кине” и „успон Индије” постали су највише коришћени у дипломатским, економским и војним круговима савременог света (Scott 2008, 1). Индо-пацифички регион је постао жила куцавица и геополитичка позорница надметања најбрже растућих светских економија данашњице у коме су Сједињене Америчке Државе (у даљем тексту САД), вођене сопственим националним интересима, појачале своје ангажовање и стално присуство (Dan 2012).

Кина и Индија са политичког, економског и аспекта војне силе су свакако у успону и представљају најважније догађаје у трансформацији глобалног међународног система којим су, све донедавно, суверено владале САД. Оваква геополитичка реалност усмерила је светску пажњу са евроатлантског на индо-пацифички регион. Поред тога, економски раст региона, у нераздвојној синергији са политичким и војно-стратешким интересима, представља велики изазов дугогодишњој доминацији САД у азијско-пацифичкој регији. Трансформација Кине и Индије у светске силе, променила је структуру регионалних односа нарушивши донедавно неупитну америчку хегемонију у овом делу света.

Рад обухвата три целине које су међусобно зависне. У првој целини акценат је дат на физичко-географском одређењу и значају региона, са посебним акцентом на његову еволуцију од обичног термина до стратешког концепта. У другој целини разматрамо

међусобни однос најзначајнијих регионалних сила Индо-Пацифика, те како је геополитичка реалност и успон Кине, као политичке, економске и војне силе, утицала да концепт Индо-Пацифика прерасте у стратегију и нашла место у највишим стратешким документима регионалних сила. У трећој целини анализира се стратешки приступ Пекинга региону Индо-Пацифика и одговором на америчку политику „ребаланса”, која се у кинеским политичким круговима сматра „стратегијом обуздавања” од стране САД и њених савезника.¹ У том смислу, посебно се бавимо анализом кинеске „Иницијативе појас и пут” (*“The Belt and Road Initiative”*), економским пројектом усмереним на одржавање кинеског економског раста, али и одређеним геополитичким циљевима. У светлу те анализе, представимо „Нову велику игру” (*“New Great Game”*) како бисмо разумели кинеско ангажовање у Централној Азији.²

ИНДО-ПАЦИФИК ЕВОЛУЦИЈА – ОД ТЕРМИНА ДО СТРАТЕГИЈЕ

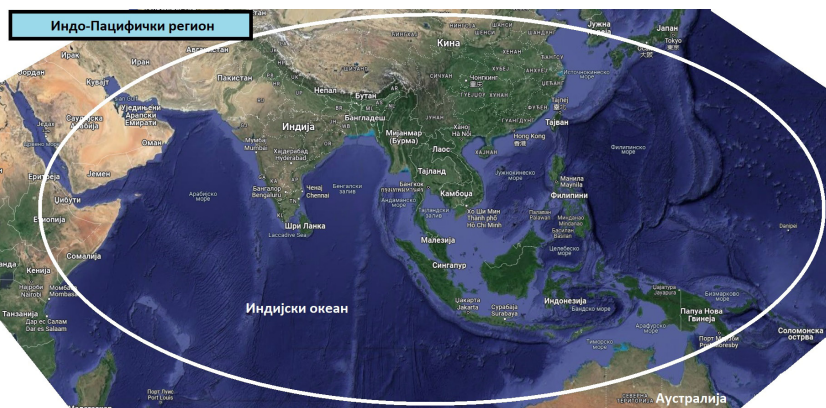
У географском смислу, регион Индо-Пацифика (Слика 1) се протеже од источних обала Африке, преко Индијског океана, до западног и централног Тихог океана и обухвата више од половине светске популације, најмногљуднију светску демократију – Индију,

¹ „Стратегија обуздавања“ (*strategy of containment/containment policy*) је политички концепт који је развио Џорџ Кенан (*George F. Kennan*) дугогодишњи службеник при америчкој амбасади у Москви. Он се сматра великим поборником Макиндрове теоријске концепције и „Хартленд” теорије коју је користио за формулацију „стратегије обуздавања”. Ову стратегију чине три основна принципа. Први принцип је да се совјетска доминација над целим евроазијским копном онемогући на било који начин. Други принцип је да се успостави глобална равнотежа снага у свету. Трећи принцип је примена „стратегије обуздавања” у ободним областима Евроазије (Petersen 2011, 36–59).

² Саму реч, односно фразу „Велика игра” први је употребио Џ.В. Кај у својој књизи „Историја рата у Авганистану”, међутим, њеном даљем ширењу и популарности значајно доприноси Радјар Киплинг, књигом „Ким”. Термин „Велика игга” се користио да се означи ривалство у централној Азији, а пре свега на простору Авганистана, до кога је дошло између руског царства и британске круне у 19. веку. Док се у Великој Британији користио израз „Велика игра”, у Русији је овакво стање односа између ње и британске круне било означено као „Игра сенки”. Уопштено посматрано и са савремене тачке гледишта фраза „Велика игра” означава геополитичке и геостратешке, у крајњем случају геоекономске односе великих сила у овом делу света. За разлику од ранијег схватања, сада поред Русије, ново одређење овог појма подразумева и нове силе које имају своје појединачне интересе у региону као што су Кина и САД (Траиловић 2011).

две од три највеће светске економије – Кину и Јапан и више од половине светског бруто производа (Auslin 2011). У свом индо-пацифичком стратешком извештају из јуна 2019. године, „Секретаријат одбране САД” још детаљније описује регион Индо-Пацифика наводећи да је седам од десет највећих светских армија стационирано у овом региону, да пет земаља овог региона поседује нуклеарно наоружање, да се у њему налази девет од десет најпрометнијих поморских лука, као и да се трећина светског поморског саобраћаја одвија његовим морима (The US Department of Defense 2019).

Слика 1. Регион Индо-Пацифика

Извор: Wadhwa 2020.

Термин Индо-Пацифик је присутан у геополитици, али је био некористићен деценијама. Његова рана употреба везује се за етнографију и океанографију још од 1850. године када је коришћен да би се описали морски екосистеми Индијског и Тихог океана (Medcalf 2013). Међутим, у геополитичким анализама интересантно је рећи да се термин Индо-Пацифик први пут појављује у раду Карла Хаусхофера „Индо-пацифички простор” (*Indopazifischer Raum*) 1920. године, од када се повремено користио у званичној комуникацији (Khurana 2019). Иако се у геополитичким односима 20. века преовлађујуће употребљавао термин Азија-Пацифик, па чак и Азија-Индија-Пацифик, нарастањем Кине и Индије као регионалних економских и војних сила и њиховим све израженијим активностима у Индијском и Тихом океану, појавило се мишљење да се водена пространства ова два океана више не могу посматрати одвојено, него као једна геополитичка макро целина (Heiduk and Wacker 2020).

У савременој геополитици 21. века Индо-Пацифик се више не користи само као термин. Он је пре свега постао стратешки концепт чији се настанак везује за јапанског премијера Шинзо Абеа (*Shinzo Abe*) и његов говор у индијском Парламенту 2007. године, током којег је позвао на стратешко партнерство Индије и Јапана у циљу осигурања слободног геокономског повезивања, просперитета, владавине права и поштовања поморских закона о слободи пловидбе и безбедносној стабилности азијског римланда (Ministry of Foreign Affairs of Japan 2007). Међутим, већина аналитичара сматра да је ово био производ страха од нарастајуће кинеске економске и војне моћи и њеног све већег утицаја у региону Индо-Пацифика. Формирање стратешког партнерства са Индијом, уз већ развијене партнерске односе са САД, имало је за циљ успостављање регионалног поретка који не би био дефинисан економском, политичком, географском, војном и стратешком доминацијом Кине, чиме би се спречило да иста постане регионални хегемон са глобалним аспирацијама (Dolven and Vaughn 2020).

Концепт Индо-Пацифика је наредних неколико година доживео стратешку трансформацију и добио значајно место у стратешким документима најзначајнијих држава овог региона (Bhatt 2018). Већ 2010. године тадашња државна секретарка, Хилари Клинтон (*Hillary Clinton*), говорећи о сарадњи САД и Индије, наглашава да су САД свесне важности индо-пацифичког региона за глобалну размену и трговину, те да је исти кључан за будућност САД. Пратећи визију Хилари Клинтон, годину дана после, тадашњи амерички председник Барак Обама (*Barack Obama*) усваја стратегију „ребаланса према Азији” (*Rebalance to Asia*) након чега је „пиво” (*Pivot to Asia*) према Индо-Пацифику постао покретачка снага америчких дипломатских, економских и војних активности.³ Међутим, како аналитичари сматрају америчка „стратегичка ребаланса” је имала превише либералан приступ према Индо-Пацифику, док су методе обуздавања кинеске одбране биле усмерене на јачање владавине

³ *Pivot to Asia* или *Rebalance to Asia* је америчка стратегија усмерена на економско и војно обуздавање нарастајуће кинеске моћи, те обесхрабтивање кинеских покушаја да преобликује регионални поредак помоћу силе и застрашивања. Базирала се на америчком уверењу да су САД азијско-пацифичка сила, легитимни регионални играч и неупитни глобални предводник. У својој основи она представља спољно политичку платформу у циљу очувања америчке супремације у азијско-пацифичкој регији (Toshi 2013).

права кроз регионалне политичке, економске и војне структуре земаља региона, што у пракси и није дало очекујуће резултате.

До потпуног заокрета у америчкој политици према Индо-Пацифику долази избором Доналда Трампа (*Donald Trump*) за председника САД. За разлику од „меког” приступа председника Обаме, председник Трамп је заузео „тврђи” став према све израженијим и агресивнијим кинеским активностима у региону Индо-Пацифика. То је веома јасно артикулисано у два најважнија америчка стратешка документа – Националној стратегији безбедности из 2017. године и Националној стратегији одбране из 2018. године. Из ова два стратешка документа видљиво је да САД више не говоре о регионалном концепту Индо-Пацифика, него да је исти добио форму геополитичког појма и значајно место у државној стратегији названој „стратегија слободног и отвореног Индо-Пацифика” (Demir 2018).

Америчка „стратегија слободног и отвореног Индо-Пацифика” заговара регионални поредак у коме ће се суверене и независне земље и различите културе економски развијати и напредовати у миру. Иако симболичног назива, самом стратегијом су јасно артикулисани амерички стратешки интереси у односу на регион Индо-Пацифика, али и послате две веома битне поруке земаљама региона. Прво, појам „слободно” подразумева да суверене и независне државе региона, на међународном плану, доносе сопствене одлуке без присиле других држава, а да на унутрашњем плану исте поштују основна људска права, да су транспарентне и да предузимају неопходне мере у борби против антикорупције. Друго, појам „отворено” подразумева отворене поморске линије комуникација, отворену и приступачну логистичку инфраструктуру која ће убрзати регионални напредак и интеграције, отворене инвестиције и тржишну економију и отворену трговину. Међутим, без обзира на висок ниво економске међузависности и повезаности САД и земаља региона, као и САД и Кине, стратегија САД се може окарактерисати као стратегија обуздавања чији је циљ спречавање ширења кинеског утицаја у региону Индо-Пацифика (Fulton 2017, 45–46).

ИНДО-ПАЦИФИК У СТРАТЕШКИМ ДОКУМЕНТИМА РЕГИОНАЛНИХ СИЛА

Стратешки заокрет у америчкој спољној политици још од времена администрације председника Обаме је био сигнал регионалним силама као што су Индија, Јапан и Аустралија да своју националну и одбрамбену политику прилагоде новонасталој реалности Индо-Пацифичког региона.⁴ Тако је већ у мају 2013. године Влада Аустралије усвојила, а касније 2017. године допунила, Белу књигу одбране, која је била први официјални и формални документ једне индо-пацифичке државе, у коме се наглашава њена приврженост концепту Индо-Пацифика у савременим условима (Khurana 2019).

Као деценијски савезник САД у региону, Јапан је заговорник и носилац стратегије „слободног и отвореног Индо-Пацифика”. Свестан убрзаног нарастања кинеске економске и војне моћи и све присутнијег и агресивнијег утицаја у региону Индо-Пацифика, који су у супротности са јапанским националним интересима, јапанска стратегија „слободног и отвореног Индо-Пацифика” представља скуп иницијатива усмерених на промоцију економског просперитета земаља региона кроз међународно признату владавину права и побољшање већ постојеће економске повезаности земаља региона. Међутим, поједини аналитичари се слажу у оцени да је јапанска стратегија „слободног и отвореног Индо-Пацифика” противтежа кинеској Иницијативи „појаса и пута” како би се повратио економски и политички утицај Јапана над земљама региона, изгубљен након кинеске најаве Иницијативе у 2013. години (Berkofsky 2019). Поред тога, аналитичари се слажу и у оцени да јапанска стратегија није доследна и кохерентна и да је вођена сопственим националним интересима, не уважавајући интересе осталих земаља региона, пре свега Индије (Prasad 2019). Јапанска стратегија се карактерише као покушај Токија да има активнију улогу у региону, нарочито када је у питању сигурност поморских линија комуникација и транспорта

⁴ Термин Индо-Пацифик је у задњих неколико година нашао своје место у најважнијим стратешким документима САД, Јапана, Индије и Аустралије што само по себи илуструје колики значај ове државе придају региону Индо-Пацифика. Иако се у свим овим документима директно наглашава потреба мирног развоја, владавине права, поштовања суверенитета и територијалног интегритета држава региона, те очувања његове стабилности, ипак се индиректно осуђује агресивна кинеска дипломатска, економска и војна политика у региону Индо-Пацифика (Khurana 2019).

кроз воде Индијског океана, Јужног и Источног кинеског мора, од којих зависи просперитет јапанске економије (Prasad 2019).

Упоређујући јапанску и америчку „стратегију слободног и отвореног Индо-Пацифика” може се закључити да је прва много шира и свеобухватнија. Док је америчка више фокусирана на безбедносне изазове, ризике и претње и обуздавање нарастајуће економске и војне моћи Кине, стратегија Јапана је више усмерена на економски развој и инфраструктурна улагања, која за циљ имају унапређење економске и политичке повезаности земаља региона. С тим у вези, закључује се да јапанска стратегија нуди оно што народи Индо-пацифичког региона желе, за разлику од америчке стратегије која се базира на политичком, економском и војном надметању са Кином (Prasad 2019).

У геостратешком концепту Индо-Пацифика Индија заузима централно место. Као растућа регионална и економска сила Индија је велики конкурент кинеским геополитичким и геоекономским амбицијама, те је препозната као стратешки партнер, првенствено САД, а затим Јапана и Аустралије, у ограничавању кинеског утицаја у региону Индо-Пацифика. Међутим, за разлику од агресивног америчког приступа исказаног кроз стратегију „слободног и отвореног Индо-Пацифика”, Индија је, придржавајући се свог деценијског принципа одржавања добросуседских односа, заговорник мултилатерализма и политике балансирања у односима са САД и Кином (Panda 2019). За разлику од САД и Јапана који имају дефинисане и усвојене стратегије за Индо-Пацифик, Индија је своје циљеве јасно артикулисала кроз „визију слободног, отвореног и укључујућег Индо-Пацифика” (Panda 2019). Овакав индијски приступ израз је њене одлучности да не служи интересима појединих земаља, пре свега САД, него да има стратешку аутономију у сопственој спољној политици (Malik 2018).

Садашње индијско политичко руководство је свесно стратешке важности Индијског океана не само за Индију него за цели регион. Више од 40 држава и скоро 40% светске популације је у овом региону. Половина светског контејнерског транспорта, трећина свих роба и две трећине светског транспорта нафте одвија се водама Индијског океана (Bhatt 2018). Чак 95% укупне индијске трговине и 90% увоза нафте зависи од транспорта водама Индијског океана (2018).

Свесна стратешке важности Индијског океана и своје улоге у геополитичком концепту „Индо-Пацифика”, али и вођена сопственим

националним интересима, Индија је усвојила политику „деловања на истоку” (Panda 2019). Иако је званични циљ ове политике промовисање економске и културне сарадње и развој добрих односа са земљама региона, реалност је сасвим другачија. Агресивна кинеска политика у Јужном кинеском мору и водама Индијског океана, приморала је Индију на покушај балансирања овом кинеском стратешком изазову својим присуством у водама источно од мореуза Малака како би заштитила своје поморске линије комуникације коју су виталне за њену економију (2019). Међутим, још значајнија је чињеница да је овом политиком Индија, поред економског, јасно исказала и свој стратешки фокус на регион Индо-Пацифика, свесна чињенице колико је овај широки поморски регион значајан за њену нарастајућу економију у 21. веку (Bhatt 2018).

КИНЕСКИ СТРАТЕШКИ ПРИСТУП ИНДО-ПАЦИФИКУ

До стратешког заокрета Америчке администрације према Азији долази у време председника Обаме, који је подразумевао мање ангажовање на Блиском истоку, а веће присуство у Источној Азији у кинеским дипломатским круговима. Ово је схваћено као хегемонистичка тежња САД, усмерена на обуздавање растућег кинеског утицаја у региону (Павковић 2018). Свесна изазова, ризика али и претњи овакве америчке политике по свеукупну националну безбедност, Кина је предузела стратешке кораке у ублажавању, па чак и у неутралисању ефеката америчке политике „ребаланса”. Један од тих корака, усмерен првенствено на одржавање економског раста, али и са одређеним геополитичким циљевима, је било покретање Иницијативе „један појас, један пут” 2013. године, током посета кинеског председника Си Ђинпинга Казахстану и Индонезији (Miracola 2019).

Иницијатива „Појас и пут” са геополитичког аспекта је постала један од битних могућности које је Кина почела да примењује за остваривање својих интереса. Анализирајући основне циљеве Иницијативе поједини академски аутори се слажу у оцени да је иста политичко-економски пројекат са економским, политичким, али и безбедносним мотивима и циљевима (Павковић 2018). Са економског аспекта, Иницијатива „појас и пут” је „амбициозан пројекат који би требао да обухвати преко 65 земаља, чији је удео

у светском БДП-у 30%, у којима живи 62% светске популације и на чијем располагању стоји 75% енергетских резерви” (Павковић 2018). Смисао овог мега-пројекта је био да пружи могућност развој транспортне инфраструктуре (првенствено путеве, железнице и луке), као и развој енергетске инфраструктуре (електрична мрежа, нафтоводи и гасоводи, терминали за течни нафтни гас, нуклеарни реактори, обновљиви извори енергије), уважавајући као приоритетни развој информационе инфраструктуре земаља на коридорима копненог и поморског појаса и пута (Demir 2018).

Међутим, може се закључити да економски аспекти и циљеви Иницијативе служе Пекингу првенствено као инструмент успостављања контроле над економским и финансијским токовима, ширењу политичког утицаја и јачању кинеске меке моћи на регионалном и глобалном плану (Miracola 2019). Ширење и јачање кинеске меке моћи најочигледније је кроз финансирање инфраструктурних пројеката у другим државама, које је базирано на зајмовима, а не на донацијама, чиме Пекинг стиче приступ страним тржиштима, постепено шири мрежу економских веза и политичке сарадње, али временом добија и надмоћ над другим државама. Пројекат „појаса и пута” има и веома значајну геостратешку компоненту. Као економска сила у успону са све већим потребама за несметаним дотоком стратешких сировина, неопходних за подршку њеној захукталој привреди, Кина се у транспорту истих највише ослања на поморске руте снабдевања и комуникација (Fulton 2018). Значајно је напоменути да се око 80% кинеског увоза енергената са Блиског истока транспортује водама Индијског океана и пролази кроз Малајски мореуз⁵ чију сигурност неформално контролишу морнарице САД и Индије. Због тога је Кина веома свесна чињенице да су индо-пацифичке поморске руте снабдевања и комуникације виталне за њену енергетску безбедност, као и потребе њихове одбране од потенцијалних непријатеља (Demir 2018).

Недостатак сопствених природних ресурса неопходних да подрже њену растућу економију захтева од Кине да решења тражи на прекоморским тржиштима Блиског истока и Африке. Међутим, таква ситуација као резултат има стварање стратешке зависности Кине од слободе и безбедности транспорта сировина поморским

⁵ Тадашњи кинески председник Ху Ђинтао (*Hu Jintao*) је 2003. године „сковао синтагму малајска дилема, где је означио безбедносну опасност Кине у погледу Малајског мореуза, а посебно када су у питању транзитни трговачки бродови” (Storey 2006).

линијама снабдевања и комуникације кроз воде Индијског океана и Јужног кинеског мора, које су у великом обиму контролисане од стране западних поморских сила и Индијске морнарице (Baker 2014). Један од начина заштите сопствених поморских линија снабдевања и комуникација од Блиског истока и Африке до својих обала јесте изградња инфраструктуре и лука у земљама које имају излаз на Индијски океан, као што су Мјанмар, Бангладеш, Шри Ланка, Камбоџа, Тајланд и Пакистан, познате и као „ниска бисера” (Rehman 2010).

Са кинеског гледишта концепт „ниског бисера” која је комбинација економских инвестиција, постављени циљ је да створи услове за ресурса за функционисање кинеске привреде, али и једна од приоритетних услова за коришћење лука за војне потребе. Посебно је интересантно ово последње што у потпуности одговара стратегијским замислима кинеских теоретичара о неопходности изградње војних поморских база и инфраструктуре, односно војних стратешких упоришта у водама Индијског океана, као стратешких тачака за подршку активности кинеске поморске флоте (Migacola 2019). То би допринело „јачању капацитета ратне и трговачке флоте са циљем остваривања неопходне контроле поморских линија комуникација и стварању предуслова за пројектовање моћи далеко од региона у којем је Кина то традиционално чинила” (Зарић 2018).

Како би заштитила своје виталне поморске линије снабдевања и комуникација, али у исто време била у могућности да пројектује војну моћ далеко од своје територије, Кина већ годинама посебну пажњу поклања развоју капацитета и способности Народно Ослободилачке Армије, а нарочито њене морнарице. Основни циљ овакве политике јесте заштита кинеских националних интереса у светлу нарастајућих регионалних тензија са САД и Индијом у рејону Индо-Пацифика. Циљеви кинеске поморске стратегије по први пут су јасно исказани у Белој књизи одбране из 2014. године, познатој и као „Кинеска војна стратегија”, а додатно потврђени у Белој књизи одбране из 2019. године (Стојановић и Шарановић 2021).

Стално присуство америчких војних снага и јачање војног савезништва у региону, спорови око поморских граница, модернизација јапанских Оружаних снага и сепаратистичке тежње покрета за независност Тајвана, Тибета и Источног Туркестана у провинцији Синђанг, означени су као највећа претња кинеској националној безбедности. У складу са стратешким проценама,

дефинисане су нове мисије и задаци Народноослободилачке армије Народне Републике Кине (НОАК), од којих су заштита кинеских „поморских права и интереса” и интереса у „новим димензијама”, као што су сајбер и свемирска димензија, задаци највишег приоритета (Blasko 2015).

Дефинисање „заштите поморских права и интереса” као стратешког задатка, од којих је заштита „прекоморских интереса” од највишег приоритета, показала је стратешку оријентацију Кине према „далеким морима” (Singh 2016). Огроман значај мора и океана за савремену Кину захтева посебан приступ и заштиту поморских права и интереса у коме ће кинеска Ратна морнарица имати одлучујућу улогу, чиме је концепт „одбране мора у близини кинеског копна” замењен концептом „одбране мора у близини кинеског копна и заштитом интереса на далеким морима” (Fravel 2012).

Суочена са изазовом заштите својих поморских линија снабдевања и комуникације, Кина се окренула тражењу алтернативних решења, као што је изградња нафтовода и гасовода копненим делом Азије да би заобила Малајски мореуз. Једна од алтернативних рута за снабдевање енергетским ресурсима спада коридор Кина-Пакистан који повезује пакистанску луку Гвадар са излазом на Персијски залив, а које се повезује кинеском провинцијом Синђанг, где би се избегао транзит кроз Малајски мореуз, а тиме и повећала енергетска безбедност Кине (Khurana 2018). Поред тога, поједини аналитичари сматрају да су друге могуће руте за снабдевање ресурсима управо коридори копненог „Економског појаса пут свиле”, који задиру дубоко у евро-азијску копнену масу и регионе Каспијског базена, богате природним ресурсима, пре свега нафтом и природним гасом. У том смислу Кина је већ склопила стратешка партнерства са свим државама Централне Азије и обезбедила пролазак два економска коридора „појаса и пута” кроз исте – Кина-Централна Азија-Западна Азија и Евроазијски копнени мост. Наведеним коридорима кроз мрежу гасовода, нафтовода и путне и железничке инфраструктуре повезаће се неразвијене западне кинеске провинције са Централном Азијом, али и умањити кинеска зависност од снабдевања поморским путем (Harper 2019).

ЈУЖНО КИНЕСКО МОРЕ КАО ГЕОСТРАТЕШКИ ПИВОТ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Стратешка и геополитичка игра 21. века у Индо-пацифичком региону најизраженија је у водама кинеских приобалних мора, од којих је Јужно кинеско море од посебног значаја. Распрострањено од Сингапура и Малајског мореуза на југозападу до Тајванског мореуза на североистоку, Јужно кинеско море „представља мост и функционише као грло између Индијског океана и западног Пацифика – маса повезујућег економског ткива где срстају глобалне поморске руте” (Kaplan 2014). Поред тога, изузетне резерве природних ресурса и најзначајније светске поморске линије снабдевања и комуникације чине ову водену површину стратешком осовином 21. века где се економски, политички и војни интереси највећих регионалних и светских сила укрштају (Baker 2014). Како Каплан наводи, две трећине енергетског увоза Јужне Кореје, скоро 60% јапанског и тајванског енергетског увоза и 80% кинеског увоза сирове нафте транспортује се водама Јужног кинеског мора (Kaplan 2014, 9–10).

Међутим, није само стратешка локација, поморске линије транспорта и комуникације и резерве природних сировина оно што даје геостратешку важност Јужном кинеском мору. У овом региону налази се више од 200 мањих острва, гребена, спрудова и других рељефних облика над којима „историјско” право полаже већина земаља која излазе на његове воде (Haunton 2014). Поједини аналитичари сматрају да Кина, као сила која у овом тренутку јача посебно на економском пољу, мада ни у војном смислу не заостају, са својом агресивном политиком где утиче на дешавању у Јужном кинеском мору, због чега геостратегијски значај овог мора постаје увелико присутна где привлаче пажњу других регионалних и светских сила (Зарић 2018).

Главно место у интересима свих заинтересованих држава у територијалним споровима представљају Сиша (Парцелска острва) и Нанша (Архипелаг Спратли) острва која заузимају централни положај у Јужном кинеском мору. Геополитички значај наведених острва се углавном представља првенствено у њиховој позицији, разлози за то постоје, а један од тих су природни ресурси који се налазе у њиховој непосредној близини (Зарић 2018). Кина у решавању територијалних спорова око ових острва, али и других острва у Јужном кинеском мору, углавном користи моћи и силе,

изградњом вештачких острва на спорним гребенима, док са друге стране остале државе које полажу право на нека од спорних острва наступају са становишта поштовања међународних права и обавеза (2018). Изградњом вештачких острва у Сиша и Нанша архипелагу, Кина планира да оствари неколико геополитичких циљева. Прво, тиме ствара могућности проширивања капацитета за пројектовање моћи на простору које обухвата Јужно кинеско море, а посебно да се контролише Малајски мореуз,⁶ који је уједно и најважнија „тачка загушења” на поморским комуникацијама у том региону. Друго, Кина у складу са својим циљевима остаје при замисли да проширили своју „стратешку дубину” и како би била у могућности да штити своје интересе у „удаљеним морима”. Треће, ова острва би Кина могла употребити као логистичке базе НОАК у примени концепта *anti access/area denial – A2/AD* против поморских снага САД, као стратешког противника, али и његових савезника, што се може схватити као средство и начин супротстављања америчком заустављању напредовање Кине (Зарић 2018). Међутим, како би се зауставила кинеска потпуна доминација у водама Јужног кинеског мора, један од начина је изградња вештачких острва, где би пре свега САД, али и Јапан, Индија и Аустралија покренули тзв. „операције слободне навигације” кроз воде овог мора, са основним циљем стварања јачег политичког, економског и војног притиска на Кину.⁷

Сагледавајући растући значај Јужног кинеског мора у регионалним и глобалним оквирима, видљива и снажна заинтересованост Кине на економском, политичком и војном нивоу за ову акваторију остаје и за будућност. Зато постоје два основна разлога за појачане активности Кине у водама Јужног кинеског мора – потреба за природним ресурсима и стратешки приступ. Тренутне кинеске резерве природних ресурса нису довољне да подрже њену растућу економију. Према кинеским проценама, Јужно кинеско море поседује 130 милијарди барела сирове нафте и, ако

⁶ Да ли постоји опасност, и брига за сигурност трговачке пловидбе, стварна дилема Малајског мореуза „заправо задире у енергетску безбедност Кине, имајући у виду да се целокупни превоз енергента из држава Персијског залива обавља овом рутом”. Видети Ji 2007; Leung 2011; Zhang 2011. Такође, треба указати да „Малајски мореуз није једини безбедности проблем за несметану пловидбу кинеских трговачких бродова” (Stekić 2021, 267).

⁷ Саме „операције слободне навигације”, подразумевају да амерички ратни бродови учестало прилазе вештачким острвима у Јужном кинеском мору на мање од 12 миља, као и да су интензивирали своје пловидбе овим морем (Rossiter 2018).

су прогнозе тачне, то је више него било који други регион у свету изузев Саудијске Арабије (Карпан 2014, 10).

Како Каплан наводи, „контрола резерви сирове нафте и природног гаса у водама Јужног кинеског мора”, као резултат би имала њену мању енергетску зависност од Блиског истока и Африке. Поред тога, Кина би делимично умањила своју „дилему Малајског пролаза”, односно своје ослањање на уски и рањиви Малајски мореуз кроз који пролази велики део њеног увоза, али и извоза (Карпан 2014, 10–41).

Малајски мореуз је за Кину од стратешког значаја и уједно представља њезин безбедносни ризик, нарочито по питању енергетске безбедности имајући у виду чињеницу да скоро 80% кинеског прекоморског увоза нафте и природног гаса пролази кроз овај мореуз. У кинеским стратешким размишљањима зависност од овог уског пловног пута позната је под термином „дилема Малајског пролаза” и базира се на закључку да „ко год контролише Малајски мореуз, ефективно држи у захвату кинески стратешки енергетски пролаз и може да запрети кинеској енергетској безбедности у било ком тренутку” (Зарић 2018).

Међутим, нису само приступ и експлоатација ресурсима покретачка снага кинеских поморских активности и амбиција у Јужном кинеском мору. Контрола Малајског мореуза, како Френсис Семпа истиче, кључна је и за ометање кинеског стратешког приступа Индијском океану као и државама произвођачима деривата на Блиском истоку као и у Африци (Sempra 2019). Кинески стратеги свесни су чињенице да би, у случају било каквог сукоба у региону овог мора а нарочито са Тајваном, Малајски мореуз као стратешка локација био стављен под контролу САД и њених савезника, чиме би оствариле своју геополитичку надмоћ, ускратиле стратешки приступ Кини у воде Индијског и Тихог океана и контролисале њене енергетске токове (Panda 2018).

Стратешки гледано Јужно кинеско море је за Кину оно што је Карипско море било за САД или Северно море за Велику Британију у 19. и 20. веку (Spruckman 1942). Каплан закључује да је „борба са европским силама за доминацију у Карипском мору и остваривање исте, дала САД стратешку предност у контроли западне хемисфере, која јој је омогућила да има баланс снага на источној хемисфери против сила као што су Јапан и Русија (Карпан 2014, 13). То је управо оно што Кина настоји да оствари у Јужном кинеском мору у што

дужем периоду. Јер, како Каплан даље наводи, уколико кинеска морнарица замени морнарицу САД као доминантну силу у Јужном кинеском мору или чак достигне паритет са њом, то ће јој обезбедити геостратешке могућности, као што је то Карипско море обезбедило САД (10–14). Због тога се може рећи да је Јужно кинеско море кључ кинеске геостратешке будућности.

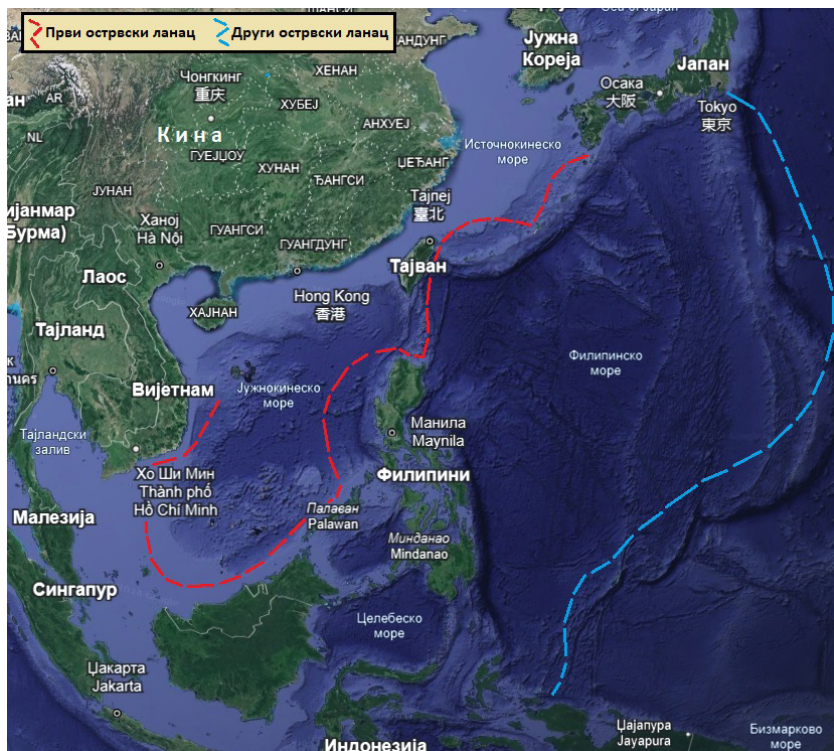
Доминација водама Јужног кинеског мора створила би повољне услове за Кину у два смера. Прво, Кина би била у позицији да доминира источном хемисфером против Јапана и Индије, али и да направи баланс снага у западној хемисфери у односу на САД. Друго, Кина би у том случају постала поморска сила на „два” океана и била у позицији да доминира у два геовектора, западни део Тихог океана и Индијски океан (Каплан 2014, 29–49). Тиме би Кина имала могућност да контролише поморске линије снабдевања и комуникације, стратешке базе и поморске „тачке загушења” и осигура неопходне ресурсе за своју нарастајућу економију који долазе са Блиског истока и Африке.

Геополитички проблем са којим се САД у данашње време сусрећу у региону Индо-Пацифика јесте питање како задржати „предњи периметар одбране” и спречити све агресивнији поморски приступ и продор Кине у воде Тихог океана у односу на оно што се зове „први и други ланац острва” (Зарић 2018). Амерички стратеги сматрају да је тренутни ниво развијености капацитета кинеске морнарице такав да иста није у могућности да доведе у питање надмоћ америчке морнарице у водама западног Пацифика (Scott 2012). Међутим, убрзани темпо и изградња њених капацитета и способности омогућиће јој веома брзо да оствари „контролу”, па чак и „превласт” у Јужном кинеском мору. Таква ситуација би довела до значајног опадања, па чак и до потпуног онемогућавања приступа морнарици САД водама Јужног кинеског мора (Зарић 2018). Блокирањем улаза у Јужно кинеско море из правца западног Пацифика, Кина би била у могућности да своје тежиште фокусира према југу у смеру стратешки важног Малајског мореуза и Индијског океана.

Кинеска војна модернизација има регионалне, економске и стратешке импликације. Посматрано у регионалним оквирима војна модернизација и развој НОАК је питање које брине остале земље Индо-пацифичког региона, са нерешеним територијалним споровима са Кином које постоје у Источном и Јужном кинеском

мору. Економски, како Дин тврди, „мора `унутар првог ланца острва` су одлучујућа за контролу поморских линија комуникација кроз Јужно кинеско море, које повезују Кину са регионом Пацифика, али и са Блиским истоком, Африком и Европом” (Dian 2013). Стратешки гледано, кинеска војна модернизација је оријентисана на онемогућавање и одбијање утицаја САД у случају било каквог војног сукоба у региону, што би афирмисало Кину као глобалну силу (Rogers 2014).

Слика 2. Први и други острвски ланац

Извор: Coates 2017.

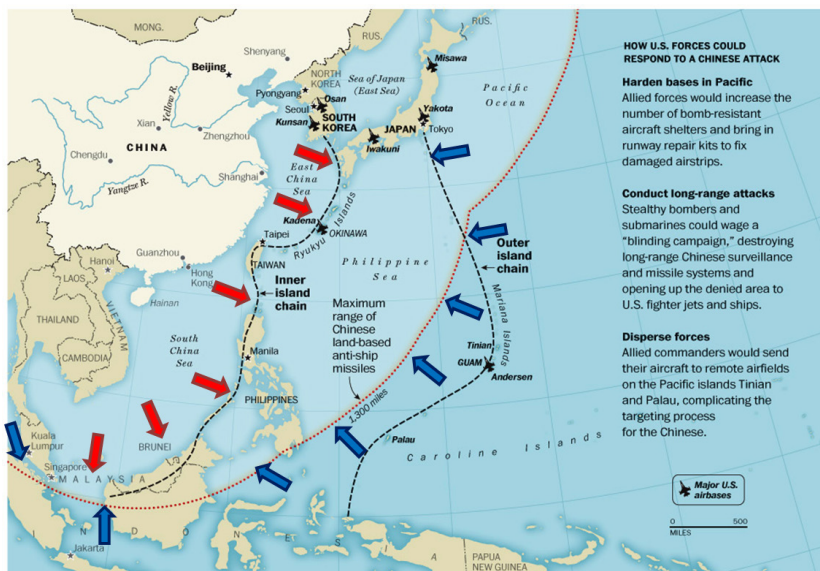
Програм кинеске војне модернизације је веома интензиван у последњих 20-ак година и базиран је на развоју капацитета и способности кинеске морнарице, технолошкој модернизацији ваздухопловства и развоју балистичких и ракетних снага⁸ (Dian

⁸ Ова модернизација укључује свемирски програм, поморске и ваздушне снаге, сајбер снаге, стратешке ракетне снаге и копнену војску. Међутим, најзначајнија је кинеска

2013). Међутим, посебна пажња САД је посвећена противмерама кинеском концепту *anti access/area denial* – A2/AD са фокусом на могућности нових противбродских балистичких пројектила, који са дометом већим од 3000 км могу уништити мете са својих положаја дубоко у кинеској територији (Слика 3) (Dian 2013).

Стратешки корак Кине у развоју балистичких пројектила дугог домета представља озбиљну претњу америчким базама у западном Пацифику (Hayton 2014). У евентуалном сукобу, уколико би Кина одлучила да употреби ове балистичке капацитете, америчке снаге би се нашле „закључане” између кинеског копна и „првог и другог ланца острва” чиме би изгубиле могућност пројекције силе у овом изузетно важном простору. Стратешки гледано, формирање једне такве *no go zone* за америчке снаге, довело би до њихове немогућности заштите својих Азијских савезника (Dian 2013).

Слика 3. Како би америчке снаге могле да одговоре на кинески напад

Извор: Kazianis 2014.

У оквиру „првог ланца острва” стратешки значај има положај Тајвана. И док Кина Тајван сматра делом своје територије и

посвећеност развоју противбродских балистичких пројектила, интерконтиненталних балистичких пројектила и балистичких пројектила за лансирање са подморница (Dian 2013).

„националним наслеђем”, САД о њему говоре као најизразитијем моделу азијске демократије. Међутим, стратешки гледано Тајван је „велики зид” који Кина жели да пређе, те је у том смислу његова позиција немерљива, с обзиром да ово острво представља тачку са које се кинеско копно највише „затвара” или „отвара” према Пацифику (Зарић 2018).

Стављањем Тајвана под своју контролу, кинеске поморске и ваздушне снаге би коначно биле у могућности да пробију физичку и географску баријеру звану „први ланац острва” и добију слободан излаз на западни Пацифик, уз истовремену, готово потпуну, контролу северног обода Јужног кинеског мора (Malik 2018). Поред тога, Кина би била у могућности да директно угрози јапански вектор деловања у смеру исток-запад и испољи јак притисак на мање обалске земље у Југоисточној Азији. Последица таквог геостратешког позиционирања Кине би била њена могућност да надгледа активности јапанске и морнарице САД са изузетном лакоћом, али и да контролише и ускраћује транспорт кроз Тајвански мореуз (Rogers 2014). Стратешки гледано, уколико Кина стави Тајван под своју контролу то ће изазвати тектонски поремећај у геостратешком балансу снага у Индо-пацифичком региону у 21. веку (Scott 2012).

ЗАКЉУЧАК

На почетку 21. века Индо-Пацифик је постао светски геополитички центар гравитације и геополитичка позорница надметања најбрже растућих светских економија данашњице у коме су Сједињене Америчке Државе, вођене сопственим националним интересима, појачале своје ангажовање и стално присуство. Јачање кинеске и индијске економске, политичке и војне моћи, као и њихов све активнији регионални и међународни ангажман, имају значајан утицај на глобални систем којим су донедавно суверено владале САД.

У геополитичким односима 20. века термин „Азија-Пацифик”, па чак и „Азија-Индија-Пацифик” је био доминантан. Међутим, нарастањем Кине и Индије као регионалних економских и војних сила и њиховим све израженијим активностима у Индијском и Тихом океану, довели су до нове геополитичке реалности у којој се водена прострaнства ова два океана више не могу посматрати одвојено, него као једна геополитичка макро целина. Динамична геополитичка кретања у региону Источне Азије у првим деценијама

21. века резултирала су и еволуцијом термина Индо-Пацифик. Он се у данашње време не користи само да би се описало копнено и водено пространство од обала Јапана до обала источне Африке, него је своје место нашао и у најважнијим стратешким документима регионалних сила.

Данашња геополитичка дешавања несумњиво показују да је Кина најважнија држава у региону Индо-Пацифика. Њен успон према статусу регионалне силе са глобалним аспирацијама изражен је све одлучнијом одбраном националних интереса и политиком праћеном позиционирањем у оним деловима региона које она сматра од посебног интереса. То је разлог због којег је регион Индо-Пацифика постао поприште америчко-кинеског ривалства последњих година, у којем су обе силе, скоро па отворено, изразиле своје стратешке намере. Настојања Кине да истисне САД из Источне Азије и преузме улогу регионалног хегемона, представља велики изазов за америчку доминацију у Индо-пацифичком региону. САД и даље сматрају да стабилност и просперитет овог региона мора да почива на међународном поретку и владавини закона чији су оне предводник. Све очигледније јачање америчке војне присутности у региону, јачање старих и склапање нових политичких, економских, а нарочито војних партнерских односа са државама Индо-пацифичког региона, и проглашавање Кине стратешким конкурентом у својим највишим државним стратешким документима, јасно дају до знања да је америчка стратегија усмерена према покушају ограничавања и обуздавања растућег регионалног и глобалног кинеског утицаја.

Стратешка и геополитичка игра на почетку 21. века у Индо-пацифичком региону најизраженија је у водама кинеских приобалних мора, од којих је Јужно кинеско море од посебног значаја. Ово море је првих деценија новог века постало светски центар гравитације и поприште светске геополитичке борбе. Док је за већину земаља региона Јужно кинеско море важно са становишта природних ресурса и слободних поморских линија комуникације, за Кину је оно од геостратешког значаја. Доминацијом и контролом овог мора Кина би имала могућност да контролише поморске линије снабдевања и комуникације, стратешке базе и поморске „тачке загушења” Малајског и Тајванског мореуза и да осигура неопходне ресурсе за своју нарастајућу економију који долазе са Блиског истока и Африке. Још значајније, Кина би остварила стратегијски циљ слободног и неометаног приступа водама Индијског и Тихог

океана, што првенствено САД, али и остале земље региона желе да спрече. Управо је то основни разлог америчке политике „ребаланса” чија је суштина у покушају обуздавања и ограничавања кинеског растућег утицаја у региону. Због тога се може рећи да регион Индо-Пацифика представља нову геополитичку реалност и сценарио који ће обликовати светску политику, економију и безбедност у годинама испред нас, а да ће Јужно кинеско море бити и остати кључ кинеске геостратешке будућности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Зарић, Иван М. 2018. „Таласократска димензија савремене кинеске геополитике.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Павковић, Олга. 2018. „Безбедносни аспекти Иницијативе Појас и Пут.” *Политика националне безбедности* 15 (5): 121–138. DOI: 10.22182/pnb.1522018.7.
- Стојановић, Станислав, и Јованка Шарановић. 2021. „Азијски пацифик и Америчко Кинеско надметање.” *Српска политичка мисао* 71 (1): 111–143. DOI: 10.22182/spm.7112021.6.
- Траиловић, Драган. 2011. „Централна Азија и нова Велика игра – главни геополитички актери.” *Национални интерес* 7 (10): 363–386. DOI: 10.22182/ni.1012011.16
- Auslin, Michael. 2011. “The struggle for power in the Indo-Pacific.” *Turkish Policy Quarterly* 10 (3): 146–151.
- Baker, Rodger. 2014. “China’s Moves in the South China Sea: Implications and Opportunities.” *Stratfor*. November 10, 2014. <https://fdocuments.in/document/chinas-moves-in-the-south-china-sea-implications-and-opportunities.html>.
- Berkofsky, Axel. 2019. “Japan and the Indo-Pacific: Alive and Kicking.” In *Geopolitics by Other Means. The Indo-Pacific Reality*, eds. Axel Berkofsky and Sergio Miracola, 97–114. Milano: ISPI.
- Bhatt, Pooja. 2018. “Evolving Dynamics in the Indo-Pacific: Deliberating India’s Position.” *Journal of Indo-Pacific Affairs* 1 (1): 53–78.
- Blasko, Dennis. 2015. “The 2015 Chinese Defense White Paper on Strategy in Perspective: Maritime Missions Require a Change in the PLA Mindset.” *China Brief* 15 (12): 1–21.

- Bouchard, Christian, and William Crumplin. 2010. "Neglected no longer: the Indian Ocean at the forefront of world geopolitics and global geostrategy." *Journal of the Indian Ocean Region* 6 (1) 26–51. DOI: 10.1080/19480881.2010.489668.
- China Power. n.d. "How Is China's Energy Footprint Changing?" *China Power*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://chinapower.csis.org/energyfootprint/#:~:text=According%20to%20China%20National%20Petroleum,will%20be%20sourced%20from%20elsewhere.>
- Claxton, Karl. 2014. "China's sea lines of communications – implications for the South Pacific?" *The Strategists*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <http://www.aspistrategist.org.au/chinas-sea-lines-of-communication-implications-for-the-south-pacific/>.
- Clinton, Hillary. 2010. "America's Engagement in the Asia-Pacific." *US Department of State*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/10/150141.htm>.
- Clinton, Hillary. 2011. "America's Pacific Century." *Foreign Policy*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>.
- Dan, McDaniel. 2012. "India, China and the United States in the Indo-Pacific region: coalition, co-existence or clash." *Centre for Defence and Strategic Studies at the Australian Defence College*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://defence.gov.au/ADC/Publications/documents/Commanders/2012/McDaniel-2012.pdf>.
- Demir, Emre. 2018. "Fragmented or Integrated Asia: Competing Regional Visions of the US and China." *Rising Powers Quarterly* 3 (2): 45–65.
- Dian, Matteo. 2013. "Japan and the US Pivot to the Asia Pacific." *The London School of Economics and political science*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/updates/LSE-IDEAS-Japan-US-Pivot.pdf>
- Dolven, Ben, and Bruce Vaughn. 2020. "Indo-Pacific Strategies of U.S. Allies and Partners: Issues for Congress." *Congressional Research Service*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. https://www.everycrsreport.com/files/20200130_R46217_770a61c4856a9a5aed99d6699f3423b6240ff1c3.pdf.
- Fravel, Taylor. 2012. "Maritime Security in the South China Sea and the Competition over Maritime Rights." *Cooperation from Strength*.

- Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <http://taylorfravel.com/documents/research/fravel.2012.CNAS.maritime.security.SCS.pdf>
- Fulton, Jonathan. 2018. "The Gulf between the Indo-Pacific and the Belt and Road Initiative." *Rising Powers Quarterly* 3 (2): 175–193.
- Harper, Tom. 2019. "China's Eurasia: the Belt and Road Initiative and the Creation of a New Eurasian Power." *The Chinese Journal of Global Governance* 5 (2): 99–121. DOI: 10.1163/23525207-12340039.
- Hayton, Bill. 2014. *The South China Sea – The Struggle For Power In Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Heiduk, Felix, and Gudrun Wacker. 2020. "From Asia-Pacific to Indo-Pacific – Significance, Implementation and Challenges." *German Institute for International and Security Affairs*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2020RP09_IndoPacific.pdf.
- Kaplan, Robert D. 2014. *Asia's Cauldron: The South China Sea and the end of a Stable Pacific*. New York: Random House.
- Kazianis, Harry. 2014. "Air-Sea Battle Concept: An Attempt to Weaken China's A2/AD Strategy." *ASPI*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <http://www.aspistrategist.org.au/wp-content/uploads/2014/02/NMS.png>
- Khurana, Gurpreet S. 2018. *The Indo-Pacific Region, The Emerging Geopolitical and Security Environment*. Dictus Publishing.
- Khurana, Gurpreet. 2019. "What is the Indo-Pacific? The New Geopolitics of the Asia-Centred Rim Land." In *Geopolitics by Other Means. The Indo-Pacific Reality*, eds. Axel Berkofsky and Sergio Miracola, 13–32. Milano: ISPI.
- Logan, Justin. 2013. "China, America, and the Pivot to Asia." *CATO Institute*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa717.pdf>
- Malik, Mohan. 2018. "China and India: Maritime Maneuvers and Geopolitical Shifts in the Indo-Pacific." *Rising Powers Quarterly* 3 (2): 67–81.
- Mearsheimer, John. 2014. "Can China Rise Peacefully?" *The National Interest*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <http://nationalinterest.org/commentary/can-china-rise-peacefully-10204>.
- Medcalf, Rory. 2013. "The Indo-Pacific: What's in a Name?" *The American Interest*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023.

- <http://www.the-american-interest.com/2013/10/10/the-indo-pacific-whats-in-a-name/>.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. 2007. “*Confluence of the Two Seas*”. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. August 2007. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/pmv0708/speech-2.html>.
- Miracola, Sergio. 2019. “The Indo-Pacific As a New Infrastructural and Economic-Trade Area: A Real Competitor to BRI?” In *Geopolitics by Other Means. The Indo-Pacific Reality*, eds. Axel Berkofsky and Sergio Miracola, 33–54. Milano: ISPI.
- Mohan, Raja. 2012. “The New Triangular Diplomacy: India, China and America at Sea.” *The Diplomat*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://thediplomat.com/2012/11/the-new-triangular-diplomacy-india-china-and-america-on-the-high-seas/?all=true>.
- National Archives and Records Administration. 2017. “National Security Strategy of the United States of America.” *National Archives and Records Administration*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/>.
- Panda, Jagannath P. 2018. “India’s Call on China in the Quad: A Strategic Arch between Liberal and Alternative Structures.” *Rising Powers Quarterly* 3 (2): 83–111.
- Panda, Jagannath P. 2019. “India and Pacific Ocean: the „Act East” Between Trade, Infrastructure and Security.” In *Geopolitics by Other Means. The Indo-Pacific Reality*, eds. Axel Berkofsky and Sergio Miracola, 71–95. Milano: ISPI.
- Prasad, Nidhi. 2018. “India’s Foray into the Indo-Pacific: Embracing Ambiguity through Strategic Autonomy.” *Semantic Scholar*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://pdfs.semanticscholar.org/68e8/1880c35a23226ab8767b2b26defb753e6e58.pdf?ga=2.52086241.918393891.1607749734-2038838477.1605797505>.
- Rehman, Iskander. 2010. “China’s String of Pearls and India’s Enduring Tactical Advantage.” *Institute for Defence Studies and Analyses*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. http://idsa.in/idsacomments/ChinasStringofPearlsandIndiasEnduringTacticalAdvantage_irehman_080610#footnote2_gmkic32.
- Rogers, James. 2014. Interview with Iskander Rehman. *European Geostrategy*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://csbaonline.org/about/news/indo-pacific-geopolitics>

- Rossiter, Ash. 2018. "The "Free and Open Indo-Pacific" Strategy and Japan's Emerging Security Posture An Amorphous Concept." *Rising Powers Quarterly* 3 (2):113–131.
- Stekić, Nenad. 2021. „Arktik kao severna maritimna komponenta kineske inicijative ‘Pojas i put’.” U *Regionalna bezbednost: pristupi, elementi, dinamika*, ur. Nevena Šekarić i Vladimir Trapara, str. 259–281. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Scott, David. 2008. "The Great Power 'Great Game' between India and China: 'The Logic of Geography'." *Geopolitics* 13 (1): 1–26. DOI: 10.1080/14650040701783243.
- Scott, David. 2009. "India's 'Extended Neighbourhood' Concept: Power Projection for a Rising Power." *India Review* 8 (2): 107–143. DOI: 10.1080/14736480902901038.
- Scott, David. 2012. "US Strategy in the Pacific – Geopolitical Positioning for the Twenty-First." *Geopolitics* 17 (3): 1–22. DOI: 10.1080/14650045.2011.631200.
- Scott, David. 2018. "The Indo-Pacific in US Strategy: Responding to Power Shifts." *Rising Powers Quarterly* 3 (2): 19–43.
- Sempa, Francis. 2019. "Tha Case for Containing China." *The Diplomat*. June 2019. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://thediplomat.com/2019/06/the-case-for-containing-china/>.
- Singh, Prashant. 2016. *Changing contexts of Chinese military strategy and doctrine*. New Delhi: Institute for Defence Studies and Analyses.
- Spykman, Nicholas. 2007. *America's Strategy in World politics*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Thayer, Carlyle. 2011. "Maritime Security and the Role of Naval Diplomacy in the South China Sea." *Maritime Security Asia*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://journals.sub.uni-hamburg.de/giga/jsaa/article/download/446/446-471-1-PB.pdf>
- The US Department of Defense. 2019. "Indo-Pacific Strategy Report. Preparedness, Partnership, and Promoting a Network Region." *The US Department of Defense*. Poslednji pristup: 05. decembar 2023. <https://media.defense.gov/2019/Jul/01/2002152311/-1/-1/1/DEPARTMENT-OF-DEFENSE-INDO-PACIFIC-STRATEGY-REPORT-2019.PDF>.
- Yoshihara, Toshi. 2013. "The US Navy's Indo-Pacific challenge." *Journal of the Indian Ocean Region* 9 (1): 90–103. DOI: 10.1080/19480881.2013.793914

Hatidža Beriša*

*School of National Defence “Vojvoda Radomir Putnik”,
University of Defence, Belgrade*

THE INDO-PACIFIC REGION AS A GEOPOLITICAL “PIVOT” OF THE 21ST CENTURY

Resume

The subject of the paper refers to the analysis of the geostrategic importance of the Indo-Pacific region and the geopolitical movements and events in it at the beginning of the 21st century. The rise of China as a political, economic, and military power is the most important event in the transformation of the global international system, which, until recently, was sovereignly ruled by the USA. This geopolitical reality directed the world’s attention from the Euro-Atlantic to the Indo-Pacific region. In addition, the economic growth of the region, in inseparable synergy with political and military strategic interests, represents a major challenge to the long-standing US dominance in the Indo-Pacific region. The transformation of China into a regional power with global aspirations has changed the structure of regional relations, undermining the recently unquestioned American hegemony in this part of the world. The paper will focus on the basic geopolitical developments in the Indo-Pacific region, the new geopolitical “pivot” of the 21st century. The research used the content analysis method of the numerous relevant sources in which the Indo-Pacific region is considered, which includes a large expanse of water and land, where this specificity is reflected in the fact that the most significant “geopolitical game” today is related to the events in the waters of the South China Sea. The method of analysis and deduction in considering the character form and relationship of the rise of China as a political, economic, and military power and the events in

* berisa.hatidza@gmail.com

the South China Sea indicate that the same could be the “maritime axis region” of the 21st century. Also, the method of synthesis and deduction was used in creating the most important views regarding the nature and manner of the mentioned connection and conditioning.

Keywords: geopolitics, geostrategy, Indo-Pacific region, the pivot of the 21st century, China, USA, center of gravity, South China Sea

* Овај рад је примљен 26. децембра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

АКТУЕЛНО

155

Сања Домазет, Јелена Николић

**КРЕАТИВНО ПИСАЊЕ КАО
АЛТЕРНАТИВА САВРЕМЕНОМ НОВИНАРСТВУ**

УДК 808.1:070.41

DOI: 10.5937/pr79-47224

Прегледни рад

*Сања Домазет**

Факултет политичких наука, Београд

*Јелена Николић***

Радио-телевизија Србије, Београд

КРЕАТИВНО ПИСАЊЕ КАО АЛТЕРНАТИВА САВРЕМЕНОМ НОВИНАРСТВУ***

Сажетак

У теоријској литератури све чешће се сусреће појам „суноврат новинарства” који указује да ова професија пролази кроз једну од својих најтежих фаза. Та фаза обележена је процесом таблоидизације и свођења искључиво на једну од новинарских функција – забаву. Као одговор на новонастале светске медијске трендове намеће се литерарни журнализам. Главни циљ овог рада је да кроз студију случаја Србије истражи и опише да ли се и у којој мери елементи књижевног језика, као саставног дела литерарног журнализма и креативног писања, могу пронаћи у недељној штампи. Квантитативно-квалитативна анализа спроведена је у *Недељнику*. Резултати идентификују нове новинарске праксе и облике изражавања.

Кључне речи: креативно писање, књижевни језик, недељна штампа, литерарни журнализам, новинарски жанрови

* domazetsanja5@gmail.com

** jelenaz.nikolic@rts.rs

*** Рад је представљен онлајн на научном скупу „Језик, књижевност, алтернативе”, априла 2021. године.

УВОД

Појава интернета и на њему заснованог информисања, пред савремено новинарство поставила је нове захтеве и изазове. Пишући о револуцији у комуникацији Кастелс интернет, у информационом смислу, сликовито описује као „ауто-пут” (Кастелс 2014, 2011). Управо на том „ауто-путу” на глобалном нивоу одвија се трансформација новинарске професије, коју аутори попут Хермиде, описују као „борбу за очување тврђаве новинарства” (Хермида 2011, 15). Често се у медијској литератури може пронаћи ламент над комерцијализацијом медија, над чињеницом да је информација постала роба и да озбиљна информација нестаје (Де Берг 2007, 267), па се тако у 21. веку „појављује нови облик новинарства чија су главна одређења свеобухватне вести, глобални приступ информацијама, извештавање из часа у час, интерактивност, мултимедијални садржај и екстремно прилагођавање садржаја различитим платформама” (Павлик 2001, 171). Ову нову фазу новинарства карактерише, између осталог, и потирање основних функција медија, те на тај начин обавеза да информишу, едукују и социјализују постаје секундарна, док функција забаве добија примат. Када забавни садржаји преваладају, са њима паралелно егзистирају феномени ријалитизације, таблоидизације и најзад селебритизације. „Таблоидизација медија је део опште комерцијализације друштва чије вредности се свде на конзумеризам микс-медија културе. Већ сада постоје механизми којима би се и ова врста медија могла довести у оквире доброг укуса, наравно само уколико би о томе био успостављен консензус политике и новинарске професије” (Валић Недељковић 2009, 25). Али у савременим друштвима тог консензуса нема јер у „четвртог таласу новинарства” (Гоцини 2001) доминантно постају важни твитови, кликови, шерови, рејтинзи, профити... „Са унапредовалом технологијом порасла су и очекивања. Више није довољно само отићи на место догађаја, направити неколико забелешки и написати причу. Публика је уз вести прво хтела слике, затим филм или видео-снимак и на крају извештавање уживо. Људи истог часа желе све податке који се односе на причу: ако неки извор нема извештај који најбоље покрива догађај, пронаћи ће други који то има” (Крејг 2010, 23).

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Нови медији представљају сурову конкуренцију традиционалним управо због могућности да у тренутку испоруче огромне количине података савременој публици опседнутој кликовима. „Медији тренутно раде на трансформацији уместо „грађанског инвестирања” у „емоционално инвестирање”, при чему корисници показују различите нивое интеракције са дигиталним медијима... Истраживачки рад у овој студији је такође послужио да се потврди све већи број стратегија које медији користе како би побољшали своју директну везу са публиком (Sixto-García et al. 2023, 1335).

О овом новоуспостављеном односу надмоћи нових комуникационих платформи над старим, класичним медијима сведоче и емпиријски подаци. Примера ради, чак 86% Американаца потврђује да вести прима често или понекад посредством паметног телефона, рачунара или таблета. Поређења ради, тек 16% испитаника каже да најчешће прве информације добија заваљујући радију, а тек 10% то тврди за штампу (Shearer 2021). У истом истраживању поставља се и питање са којих платформи највише воле да добијају вести, те тако 52% Американаца одговара да преферира дигиталну платформу, 35% телевизију, а тек 7, односно 5% испитаника вести прима захваљујући радију односно штампи (2021). Истраживање јавног мњења, које је спровео Центар за слободне изборе и демократију [ЦеСИД] крајем 2019. године, а објавио 2020. под називом „Грађани и медији: конзумација, навике и медијска писменост” доносе сличне закључке до којих су дошли и амерички истраживачи. Наведено истраживање указује како је чак 75% испитаника одговорило да се информише путем друштвених мрежа, док 88% млађих од 23 године то чини редовно или често (CeSID 2020.) Грађани старији од 54 године више су окренути традиционалним медијима, па тако 62% њих наводи као примаран извор информисања телевизију. Не само да проценти нису наклоњени старим, традиционалним медијима, већ и минути. Чак 104 минута дневно грађани проведу користећи друштвене мреже, уз интернет портале и сајтове 67 минута, уз радио 81 минут, нешто мање уз телевизију 77, док на дневном нивоу штампи посвећују убедљиво најмање времена – свега 23 минута (2020). Стога, сви подаци упућују на то да „масовна комуникација у класичном смислу данас, доминантно постаје и комуникација која се базира на интернету, и у производњи и у пласирању” (Кастелс 2014, 94).

Та симбиоза и испреплетаност нових канала и платформи комуницирања са сниженим новинарским критеријумима које прати појава ријалитизације доводи последично и дугорочно гледано да на значају губе стил, квалитет текстова, интерпретација или прогноза. „Масовним медијима, с друге стране, доминирају садржаји које диктирају велике медијске мултинационалне компаније, а то су: секс, криминал и људски интерес. Другим речима, њима доминирају сензационалистички и таблоидни садржаји, који доводе до банализације медијских порука и који се користе мање-више искључиво основним, фактографским новинарским жанровима, практично ни мало не залазећи у дубину или у ширину појединих друштвених феномена” (Грухоњић 2021, 138).

За нове генерације стасале у „убрзаном времену живљења” штампа постаје сувопарна и досадна, а радио и телевизија превазиђени. У добу када савремена публика „за један дан сазна више информација него човек у средњем веку за читав живот” (Ериксен 2003, 123), када је императив сазнати „све и одмах”, када од силне количине података публика постаје дезоријентисана и неинформисана, текстови новинара-књижевника постају спасоносне оазе новинарства. Ова врста данас ретких новинара „проверава податке, рашчлањује их, комбинује, износи претпоставке, прослеђује питања стручним лицима, нуди могуће одговоре, антиципира, концентрише се на решења. Оно (креативно писање) представља доминацију талентованих новинара, коју осећамо већ данас” (Ридерстрал и Нордстрпом 2010, 110). Зато се с правом креативно писање поистовећује са врхунцем новинарског рада, јер је то спој информисаности и образовања, етике и естетике, знања и вештина. „Новинари, представници креативног писма, пишу такве новинарске текстове који садрже литерарне елементе: субјективно виђење, емотивно дограђивање, коришћење формалних средстава изражавања из књижевног фонда” (Славковић 1981, 14). Малобројни медији, који егзистирају и послују у новој медијској екологији и измењеном медијском пејзажу, а који садрже форме креативног писања, сасвим извесно имају одређену компаративну предност. Зато је и Бел антиципирао да „ако је информација била најтраженија роба двадесетог века, у двадесетпрвом, најтраженија роба на свим тржиштима је – креација” (2004, 19).

У времену у коме је публика презасићена информацијама, Зелизер идентификује две релевантне врсте промена: у језику вести и у начину подстицања публике (Зелизер 2004, 2011). Промене

најпре у језику у свој рад инкорпорирају квалитетни штампани медији, трудећи се да одговоре на нове захтеве и трендове које диктира дигитално доба. Као алтернатива свакодневном сувопарном извештавању, површном, плитком, јефтином и сензационалистичком писању, јавља се управо креативно писање и са њим паралелно оснажује литерарни журнализам. Ова врста новинарског рада ретка је и драгоцен, а идентификована је у недељним штампаним медијима, који чине окосницу овог истраживања. Трендови да литерарни журнализам егзистира у квалитетној недељној штампи потекли су из Америке, а убрзо су освојили и европске новинарске дискурсе. Да ли је литерарни журнализам довољно обухватан назив „или је бољи термин документарна белетристика, нонфикшн? Није лако одговорити на та питања. Реч је, најчешће, о жанровској еклектици, родовском синкретизму. Евидентно је и да најдаровитији новинари интелигентно користе сва средства из непресушног и заводљивог изобиља блиске рођаке литературе, да ‘сувим фактима’ подаре сочност, узбудљивост, емотивни набој, привлачност” (Тодоровић 2011, 23).

Појам креативности често се изједначава са оригиналношћу. Међутим, Ротенберг прави дистинкцију међу овим концептима, те указује како „просто стварање нечега необичног или беспримереног није исто што и креативност. (...) Креативност је, отуд, стварање нечега што је истовремено и ново и истински вредно” (Ротенберг 2010, 12). У овом раду се креативно писање дефинише као „знање, умеће и понашање које појединцу омогућава да конзументима у писаном облику интересантно, живо, сликовито прикаже најразличитије садржаје. Модел универзалног квалитета – сада је уграђен и у процес писања који га чини креативним. Креативно писање значи користити све потенцијале у циљу постизања писања што квалитетнијих текстова” (Домазет 2019, 4–5). Креативно писање је – информативно, логичко али и естетско писање, и на основу ове три сједињене компоненте издваја се од других врста писања у штампи, а истовремено чинећи да „креативна достигнућа издржавају зуб времена” (Ротенберг 2010, 28).

Бити креативан је императив коме теже новинари, који не кокетирају са публиком нити им се удварају забавним, популистичким текстовима у којима доминира слика над текстом. Али бити креативан није лако, у складу са Фромовом тезом да је креативност храброст да се одвојимо од познатог и сигурног. Поједина недељна штампа

досеже квалитет информативним и иновативним, потом едукативним и инспиративним текстовима, несвакидашњим темама, истражујући недовољно откривене сфере. Нова, одабрана врста публике која прати ову врсту медија захтева да садржаји буду актуелнији, атрактивнији, ажурнији. Потреба за креативним писањем у доба интернета не престаје, већ напротив бива све већа и већа. Та нова креативна публика не само да се привлачи променом садржаја већ и формата у коме егзистира креативно писање. То су другачије стилизоване и графички опремљене недељне новине, мањег формата од уобичајеног, често са занимљивим фотографијама преко целе странице које представљају увод у текст који следи. Љосини текстови у Ел Паису (*El País*) не прелазе пет шлајфни, јер он овде пише текст који је хибрид између коментара и чланка. Потреба за колумном у савременом новинарству постаје све већа, а како уочавају аутори Станојевић и Мирков, она има и моћ да утиче на савремени медијски дискурс. „Колумна нема строгих конвенција, осим конвенција разбијања конвенција, у више смерова, и полуодређеног захтева да буде ‘неконвенционална’. Та околност јој више дозвољава него што је жанровски спутава. Стога је колумна данас у могућности да помера границе и значења традиционалних новинарских жанрова и да допринесе делотворном децентрирању савременог медијског дискурса” (Станојевић и Мирков 2022, 267).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

На које све начине креативно писање егзистира у недељној штампи и да ли се и колико претходно изнете тврдње примењују у новинарском раду, ауторке су испитивале на студији случаја Републике Србије. За јединицу анализе одабрана је недељна новина *Недељник*, који припада групи најмлађе и најсавременије недељне штампе. Под слоганом: „Ти си оно што знаш! Читај више. Знај више...” већ више од једне деценије, овај недељник сваког четвртка окупља своје читаоце. На свом сајту описује како је предан „ауторском новинарству, великим интервјуима и репортажама” као и да је „најтиражнији српски њузмагазин који чита пословна, политичка и бизнис елита”.

На јединици анализе примењена је квалитативна метода анализе садржаја, а узорак је формиран у периоду од четири месеца, од 3. децембра 2020. године до 1. априла 2021. године. Условне и

ток истраживања диктирала је актуелна пандемија корона вируса. Истраживање је првобитно започето у фебруару, а настављено и у марту 2020. године, у тренутку када се у Србији званично проглашава епидемија новог соја вируса и уводи ванредно стање. Због бојазни да теме неће бити репрезентативно и веродостојно приказане у узорку због, у том тренутку, доминантних текстова о корони и новонасталој ситуацији како у Србији тако и у свету, истраживање је обустављено и одложено за неколико месеци. Анализа је потом настављена крајем 2020. године и у првим месецима 2021. и обухватила је 17 издања који су садржали 170 релевантних текстова за дату анализу. Првобитни налази су комплементарни са предстојећом анализом и систематично приказани. Жанровски су у обзир узете: колумне, репортаже, чланак, и интервју. У просеку, по издању, ауторке су анализирале: четири колумне, два интервјуа, две репортаже и два чланка. Критеријуми по којима су бирани текстови за анализу су вишеструки, један од најважнијих да су аутори текстова реномирани новинари-књижевници, да се аутори користе формалним средствима изражавања из књижевног фонда, као и да се поштује дефиниција креативног писања, раније успостављена у овом раду, а она се ослања на постулат да „медији данас морају да понуде текстове који делују интерактивно и унапређују доживљајни живот читалаца. Доживљајни живот је више од пастиша тренутних појава у области забаве или маркетиншких трикова, он је производ једног креативног етоса који је у успону – и који се рађа из једне дубоке, културне фузије” (Ридестрале и Нордстром 2011, 235).

НАЛАЗИ И ДИСКУСИЈА

Првобитни налази указују како је у *Недељнику* најпре актуелан феномен хибридације текстова, односно прожимања новинарских жанрова. Иако у теоријској литератури не постоји јединствена дефиниција жанра, ауторке га дефинишу у складу са тим да „у теорији медија за жанр превладава мишљење да означава образац који одређује форму садржаја” (Јевтовић, Петровић и Арацки 2014, 115). Ова појава мешања образаца који одређују форму карактеристична је и за дневну штампу у дигиталном добу, али се она и те како читава у недељним новинама. С тим у вези, на снази је феномен не само „мешања” новинарских жанрова већ је идентификовано и „претапање” новинарских текстова у књижевне. Тако се у овој

недељној новини и те како могу идентификовати „новинари који пишу креативним писмом, користе врсте које имају обележја и новинарског стварања (мемоаре, биографије, дневнике, путописе, фељтоне, есеје, студије-трактате) и, с друге стране, она новинарска остварења (врсте) која користе неке елементе (средства) литерарног стваралаштва или се њиме прожимају (репортажа, цртица, друштвена хроника, сатира, рецензија, критика, козерија, афоризам)” (Славковић 1981, 16). Нове новинарске праксе које су уочене тичу се управо овог „претапања” и „преплитања” жанрова и умећа новинара да се креативно изражавају – било да је реч о тексту о вакцинацији на Београдском сајму, репортажи о Марадони, путопису из Кине, опроштајној биографији и интервјуу са Александром Јоксимовићем, интервјуима са књижевницима, новинарима – Матијом Бећковићем, Борисом Дежуловићем... Нови језик и стил издвајају *Недељник* на новинарском тржишту у Србији. Језик је прецизан, информативан, а стил левитира често на граници од више слободног у новинарству до мање слободног у литератури. И та комбинација жанрова, са специфичним стиловима, новим, интересантним и несвакидашњим темама (историјске ексклузиве, економске анализе, додаци *New York Times*, *Le monde diplomatique*, специјални додатак Кина данас...), често обојеним у тзв. хуман интерес стору, присутна нарација, чини да *Недељник* постане и остане плодно тло на коме успева феномен креативног писања. Управо због информативности и истраживачке димензије текстови припадају новинарском пољу, али будући да су текстови писани креативним писмом које садржи и једну естетску компоненту, они се могу сврстати и у домен литературе. Сви ови текстови имају стабилан, одговарајући ритам, који помаже нарацији да се природно развија, а стил и језик врцав, препун духовитости, сарказма, ироније, који, заправо, дијалогизира са читаоцем. За анализу је релевантно подвући и то да *Недељник* у засебним сегментима свога рада прави искорак ка креативном писму и литератури, док се истовремено користи и руководи традиционалним новинарским постулатима (насловни блокови класично писани, међунаслови и структурисање текстова, феномен стубичних вести... можда су најбољи примери за то).

Баш као што је Љубомир Рајнвајн (1988, 14) указивао на „неопходност читања ради могућности писања”, неретко у *Недељнику* пишу они који су доста тога и прочитали и записали. У анализираном периоду појављују се нова књижевна имена. На пример, после дужег

времена за овај лист поново пише књижевник-колумниста Срђан Ваљаревић, публици од раније познату колумну симпатичног назива „Фриц и Добрила”. Публика тражи стална имена од које сваке недеље очекује још више. Тако су препознатљиве колумне Бранка Росића и Драже Петровића. У анализираном периоду идентификовани су и текстови: Мухарема Баздуља, Владимира Табашевића, Владимира Пиштала, Дејана Стојиљковића, Марка Видојковића, Звонка Карановића... Није непознаница да, на пример, *Недељник* објављује и поезију, на пример Матије Бећковића, Љубомира Симовића, па и глумца Небојше Глоговца... Како и колико је *Недељник* посвећен књижевницима и литерарном језику сведоче и пређашње насловне стране и текстови, које не припадају периоду анализе, али су занимљиве и ваља их поменути, а односе се на живот и рад Иве Андрића, дневник Емира Кустурице, белешке Добрице Ћосића, исповести Срђана Ваљаревића, биографија Данила Киша... Негујући нову, креативну публику, овај недељник често уз своје издање дарује и књиге. Тако су читаоци, у периоду анализе, на поклон добијали књиге француског романописца Мориса Леблана и његову едицију о чувеном Арсену Лупену. Такође, још једно од поклоњених издања била је књига, помало таблоидног наслова, „Фрапантне Српкиње” у којој су биле смештене биографије жена попут Јованке Броз или Мици Лоу.

На почетку рада описан је историјски тренутак и оквир у коме се новинарство данас налази и опстаје. Иако је кроз примере показано на које све начине ова недељна новина јесте посвећена књижевности и креативном писму, дакако да се у њој могу пронаћи и другачији текстови. Изузев тиража, које матична редакција не открива, а у импресуму нису наведени, један од начина опстанка је и плаћено оглашавање. Тако да нису реткост „прикривени”, рекламни пи-ар текстови компанија из области медицине, дигиталног маркетинга, трговине, банкарства, енергетике... Дугогодишњу сарадњу *Недељник* има и са неколико издавача, књижара, од којих једна има закупљене две стране часописа које користи за недељну препоруку књига, топ-листу публицистике, али и промоцију нових издања уз које стоји сиже дела (нпр. дела Емила Золе, Гистава Флобера или Александра Пушкина...)

ЗАКЉУЧАК

Очигледно је да је *Недељник* успео да у тренутку када је популација у читавом свету, па и у Србији, окренута ка електронским медијима, да се наметне као квалитетна недељна новина коју купује и млада публика. Пажљиво бирање садржаја, велики, хибридни интервју, текстови који се односе на најразличитије теме, чине ове новине, да буду оно што је Стивен Кинг назвао одличним штивом – оном које може бити сматрано повратком у живот. Стив Џобс (*Steve Jobs*) је тврдио да креативност у новинарству значи повезивање искустава које сте имали и синтетисање нових ствари. То је писање на ивици књижевности, али далеко од зоне комфора. *Недељник* синтетише много нових ствари које је читалачка публика препознала – нови језик за нову публику, актуелне теме често проткане политичком димензијом али обрађене на један нови и несвакидашњи начин, историјске ексклузиве, путописе и колумне. На основу изнетих примера стиче се закључак да се уредништво овог листа руководи правилом – ниједно издање без литерарног јурнализма. Суштинска одлика *Недељника* је еклектичност, јер узима и синтетише најбоље како из литературе тако и из новинарства, стварајући текстове на којима се могу образовати будуће генерације студената новинарства. Али заправо оно зашта је овај часопис можда најбољи пример је да креативно писање и у доба интернета има своју примену. Алтернативе је неопходно добро осмислити, упаковати и продати публици жељној другачијег садржаја. У дигиталној ери опстаће само најбољи и најквалитетнији штампани медији, а то показују и примери светске праксе. „Баш зато што је новинарство дефинисано променљивом и динамичном технологијом, моделима финансирања и публиком, успостављене норме процеса прављења вести и прича, такође, морају бити мање фиксне. Док је професионалне норме, навике и преференције новинара можда теже редефинисати, наше истраживање сугерише да би то могла бити иновација у наративној структури која вести чини занимљивијим, практичнијим и кориснија је од тренутно доступних алтернатива” (Shirish Kulkarni 2023, 1859). Зато није реткост да модерне редакције изузев обучених, информисаних, креативних новинара у помоћ позову и књижевнике које свој допринос дају било кроз жанр колумне, путописа, бележака, записа, дневника...

РЕФЕРЕНЦЕ

- Берг, Хуго. 2007. *Истраживачко новинарство*. Београд: Клио.
- Валић Недељковић, Дубравка. 2009. „Таблоидизација медија у Србији.” *Медијски дијалози* (2): 15–26.
- Грухоњић, Дино. 2021. *Хибридни новинарски жанрови*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Домазет, Сања. 2019. *Креативност – нова новинарска писменост*. Београд: Чигоја.
- Ериксен, Томас Хилан. 2003. *Тиранаја тренутка*. Београд: Библиотека XX век.
- Јевтовић, Зоран, Радивоје Петровић, и Зоран Арацки. 2014. *Жанрови у савременом новинарству*. Београд: Јасен.
- Кастелс, Мануел. 2014. *Моћ комуникација*. Београд: Клио, РТС.
- Крејг, Ричард. 2010. *Онлајн новинарство: извештавање, писање и уређивање за нови медиј*. Београд: Клио.
- Негропонт, Николас. 1998. *Бити дигиталан*. Београд: Клио.
- Рајнвајн, Љубомир. 1988. *Стваралаштво новинара*. Београд: Научна књига.
- Ридерстрал Јонес, и Кјел Кјел. 2011. *Караоке капитализам*. Београд: Плато.
- Ротенберг, Ален. 2010. *Креативност и лудило*. Београд: Клио.
- Рус Мол, Штефан. 2005. *Новинарство*. Београд: Клио.
- Славковић, Душан. 1973. *Увод у новинарство*. Београд: РТБ.
- Славковић, Душан. 1981. *Бити новинар*. Београд: Радничка штампа.
- Станојевић Добривоје, и Лидија Мирков. 2022. „Генолошка медијска алтернатива-колумна као противжанр у ЦМ.” *Комуникација и медији* 8 (2): 263–272.
- Bell, Julia. 2004. *The Creative Writing Coursebook*. London: Macmillan.
- Centar za slobodne izbore i demokratiju [CeSID]. 2020. „Грађани и медији – конзумација, навике и медијска писменост.” *Centar za slobodne izbore i demokratiju*. 5. Октобар 2020. <http://www.cesid.rs/istrazivanja/gradani-mediji-konzumacija-navike-medijska-pismenost/>
- Dowrick, Stephanie. 2007. *Creative journal writing – the art and heart of reflection*. London: Egmont UK Ltd.

- Harper, Graeme, and Jeri Kroll. 2008. *Creative Writing Studies: Practice, Research and Pedagogy*. Toronto: Multilingual Matters LTD.
- Hermida, Alfred. 2011. "Mechanism of Participations: How audience options shape the conversation." In *Participatory Journalism: Guarding Open Gates at Online Newspapers* Singer, eds. Jane B. et al., 13–33. Boston: Wiley-Blackwell.
- Pavlik, John. 2001. *Journalism and new media*. New York: Columbia University Press.
- Shearer, Elisa. 2021. "More than eight in ten Americans get news from digital devices." *Pew Research Center*, 15 January 2021. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/01/12/more-than-eight-in-ten-americans-get-news-from-digital-devices/>
- Shirish Kulkarni, Richard Thomas, Marlen Komorowski, and Justin Lewis. 2023. "Innovating Online Journalism: New Ways of Storytelling." *Journalism Practice* 17 (9): 1845–1863.
- Sixto-García, Jose et al. 2023. "Redefining journalism narratives, distribution strategies, and user involvement based on innovation in digital native media." *Journalism* 24 (6): 1322–1341.
- Stuart, Allen. 2010. *News culture*. New York: Open University Press.
- Zelizer, Barbie. 2004. *Taking Journalism Seriously: News and the Academy*. London: Sage.
- Zelizer, Barbie. 2011. "Journalism in the service of communication." *Journal of Communication* 61: 1–21.

Sanja Domazet*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

Jelena Nikolić**

Serbian Broadcasting Corporation, Belgrade

CREATIVE WRITING AS AN ALTERNATIVE TO CONTEMPORARY JOURNALISM

Resume

Nedeljnik belongs to the type of the most modern weekly press in Serbia. In the crisis of the print media time, it has been surviving on the market for more than a decade and creating a new, creative public by placing texts created in creative writing. This magazine introduces new journalistic practices and genres by combining journalistic and literary techniques. Literary journalism is represented in journalistic texts and the works of writers. *Nedeljnik* is the best indicator that literary journalism can survive in the digital age. As well is also at a time when the audience is mostly informed on the Internet and looking for more entertaining and less educational texts.

Keywords: creative writing, literary language, weekly press, literary journalism, journalistic genres

* sanjadomazet5@gmail.com

** jelenaz.nikolic@rts.rs

* Овај рад је примљен 19. октобра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

171

Ивана Лукнар

ПОЛИТИКА КАО УМЕТНОСТ ИЛУЗИЈЕ

УДК 32

DOI: 10.5937/pr79-47872

Приказ

Ивана Лукнар

*Институт за политичке
студије, Београд*

ПОЛИТИКА КАО УМЕТНОСТ ИЛУЗИЈЕ

Симеуновић, Драган. 2022.
Политика као уметност илузије.
Нови Сад: Прометеј, Матица
Српска, Центар за културне
интеграције, 485. стр.

Свет је запао у тешку ситуацију. Вишеструке кризе: енергетска, економска, мигрантска криза, политичка превирања и тензије које су уследиле након рата у Украјини и Израелу истакле су у првобитни план бројне политичке илузије које су постојале у међународној заједници. Академик Драган Симеуновић је у књизи *Политика као уметност илузије* пружио зrelu синтезу феномена политике након вишедеценијског промишљања овог сложеног феномена који се оваплоћује у садејству: реалности и могућности, бескрупулозности, неморалности, аморала, позитивних правилности и корисности које су крајње провизорне у политици и важе од прилике до прилике. Аутор образлаже овај комплексан израз људске креативности на прегледан и јасан начин, уз јаку и уочљиву врлину и педагошку нежност да са лакоћом пренесе знање читаоцима без обзира на њихову претходну упућеност о овој теми. Услед савремених околности и квалитета којим је

ова књига написана, сасвим је разумљиво што се до примерка ове књиге тешко може доћи, јер су сви примерци већ распродани.

Књига је уследила као плод великог истраживачевог промишљања. Академик Драган Симеуновић писао је о бројним политиколошким темама: политичким идејама, различитим идеологијама, политичком насиљу, државним ударима и револуцијама, теоризму, политичким партијама, политичкој култури, начинима освајања и задржавања власти, различитим типовима политичког система и многим другим политиколошким темама. Аутор континуирано током свог истраживачког рада непрестано помера границе и иновативно разумева проблематску замршеност политичких феномена и пружа читав низ нових опажања која су изостајала из савремених политиколошких приручника. Таква умешност у раду уврстила је Драгана Симеуновића у ред најугледних политиколога данашњице. У овој књизи аутор се бави тумачењем улоге коју илузија има у: политици, идеолошком образлагању, политичком расуђивању и политичком наступу.

Аутор књиге у целости, у њеном наслову, композиционом уређењу књиге и целокупном

изложеном тексту посебну пажњу посвећује појму илузије и читавом низу других сродних појмова као што су: сан, лаж, истина и постистина. Симеуновић указује да ови појмови отворено сведоче о томе зашто је политика виђена као неморална практична вештина и зашто се неретко пореди са дамом ниског морала. Корисност политике је двоструке природе. С једне стране, политика може бити корисна и може да доведе до еманципације од економског и политичког угњетавања. С друге стране, политика може да потчињава, отуђује и експлоатише. „Политика је увек свесно, циљно и сврсисходно делање које би требало да буде и умно, али истини за вољу, оно то није увек. Човек се врло често у политици, као и уопште у животу понаша ирационално” (Симеуновић 2022, 47). Људи настоје да помоћу политике остваре опште добро у коме препознају и своје сопствено добро.

Аутор помоћу илузије нијансира и образлаже многобројне сложености политичких феномена и политичког деловања, као и суптилне препреке на које наилазимо током потраге за ваљаном политичком праксом. На тај начин аутор иновативно уводи феномен илузије у промишљање политичких феномена.

Симеуновић указује да су илузије неизоставни део живота сваког од нас и наглашава присуство илузија у политици. Аутор примећује да је политика свеобухватно и неизбежно прожета илузијама и не види у томе ништа лоше. Говори о два појавна облика илузије, о привиду и обмани. „Намера аутора није да теоријски денунцира политичку илузију. Напротив, илузија у политици, као и у свему другом, може бити штетна, а може бити и од велике користи, не само претапајући се у обећану реалност, већ и тако што може да пробуди инвенцију, полет и оптимизам у народу и да иницира не само намераване, већ и ненамераване позитивне промене” (18).

Књига је подељена на четири основна дела: 1) шта је политика; 2) средства политике; 3) политичка сфера и 4) велика сцена. У првом делу аутор даје појмовно одређење политике, образлаже њено порекло и настанак, указује на класично и модерно поимање политике, даје класификацију одређења политике и „политичког”, образлаже савремени појам политике и концепт „политичког”, пише о семантици политике и тумачи политику као уметност илузије. Симеуновић наводи да: „Политика гради себе као илузију која мора бити не само

прихваћена, него, пре тога, и објашњена као реалност и најбоља могућност реалности” (68). Невоља с илузијом лежи у чињеници да је релативно лако убедити људе у нешто, али је прави изазов одржати их у том убеђењу. Тада на сцену наступа сила, која има за циљ да омогући продужено трајање владања. Међутим, све већа употреба силе слаби илузију као привид и замењује је илузија обмана. Тада маса престаје да верује у владавину и одређеног владара, али се из страха претвара да верује и подржава одређену владавину. У таквој ситуацији владајуће поље политике се задовољава формалним, а не суштинским прихватањем. Тада наступа час када се илузије које су владајући послали маси враћају „као бумеранг њеним творцима” (69). Аутор такође указује на разлику између истинске вере у илузију и претварања. Спремност на отпор и побуну најбоље илуструју ту разлику. Они који верују у илузију неће бити спремни на побуну све док примећују склад између илузије, свог понашања и понашања творца илузије који је њен корисник. Док, они који не верују без обзира на то да ли су икад веровали или су једноставно престали да верују, устају против илузије чим им се пружи могућност. Међутим, Симеуновић примећује да је

најјаче средство супротстављања истрошеним илузијама нова илузија која је супротстављена старој. На тај начин се кружење илузија „наставља, а политика потврђује као незаобилазна и незаменљива уметност стварања илузије и трајно извориште илузионизма” (70).

У другом делу књиге аутор образлаже различита средства борбе за власт и одржање на њој и најпре помиње важност коју има уважавање. Уваженост од стране других за политичара је од изузетног значаја, јер омогућава поред доласка на власт и одржање власти.

Политичка мисао значајно обликује будућност, али истовремено зависи од могућности предикције. У античко доба практиковало се тумачење снова ради предвиђања догађаја који су од општег интереса као што су питање рата, опстанка на власт и евентуалне катаклизме. Отуда, аутор посвећује један део књиге утицају који снови имају на обликовање политичке мисли. Симеуновић затим пише о илузији као инструменту којим се политичари служе, а која има за циљ да маса прихвати наметнуту подређеност и доминацију тако да оне делују као плод властитог избора и воље. Успешност политичке илузије значајно утиче на њену трајност. Чињеница је да је у пракси

немогуће остварити константно прогресивно кретање, што чак и највеће политичке илузије доводи до њиховог пропадања. Јер, као што аутор примећује „ни највећа политичка илузија није у стању да трајно подржи једну од највећих човекових потреба, да чудом превазиђе коначност, омеђеност свих простора у којима бивствује и ма какву мањкавост свога добра” (101). Симеуновић такође иновативно и критички тумачи лаж, истину и постистину као оруђа у арсеналу политичке делатности. Затим се у наставку књиге бави политичком сфером и тумачи државу као опште добро осврћући се на облике освајања и задржавања власти и појмове као што су: политичка култура и политички стил, политичко вођство и партије, идеологије, опште и партикуларне, демократије и слободе.

Симеуновић даје критички осврт на политичку елиту у глобализованом друштву. Савремена елита далеко је од Платоновог учења о елити као најмудријим члановима неке заједнице који су уједно и носиоци ретких, али изузетно вреднованих врлина и вештина. Елити данашњице недостаје истински квалитет, јер она је превасходно сачињена од новопечених богаташа, естрадног света и политичара. Њихове заједничке карактеристике су:

одсуство морала, сиромаштво духа и незајажљива потреба за самопромоцијом и стицањем моћи и новца. У данашње време број истинских интелектуалаца у политици опада. „Медијски простор намељен истинској елити попунили су социопатолошки типови из разних реалити шоа, политички скандалмајстори и бахати богатуни. На све то је још дошла глобализација која нуди глобалне величине и њихова дела на тацни, а игнорише све што је локално, а поготову од националног значаја” (289). Такве илузорне елите представљају претњу по читаво друштво.

Историја је препуна примера самопрокламованих и лажних елита, као и илузија које подупиру њихову надобудност. Илузије о елити у великој мери су производ људске потребе за важношћу и уважавањем. Све док постоје људске потребе које узрокују политичке илузије, илузије ће се смењивати. Елите посежу за применом силе онда када вера у прокламовану илузију почне да слаби, и у насиљу траже потврду своје моћи да би задржале власт. Политичке илузије губе своје трајање и актуелност у облаку распршених разочарења и преварених очекивања. Феномен политичке илузије појављује

се у друштвеним заједницама на различите начине. Отуда је аутор последњи део књиге посветио различитим примерима политичке илузије обрађујући: југословенство, српски мит о Русији, колективну кривицу, глобализацију и нацију.

Политичкој илузији или илузији у политици досад није била посвећена довољна истраживачка пажња како у домаћој, тако и у иностраној литератури. У том смислу, књига академика Драгана Симеуновића о политици као уметности илузије представља вредан оријентир за разумевање савремене политичке ситуације. Истовремено ова књига радикално проширује знање о политичким феноменима. Посвећеност аутора овој крајње необичној и до сада неистраженој области претвара ово дело у озбиљан научни капитал у области политикологије. *Политика као уметност илузије* препозната је као најбоље дело у области друштвено-хуманистичких наука и добитник је признања „Деспот Стефан Лазаревић” 2022. године. Такође, ова књига је ушла у ужи избор за награду „Никола Милошевић” за најбоље дело из филозофије и књижевности.

* Овај рад је примљен 11. новембра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>. Упутства за прилагање рада на Asistent систем доступна су на интернет страници часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Аутори су у обавези да приликом достављања радова приложе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Сви радови приложени за објављивање пролазе кроз тест на плагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени.

Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера

изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.

Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*.

New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“ „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse*

and Politics, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.”
PhD diss. University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*
(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење

(ISO 2019) – свако следеће навођење

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедe која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.”, „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, бр. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, и 33/15 и 14/19.

(ZN 2019, чл. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18. (*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:EC HR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)
(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија
Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG],
B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.
(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним].
Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година
објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*.
Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници,
ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*
(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.”
28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.
(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;

- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА **

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података:

1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати:
Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице;

Испод слике предње корице
навести податке о књизи
према следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број страна.
Текст приказа обрадити
у складу са општим
смерницама о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Радови подлежу двострукој рецензији, а рецензије су анонимне у оба смера.

Захтев за израду рецензије достављају се преко СЦИИндекс Асистент система. Рок за прихватање/одбијање рецензирања је седам дана од пријема захтева, а за саму израду рецензије две недеље од пријема захтева. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

Приликом израде рецензија, забрањена је употреба Chat box-ова и других софтвера вештачке интелигенције.

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

Име	Радно место / звање	Афилијација
Ајзенхамер Владимир	Доцент	Факултет безбедности, Универзитет у Београду
Арежина Вера	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Атлагић Сениша	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Бабић Данило	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Бериша Хатица	Ванредни професор	Школа националне одбране „Војвода Радомир Путник”, Универзитет одбране у Београду
Бодрожић Ђуро	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Бурсаћ Дејан	Научни сарадник	Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд
Вујић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Вукасовић Дејана	Научни саветник	Институт друштвених наука, Београд
Вукојевић Стефан	Доцент	Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву
Вуксановић Дивна	Редовни професор	Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду
Вучићевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Гајић Александар	Научни саветник	Институт за европске студије, Београд
Глишин Вања	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Дашић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Динић Драгана	Виши научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Достанић Душан	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Дражета Богдан	Научни сарадник	Филозофски факултет, Београд
Ђорђевић Снежана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Ђурковић Миша	Научни саветник	Институт за европске студије, Београд
Игрутиновић Милан	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд
Јанев Игор	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Јањић Јован	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Јовановић Милан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Југовић Александар	Редовни професор	Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду
Колаковић Александра	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Костић Шулејић Марина	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Кораћ Срђан	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд

Крстић Зоран	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Лазаревић Радак Сања	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Лопандић Душко	Редовни професор	Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
Лукнар Ивана	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Иван	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Петар	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Милошевић Ђорђевић Јасна	Редовни професор	Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум, Београд
Миљковић Матић Јелена	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Мирков Лидија	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Митровић Драгана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Младеновић Никола	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Недељковић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Недељковић Стеван	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Павловић Душан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Павловић Јовица	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд

Пејин Јован	Архивски саветник, доктор историјских наука у пензији	/
Пејковић Марко	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Перић Дилигенски Тијана	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Петровић Драган	Научни саветник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Прелевић Душко	Редовни професор	Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Пророковић Душан	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Радушки Нада	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Ракић Миле	Научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Рапајић Стеван	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Сакан Момчило	Професор емеритус	Независни универзитет Бања Лука
Симеуновић Драган	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Симовић Владе	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци
Спасојевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Станар Драган	Ванредни професор	Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет УНИОН Никола Тесла, Београд
Станаревић Светлана	Ванредни професор	Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Станчетић Веран	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Стекић Ненад	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Стојадиновић Вишња	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Стојадиновић Миша	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Стојановић Ђорђе	Редовни професор	Висока школа социјалног рада, Београд
Суботић Милован	Виши научни сарадник	Институт за стратегијска истраживања, Београд
Тодоровић Лазић Јелена	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Траиловић Драган	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Трапара Владимир	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1,
бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36) :
Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Донат граф). - 23 см.
Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364